

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

HUKUK SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN YAPAY ZEKÂNIN
HUKUK MESLEKLERİNİN GELECEĞİNE ETKİSİ:
BALIKESİR ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET TUĞRUL AYDIN

BALIKESİR, 2025

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

HUKUK SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN YAPAY ZEKÂNIN
HUKUK MESLEKLERİNİN GELECEĞİNE ETKİSİ:
BALIKESİR ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET TUĞRUL AYDIN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. BARIŞ ŞENTUNA

BALIKESİR, 2025

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Sosyoloji Anabilim Dalı'nda 201212541005 numaralı Ahmet Tuğrul AYDIN'ın hazırladığı "Hukuk Sosyolojisi Perspektifinden Yapay Zekânın Hukuk Mesleklerinin Geleceğine Etkisi: Balıkesir Örneği" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04.09.2025 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan)
Prof. Dr. Fahri ÇAKI

İmza

Üye
Prof. Dr. Kadir CANATAN

İmza

Üye (Danışman)
Doç. Dr. Barış ŞENTUNA

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

04/09/2025

İmza

Ahmet Tuğrul AYDIN

ÖNSÖZ

Günümüzün değişen ekonomileri beraberinde liberal ekonomi ve kapitalizmin evrimini gündeme getirmiş, geçmişin klasik sermaye anlayışının değişmesiyle ortaya veriye dayalı yeni bir ekonomik açılım çıkmıştır. Veriye dayalı ekonomilerin ulaştığı son nokta ise “Yapay Zekâ” olarak tanımlanan teknolojik bir sıçramadır. Dünyaya köklü bir değişim getiren Sanayi Devrimi, insanın kas gücünün yerini alırken benzer bir değişim yapay zekâ ile insan zihninin kapasitesine yönelmektedir. Artık kas gücünden sonra insanın zihin gücünün yerine geçecek bir devrimden söz edilmektedir. Ancak bu devrim, uzun bir teknolojik dönüşümün ardından gelmiş ve gün geçtikçe hızlanan bir ivme ile tüm klasik toplumsal yapıları dönüştürme iddiasında bulunmaktadır. Değişimin dayandığı toplumsal yapılardan biri de hukuktur. Toplumsal yapılar arasında değişimin en yavaş yaşandığı varsayılan hukuk alanı, bu yeni teknolojik sıçramanın hedefindedir. Başta kurumsal hukuki yapılar olmak üzere hukuk alanının başat aktörleri olan hâkimler, savcılar ve avukatlar bu değişimin içinde kalacaktır. Ancak bu üçlü sacayağının yapay zekâ karşısındaki pozisyonları ve değişimin yönünü görmek önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı insanoğlunun son elli yılda logaritmik bir şekilde geliştirdiği teknolojik yapıların klasik toplumsal kurumlardan biri olan hukuk alanının, yapay zekâ özelinde nasıl bir değişime yöneldiğini, bu değişimin toplumsal karşılığını ve değişim yönünün, hem literatüre dayanarak hem de hukuk mesleklerinde aktif olarak rol üstlenenler tarafından nasıl değerlendirildiğinin bir resmini çizebilmektir.

BALIKESİR, 2025

AHMET TUĞRUL AYDIN

ÖZET

HUKUK SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN YAPAY ZEKÂNIN HUKUK MESLEKLERİNİN GELECEĞİNE ETKİSİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ

AYDIN, Ahmet Tuğrul

Yüksek Lisans, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Barış ŞENTUNA

2025, 113 Sayfa

Hukuk, toplumsal bir yapı olarak genel anlamda sosyolojinin ve hukuk sosyolojisinin konusunu oluştururken toplumsal yaşamda hukukla ilişkili nitelik taşıyan olayların sosyolojinin yöntemlerine başvurarak incelenmesi hukuk sosyolojisi konusu içinde yer almaktadır. 19 ve 20. yüzyılın başında kapitalist endüstrileşmenin yeni endüstriler kurarak her büyük sektörü dönüştürmektedir. Bu dönüşümün son yarım asırlık bölümü dijitalleşmeye odaklanmıştır. Bu dijitalleşmenin son durağı olan yapay zekâ, hızla tüm sektörlerini etkilediği gibi hukuk alanını ve hukuk mesleklerini de dönüştürmektedir. Bu tez çalışması, hukuk sosyolojisi literatürden başlayarak yapay zekânın hukuk ve hukuk mesleklerinde yaratacağı dönüşümü öngörmeye çalışmakta, Balıkesir örneğinde yapılan araştırma ve değerlendirmeler, hukukun çatı meslekleri kabul edilen hâkim, savcı ve avukatların konuyla ilgili gelecek perspektifini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Yapay Zekâ, Hukuk Sosyolojisi.

ABSTRACT

THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE FUTURE OF LEGAL PROFESSIONS FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIOLOGY OF LAW: BALIKESİR CASE

AYDIN, Ahmet Tuğrul

Master Thesis, Department of Sociology

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Barış ŞENTUNA

2025, 113 pages

While law is the subject of sociology and the sociology of law in general, the sociology of law is the study of events in social life related to law using sociological methods. In the 19th and early 20th centuries, capitalist industrialization transformed every major sector by establishing new industries. The last half-century of this transformation has focused on digitalization. Artificial intelligence, the latest development in this digital transformation, is rapidly changing the legal field and legal professions as it affects all sectors. Starting from the literature on the sociology of law, this thesis attempts to predict the transformations that artificial intelligence will create in law and legal professions. The research and evaluations conducted in the Balıkesir case reveal the future perspectives of judges, prosecutors, and lawyers, who are considered the top legal professionals.

Keywords: Balıkesir, Artificial Intelligence, Sociology of Law.

Eşime ve Kızlarıma...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Tanımlar	3
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Hukuku İnceleyen Sosyoloji	5
2.1.1. Hukuk Sosyolojisinin Tanımı	5
2.1.2. Hukuk Sosyolojisinin Konusu	6
2.1.3. Hukuk Sosyolojisinin Alt Dalları	10
2.1.3.1. Teorik Hukuk Sosyolojisi:.....	10
2.1.3.2. Pratik Hukuk Sosyolojisi:.....	10
2.1.4. Hukukun Sosyolojik İncelemesi	11
2.1.4.1. Toplumsal Olgu Olarak Hukuk	11
2.1.4.2. Hukukun Etkinliği ve Yaşayan Hukuk.....	13
2.1.4.3. Toplumsal Gerçeklik ve Hukuk.....	15
2.2. Hukukun Toplumsal İşlevi	18
2.2.1. Normatif İşlevi.....	20
2.2.2. Düzeni Sağlama ve Sürdürme İşlevi.....	26
2.2.3. Kontrolü Sürdürme İşlevi	29
2.2.4. Hukukun Etkinliğinin Saptanması: Yargılama	32
2.2.5. Normun İhlalinin Sonucu: Yaptırım ve Ceza	35

2.3. Hukuk ve Toplumsal Değişim.....	38
2.3.1. Toplumsal Değişim ve Hukukun Değişme Yönü.....	39
2.3.2. Hukukun Değişmesinde Rol Oynayan Etkenler	43
2.3.3. Hukukun Toplumsal Değişimler Üzerindeki Rolü	45
2.3.4. Hukukun Geleceği, Geleceğin Hukuku	48
2.4. Dijital Çağ ve Dijitalleşme	52
2.4.1. Dijital Kapitalizm ve Dijital Çağ.....	52
2.4.2. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ.....	55
2.5. Yapay Zekâ.....	57
2.5.1. Yapay Zekâ Kavramı	57
2.5.2. Yapay Zekânın Tarihsel Gelişimi	60
2.5.3. Yapay Zekâ Öncüleri ve Türleri	64
2.5.3.1. Makine Öğrenimi (Machine Learning)	66
2.5.3.2. Yapay Sinir Ağları (Artificial Neural Networks).....	67
2.5.3.3. Derin Öğrenme (Deep Learning).....	69
2.6. Hukuk ve Yapay Zekâ	70
2.6.1. Hukuk, Teknoloji ve Yapay Zekâ.....	73
2.6.2. Hukukta Yapay Zekâ Kullanımı	75
2.6.3. Fütüristik Bir Gelecek: Robot Yargıçlar.....	81
2.7. Hukuk Meslekleri	82
2.7.1. Hukuk Mesleklerinin Ülkemizdeki Tarihsel Gelişimi.....	82
2.7.2. Hukuk Mesleklerinin Günümüz Yapısı	84
2.7.2.1. Güncel Mevzuata Göre Hâkimlik ve Savcılık.....	84
2.7.2.2. Güncel Mevzuata Göre ve TBB'nin İlkeleri Işığında Avukatlık	85
3. YÖNTEM.....	86
3.1. Nitel Araştırma Metodu.....	86
3.2. Araştırma Deseni	87
3.3. Araştırmanın Uygulanması.....	88
4. BULGULAR VE YORUMLAR	90
4.1. Genel Bulguların Sosyolojik Analizi.....	90
4.1.1. Ortak Görüşler	92
4.1.2. Meslekler Arası Öncelik Farklılıkları	94
4.2. Araştırma Sorularına Göre Bulgular	95

4.2.1. Mesleki Bilgiler	95
4.2.2. YZ'nin Hukuk Mesleklerinin Dönüşümü ve Toplumsal Güvene Etkisi ...	99
4.2.3. YZ'nin Hukuk Kurumlarında İşlevi ve Toplumdaki Güvene Etkisi	101
4.3. Meslek Gruplarına Göre Ayrıntılı Bulgular	102
4.3.1. Avukatlar	102
4.3.2. Savcılar	104
4.3.3. Hâkimler	106
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	110
5.1. Sonuçlar.....	110
5.2. Öneriler.....	112
KAYNAKÇA	114

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Mesleki Deneyime Göre Tekrarlayan İfadelerin Gruplandırılması.....96

Tablo 2. Cinsiyete Göre Tekrarlayan İfadelerin Gruplandırılması.....99

Tablo 3. Mesleklere Göre Göre Tekrarlayan İfadelerin Gruplandırılması.....108

Tablo 4. Ortaklaşan İfade/Fikirler Kodlama Tablosu.....109

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Hukukun Toplumsal İşlevi.....	20
Şekil 2. Ünsal'ın Toplumsal Yaşan Tablosu.....	39
Şekil 3. Yapay Zeka ve Alt Dallarının Hiyerarşik Yapısı.....	66
Şekil 4. Nitel Araştırma Süreci.....	87

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
CBR	: Case-Based Reasoning (Dava Tabanlı Muhakeme)
CNN	: Convolutional Neural Network (Konvolüsyonel Sinir Ağları)
GAN	: Generative Adversarial Networks (Üretici Çekişmeli Ağlar)
KYOK	: Kovuşturmaya Yer Olmadığı Kararı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RNN	: Recurrent Neural Networks (Tekrarlayan Sinir Ağları)
UYAP	: Ulusal Yargı Ağı Projesi
YGZ	:Yapay Genel Zekâ
YZ	: Yapay Zekâ

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Ülkemizde kamu hizmetlerinin niteliğinin yükseltilmesinde dijitalleşmenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Artık ülkemiz, devlet hizmetlerini dijitalleştirerek daha iyi bir hizmet sunan rol model ülkeler arasındadır. Dijitalleşmenin bir sonucu olarak yapay zekâ sistemleri de ülkemizde stratejik bir alan olarak görülmektedir. Birçok bilim adamı ve politikacı tarafından 21. yüzyılın en önemli teknolojik gelişmeler bütünü olarak ifade edilen yapay zekâ; toplumu, ekonomiyi ve devletleri birçok yönden etkilemektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin 2030 yılında 15 trilyon dolarlık bir ekosistem oluşturması beklenmektedir (Önder, 2020).

Toplumsal yaşamın en önemli kurumlarından olan ve içinde bulunduğu toplumda düzenin ve istikrarın hâkim olmasını sağlayan hukuk alanına, yapay zekâ sistemlerinin dâhil olmaması düşünülemez. Yapay zekâ sistemlerinin hukuk alanına entegrasyonu, hukuk alanının uygulayıcıları olan hâkim, savcı ve avukatlar ile hukukun doğrudan muhatabı olan toplum açısından büyük bir dönüşüm getirecektir. Bu dönüşüm, hukuk pratiği ve karar alma süreçleri, hukuk mesleklerinin toplumsal karşılığı ve mesleki rolleri ve adliye ve mahkemeler gibi hukuk kurumlarının işleyişi üzerinde fark edilir düzeyde ve büyük bir şekilde olacaktır. Buradan hareketle araştırmanın konusu, yapay zekâ teknolojilerinin hukuk mesleklerine gelecekte beklenen etkisinin, Balıkesir ölçeğinde bir değerlendirmesini yapmaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı Balıkesir özelinde hukuk mesleklerinin üçlü sacayağını oluşturan hâkim, savcı ve avukatların yapay zekânın hukuk alanına adım adım dâhil olması ile ortaya çıkacak dijital dönüşümün kendi mesleklerinin geleceğine etkisini, yapılacak görüşmelerle öngörmeye çalışmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt bulmaya çalışılacaktır:

- 1.Hukuk meslekleri, yapay zekâ teknolojilerinin hukuk pratiği ve karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyor?
- 2.Hukuk meslekleri, yapay zekâ teknolojilerinin hukuk mesleklerinin toplumsal karşılığı ve rollerinin değişim yönü hakkında ne düşünüyor?
- 3.Hukuk meslekleri, yapay zekâ teknolojilerinin Bakanlık, adliye ve mahkemeler gibi hukuk kurumlarının işleyişini nasıl etkileyeceği hakkında ne düşünüyor?

1.3. Araştırmanın Önemi

Yapay zekâ ve hukuk, multidisipliner açıdan henüz çok yeni bir ilişkiyel bağlama sahip bir araştırma alanıdır. Bu alanda yapılacak her araştırma, hızla gelişen yapay zekâ teknolojilerinin sosyal bilimlerin inceleme alanına çekilmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Hukuk gibi toplumun tamamıyla ilişki içerisinde bulunan ve toplumu etkileyen bir alanda yapay zekânın yaratacağı dönüşüm her zaman önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu açıdan araştırmamız özellikle Balıkesir’de hukuk meslekleriyle uğraşanların bu hızlı gelişen teknolojik sıçrama çerçevesinde, kendi mesleklerini, mesleklerine yapacağı olumlu ve olumsuz katkıyı, bunun sonucunda toplumun bu meslekleri ve kurumları gelecekte nasıl bir yerde göreceğini sorgulamaktadır. Böyle araştırmamız ülkemiz için öncü bir çalışma olarak, daha kapsamlı benzer çalışmaların yolunu açacaktır. Ayrıca araştırma, teknik bir alanda ortaya çıkan gelişmelerin toplumsal alanda ve özellikle hukuk alanında yaratacağı dönüşümü bizzat o dönüşümün taşıyıcısı ve uygulayıcısı olacak grupların gelecek perspektifini ortaya koyması açısından da bilimsel alana önemli katkılar sunacaktır.

Öte yandan araştırma bulguları ve sahadan elde edilen veriler Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi ve Adalet Bakanlığı’nın yapay zekâ strateji ve politikalarına özellikle hukuk meslekleri açısından daha verimli adımlar atmasına katkıları da olacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın en temel varsayımlarından biri yapay zekâ teknolojilerinin yükselişinin tüm toplumsal alanları etkileyeceğidir. Bu etkinin az veya çok, ölçülebilir olmasına gerek görülmeden ortaya çıkacağıdır. Bu varsayıma en önemli dayanak noktası ise günümüz toplumlarının her teknolojik gelişmeyi, kurumsal iş

yapış biçimlerine entegre etmekteki büyük iştahıdır. Özellikle ülkemizde bu entegrasyon, “dijital dönüşüm” tanımlaması yapılarak Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi yapılanmasıyla kurumsallaştırılmış, dünyadaki ve ülkemizdeki teknolojik gelişmeler ihtiyaçlar ve maliyetler çerçevesinde kurumsal yapıların işleyişine entegre edilmeye çalışılmaktadır.

Araştırmanın ikinci varsayımı ise alanın sosyolojik araştırma metotlarına uygun olmasıdır. Hukuk meslekleri grubunda yer alan kişilerin araştırma konusu üzerine düşüncelerini, nitel araştırma metotlarına uygun olarak aktarabileceği, araştırma sorularımızın araştırmaya katkı sunacak şekilde oluşturulduğu kabul edilmektedir.

Bir diğer varsayım ise araştırmaya katılan hukuk mesleklerindeki kişilerin yapay zekâ teknolojileri hakkında genel bir bilgisinin olduğudur. Son yıllarda popülerlik kazanan yapay zekâ kavramına dair bilgilerin, iletişim teknolojileri ile toplumdaki her bilgi düzeyindeki kişiye farklı ölçeklerde de olsa ulaştığı kabul edilmiştir. Böylece araştırma katılımcılarının aslında yapay zekânın sahip olduğu potansiyelin gelecek yansıması hakkında kendi bilgi düzeylerine göre dürüst ve açık bir şekilde görüşlerini aktaracağı varsayılmaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma hukuk pratiğinin içerisinde yer alan tüm meslekler içinde toplumsal karşılığı diğer hukuk mesleklerine oranla daha çok ön plana çıkan ve hukuki süreçlerin en temel üç aktörü olan hâkim, savcı ve avukatlarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma her ne kadar Balıkesir ölçeğinde sınırlandırılrsa da bu coğrafi tanımlamada yer alan Bandırma ve Burhaniye adliyelerinde görev yapan hâkim, savcı ve avukatlar, zaman, imkân ve maliyetler göz önünde tutularak ihmal edilmiştir.

1.6. Tanımlar

Yapay zekâ: Bir bilgisayarın veya bilgisayar destekli bir makinenin veya programlanabilir bir aygıtın, algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri, insana benzer şekilde sergileyebilme yeteneği.

Hukuk meslekleri: Hâkim, Savcı ve Avukat.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hukuk, aile, siyaset, eğitim, ekonomi gibi temel toplumsal kurumlardan biridir. Toplumsal düzenin sağlanması ve kişiler arası ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir görev üstlenen hukuk, bunlarla kalmayıp kişiler ile devlet, devlet ile diğer devletlerin arasındaki ilişkilerden, eşyalara kadar geniş bir alanda faaliyetlerini sürdürür (Canatan, 2020, s.9).

Hukuk sosyolojisi ise belirli bir devirde belirli bir topluluğun hukuk deneyimi için uygulanan geçerli hukuki sembolleri araştırır ve mahkemelerin işlemesi için hayati öneme sahip bu sembollerin birbiriyle uyumlu sistemini kurmaya çabalar. Hukuk sosyolojisinin görevi, bu sembollerin toplumsal kökenlerini ve gizledikleri anlamları ortaya çıkarmak olarak tanımlayan Fransız Sosyolog Georges Gurvitch, bu sembollerin hukuk gerçekliğinin dışında tutulmasıyla hukuk biliminin inşa etmeye çalıştığı tutarlı hukuk ilkelerinin, hukuk sosyolojisine başvurulmadan tespit edilemeyeceğini söyler (Gurvitch' 2021, s.24).

ABD'de hukuk sosyolojisi çalışmalarının öncüsü Roscoe Pound, Gurvitch'in kitabına yazdığı önsözde, 2. Dünya Savaşının ABD'deki akademik çalışmalar açısından büyük bir kazanç olarak gördüğünü ve sosyolojinin neye "hukuk" diyeceğimizi daha iyi anlamak için hukuk sosyolojisine özellikle ihtiyacımız olduğuna değinmiştir. 20. yy'da kendini gösteren sosyolojinin hukuku merkeze alan çalışmaları, Kıta Avrupa'sında Hukuk Sosyolojisi olarak gelişirken ABD'deki gelişmeler ve hukuka yaklaşımlarla farklı bir açıdan bakan Sosyolojik Hukuk Bilimi olarak doğmuştur. Aralarındaki farkın bir öncelik meselesi olarak görülmesi, bir tarafın sosyoloji temelli çalışarak içinde hukukun da bulunduğu grup yaşamını temel alarak sosyolojiyi öncelikle, diğer tarafın ise grupların yaşamından davranışların düzenlenmesini, hukuk bilimini temel alarak incelemesini önceliktir. Böylece Kıta'daki hukukun bilimine dair bilimsel eserlere bakan hukukçu, bunları sosyolojik yaklaşımlı hukuk bilimi eserleri olarak görürken; sosyolog, sosyolojik hukuk bilimi

literatürüne, bunların birer hukuk sosyolojisi girişimiymiş çerçevesinden bakmaktadır (Gurvitch, 2021, s.9).

Hukuk sosyolojisinin öncülerinden sayılan bir başka ABD’li hukukçu ve yargıç Benjamin Cardozo, hukuk sosyolojisinin neden önemli bir alan olduğunu şöyle aktarır:

“Hukuki işlev dinamik ve yaratıcıdır. Uzlaştırılmaz olanın uzlaştırılması, antitezlerin kaynaştırılması, karşıtların sentezi... Bunlar hukukun büyük sorunlarıdır. Hukuk her zaman durağan noktalar arasında değil, çoğu kez, hatta en çok değişken konumlardaki noktalar arasındaki ilişkiyi tanımlar ve bu ilişki ve değişkenlik sosyal hayatın spontane oluşundan kaynaklanır. Hukuk istikrarlı olmalıdır, ama yine de hukuk olduğu yerde durmaz. Hukukçu bu koşullar altında hukuk sosyolojisi olmadan nasıl bir şey yapabilir?” (Gurvitch, 2021,s.24).

2.1. Hukuku İnceleyen Sosyoloji

2.1.1. Hukuk Sosyolojisinin Tanımı

Hukuk Sosyolojisi, hukuku, toplumsal temellerinden başlayarak, toplumsal sürecin bir ürünü, sosyal bir kurum ve olgu olarak inceler ve hukuk kurumunun toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini ele alır. Ayrıca hukuk sosyolojisi, toplumdaki çeşitli gruplardan, yapılardan ve bunların en üstünde bulunan devletten çıkarak oluşan hukuk olgusunu ve bu olgunun içinden çıktığı grup ve yapıları tekrar etkilemesini ve bu etkileşim ve değişimin dinamiklerini de konu edinir (Güriz, 1999, s.13).

Hukuk sosyolojisi, toplumsal davranışları etik-hukuki normların etkilediği ve onları etkilediği ölçüde inceleyen bilim dalıdır. Hukuk normlarının toplum üzerindeki etkisini ve toplumun bu normları nasıl şekillendirdiğini inceleyen hukuk sosyolojisi, geleneksel hukuk biliminin (jurisprudence), hukuku kendi içinde, analitik, tarihsel ve teorik açılardan ele alan metodolojisinin yanında hukukun, toplumsal gerçeklik içindeki dinamiklerini inceler (Timasheff, 1937, s.225).

Ülkemizde hukuk sosyolojisinin öncülerinden biri olan Ülken Gürkan (2021, s.11), hukuk sosyolojisinin amacını, hukukçunun ilgilendiği hukuk kuralı ve içerik boyutlarının dışında kalan, hukukun toplumsal yönünü göstermek ve toplumsal yaşamdan doğup gelişmesini ve bunun yanında toplumsal yaşamı nasıl etkilediğini anlamak olarak ifade etmektedir.

Hukuk sosyolojisinin tanımı, sınırları ve konusunu belirleme çabaları, H. Rolin, W. Schoenfeld, H. U. Kantorowicz, J. Kraft, I. Kornfeld, E. Ehrlich, H. Kelsen, M. Weber gibi birçok sosyal bilimci ve düşünür tarafından incelenmiş ancak kesin bir mutabakata ulaşılamamıştır. H. U. Kantorowicz'e göre hukuk sosyolojisi, hukukun ekonomi, siyaset, sanat ve din gibi diğer sosyal alanlarla ilişkisini inceleyen bir disiplindir. J. Kraft ise hukuk sosyolojisinin, toplumdaki hukuki kurumları belirleyen yasaları, incelemesi gerektiğini savunur. E. Ehrlich ve I. Kornfeld, hukuk sosyolojisini yazılı hukuk kuralları ile toplumsal yaşamın fiili normları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir alan olarak görmektedir. Ehrlich, hukukun temel yapılarının (örneğin alışkanlıklar, mülkiyet, sözleşmeler) hukuk öncesi sosyal olgular tarafından belirlendiğini savunur. Ancak H. Kelsen, bu görüşü eleştirerek hukuk sosyolojisinin genel sosyoloji ile karıştırılmaması gerektiğini ileri sürer. M. Weber, hukuk sosyolojisinin, hukuku bireylerin öznel anlamlandırmalarına dayalı olarak incelemesi gerektiğini ileri sürmüştür ancak bu bakış açısı, hukukun yalnızca bilinçli olarak algılanan bir yapı olduğu yönünde dar bir çerçeveden hareket etmektedir. Oysa hukuka uyum sağlama süreci, çoğu zaman bireylerin bilinçli tercihlerinden çok alışkanlık ve koşullanmalarla gerçekleşmektedir (Timasheff, 1937, s. 230-231).

Ülkemizde bu alanda önemli ve güncel çalışmalar yapan Işıқтаç ve Koloş (2017, s.30), hukuk sosyolojisinin tanımını şöyle yapmaktadır: "Hukuku, toplumsal gerçeklik içinde ve toplumsal yaşamın bir parçası olarak ele alarak diğer toplumsal olaylarla olan ilişkisi içinde inceler."

2.1.2. Hukuk Sosyolojisinin Konusu

Hukuk sosyolojisi, toplumsal yaşamda halen yürürlükte olan veya daha önce yürürlükteyken sonradan ortadan kalkmış kuralların hukuk düzeninde ortaya çıkış nedenlerini ve toplumsal yaşam içerisinde sonuçlarını incelerken gelenekler, ilişkiler, sistem ve iktidar, hukukçu kimliği, hukuksal kararlar gibi pratik konuları da inceleme alanıyla ilişkilendirir. Hukuk, toplumda sosyo-ekonomik ilişkilerin ve hâkim düşünce sisteminin bir ürünü olarak genel anlamda sosyolojinin ve hukuk sosyolojisinin konusunu oluştururken toplumsal yaşamda hukukla ilişkili nitelik taşıyan olayların sosyolojinin yöntemlerine başvurarak incelenmesi hukuk sosyolojisi konusu içinde yer almaktadır (Işıқтаç ve Koloş, 2017, s.148).

Gürkan, yukarıda tanımlanarak yapılarak kuramsal çerçevesi çizilmeye çalışılan hukuk sosyolojisinin konusu ve araştırma sahasını iki temel eksen üzerinden sistematize etmektedir: Birinci boyut, toplumların gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkan hukuk sistemlerinin, sosyal hayatın dinamikleri içindeki kökenlerini ve somut yansımalarını incelemeyi kapsar. İkincisi ve daha kapsamlı olan boyut ise, normatif yapılar ile toplumsal gerçeklik arasındaki çok yönlü ilişki ağının analiz etmeyi hedefler. Bu bağlamda Gürkan, hukuk kurallarının oluşum süreçlerini ve tarihsel dönüşümünü belirleyen faktörler çok katmanlı bir perspektifle ele almaktadır: Coğrafi koşullar (iklim özellikleri, topografik yapı), demografik dinamikler (nüfus hareketliliği ve yerleşim modelleri) gibi fiziksel etmenler; dini inanışlar, geleneksel değerler sistemleri ve etik kodlar gibi kültürel unsurlar; bilimsel ilerlemelerin ve teknolojik kapasitenin belirlediği epistemolojik zemin; ekonomik üretim ilişkileri ve siyasal örgütlenme biçimleri gibi yapısal öğeler bu analizin temel parametrelerini oluşturmaktadır. Öte yandan, hukuk mekanizmasının işleyişinde aktif rol alan aktörlerin (yasama organları, yargı mensupları, kolluk kuvvetleri, hukuk danışmanları) mesleki pratikleri ile normatif sistem arasındaki diyalektik ilişki Gürkan'a göre özel önem taşımaktadır. Hukuk profesyonellerinin karar alma süreçlerindeki tutumları, toplumsal değişimlere paralel olarak hukuk doktrinlerinin evriminde kritik bir işlev görür. Hukuk sosyolojisi, normların salt metinsel boyutunu aşarak, onları besleyen toplumsal dokuyu ve bu dokunun hukuk üzerindeki dönüştürücü etkisini multidisipliner bir yaklaşımla irdelemeyi amaçlar (Gürkan, 2021, s. 49).

Hukuk sosyolojisinin konusunun oldukça geniş olduğunu ifade eden Işıқтаç ve Koloş, hukuk sosyolojisinin, hukukun toplumsal bir olgu olarak, ortaya çıkış süreçleri ile birey ve toplum üzerindeki etkilerini incelediğini tespit ederek çerçevesini çizmeye çalışır. Buna göre hukuk sosyolojisi, hukuku sadece kanuni metinler ve kurallar bütünü olarak değil, toplumsal bir kurum olarak da ele alır. Ayrıca, hukukun toplumsal yaşamla olan karmaşık ilişkilerini, hukukun oluşumunu, işleyişini ve toplumsal değişime olan etkilerini inceleyen hukuk sosyolojisinin temel araştırma soruları arasında, mevcut hukuk sistemlerinin nasıl ortaya çıktığı, toplumsal yapıyı nasıl etkilediği ve hangi sonuçlara yol açtığı gibi sorular yer alır. Bu bağlamda hukuk sosyolojisi, hukukun tarihsel kökenlerini, kültürel ve siyasi bağlamlarını, sosyal eşitsizliklerle ilişkisini ve güç ilişkilerindeki rolü gibi

perspektifleri de araştırır. Hukuk, mevcut yazılı yasalarla sınırlı değildir. Örf, adet, gelenek gibi normatif düzenlemeler de hukukun önemli bir parçasını oluşturur. Hukuk sosyolojisi, hukukun yazılı olmayan örf, adet, gelenek gibi kaynaklarını ve bu kaynakların hukuk üzerindeki etkilerini de inceler. Hukuki süreç, sadece yasal metinlerin uygulanmasından oluşmaz. Aynı zamanda hâkim, savcı ve avukat gibi çeşitli aktörlerin etkileşimiyle şekillenen bir süreçtir. Bu hukuk süjeleri olan kişilerin rolleri, davranışları ve karar alma süreçlerine katkısı hukuk sosyolojisinin de önemli bir inceleme alanıdır. Hukuk sosyolojisi, ayrıca suçluluk, ceza, adalet gibi kavramları da inceler. Suçun nedenleri, cezanın etkileri, adaletin algılanışı gibi konular, hukuk sosyolojisinin kriminoloji ve adalet psikolojisi gibi disiplinlerle kesişme alanlarıdır. Sonuç olarak, hukuk sosyolojisi, hukuku toplumsal bir olgu olarak ele alır. Bu disiplin, hukukun toplumsal yaşamla olan ilişkilerini, hukukun oluşumunu, işleyişini, uygulayıcılarını, etki alanını ve toplumsal değişime olan etkilerini anlamak için çok yönlü bir bakış açısı sunar (Işıқтаç ve Koloş, 2017, s.31-32).

Hukuk, "jurisprudence" adı verilen ve hukuk normlarının içeriğini araştırarak ve analiz eden, sistematik hale getiren ve tarihsel gelişimini inceleyen bilim dalının konusunu olagelmıştır. Medeni hukuk, ceza hukuku ve anayasa hukuku gibi alt disiplinlere ayrılan bu bilim, hukuku bu alt dallarıyla birlikte salt normatif bir çerçeveden inceler. Ancak hukuk sosyolojisi "jurisprudence" farklı olarak, hukukun normatif yapısını aşarak hukukun toplumsal yapılarla etkileşimi bağlamında inceler ve hukukun nasıl işlediğini, normların oluşumundaki toplumsal süreçleri, grup ve bireylerin hukuk kurallarına verdiği tepkiler gibi hukukun toplumsal değişimlerini ve bu değişimlere bireylerin etkileşimini araştırır (Timasheff, 1937, s.228).

ABD'deki hukuk sosyoloji çalışmalarına önemli katkılar yapan Timasheff'e göre (1937, s.230), hukuk normlarının birey davranışlarını nasıl etkilediği?; hukukun toplumsal etkinliğini artıran veya azaltan sosyal faktörler nelerdir?; hukuk hangi toplumsal yapılar tarafından oluşturulur, değiştirilir veya yürürlükten kaldırılır?; hukuk ile ekonomi, din, siyaset gibi diğer sosyal kurumsal arasındaki ilişki nelerdir?; soruları hukuk sosyolojisinin temel sorularını oluşturur. Bu sorular hukuk sosyolojisinin hukuk biliminden ayrıştığı temel noktaları işaret etmektedir.

Gurvitch'e göre hukuk sosyolojisi, hukukun sadece pratik alandaki uygulamalarını inceleyen bir disiplin olmamakla birlikte aynı zamanda, hukukun temel ilkelerini ve bunların toplumsal gerçeklikle olan ilişkisini de araştırır. Aynı

şekilde hukuki kavramların ve kurumların tarihsel ve sosyal bağlamlarını inceleyen hukuk sosyolojisi, hukukun nasıl ortaya çıktığını ve nasıl değiştiğini analiz ederek anlamaya çalışır. Hukuk sosyolojisi, hukuki olguları sosyolojik bir perspektifle ele alırken hukukun yazılı metinlerden ibaret olmadığını, aynı zamanda sosyal etkileşimlerin, normların ve değerlerin bir yansıması olduğuna da dikkat çeker. Hukuk sosyolojisi, toplumsal yapı içindeki hukuki kurumların işlevlerini, hukukun sosyal değişime etkilerini ve toplumsal yapı içinde yer alan eşitsizliklerin hukuki boyutlarını inceler. Gurvitch, hukuk sosyolojisini üç temel sorun etrafında ele alır: Birincisi, sistematik hukuk sosyolojisinin sorunları olarak karşımıza çıkan, hukukun günlük yaşamda nasıl işlediği, hukukun bireysel davranışları nasıl etkilediği gibi mikro düzeydeki sorulardır. İkincisi diferansiyel karşılaştırmalı sorunlar olarak tanımladığı, farklı toplumlardaki hukuk sistemlerinin karşılaştırılması ve hukukun kültürel farklılıklarla olan ilişkisi gibi karşılaştırmalı sorunlardır. Üçüncüsü ise Jenetik hukuk sosyolojisi sorunlar olarak tanımladığı, hukukun tarihsel gelişimi, hukuki değişimlerin nedenleri ve sonuçları gibi tarihsel sorunlardır (Gurvitch, 1949, s.240).

Türkiye’de hukuk sosyolojisi alanında erken dönemde önemli çalışmalar yapan Hamide Topçuoğlu (1949), Gurvitch’ten çevirdiği makalede, hukuk sosyolojisinin konusu, sınırları ve diğer disiplinlerle ilişkileri üzerine uzlaşamadığını aktarmaktadır. Bunun nedenini ise Gurvitch, hukukun hem hukukçular hem de sosyologlar tarafından farklı perspektiflerden ele alınmasını ve bu farklılıkların bazen çatışmaya yol açması olduğunu ileri sürer. Ona göre hukukçular, hukukun normatif bir yapı olduğunu ve bu haliyle sosyal gerçekliğin değerlendirilmesinde zaten bir ölçüt sunduğunun kabul edilmesi gerektiğini savunurken, sosyologlar hukuku toplumsal süreçlerin bir ürünü olarak değerlendirir. Bu farklı yaklaşımlar, hukuk sosyolojisinin varlığını ve meşruiyetini sorgulayan ciddi eleştirilere neden olmaktadır. Hukuk sosyolojisinin bu denli tartışmalı bir alan olması, bir yandan disipline olan ilgiyi artırırken, diğer yandan da gelişimini yavaşlatmaktadır. Ona göre bu durum, hukuk sosyolojisinin hem hukuk hem de sosyoloji disiplinleri için önemli bir köprü görevi üstlenebileceği potansiyelini göz önünde bulundurulduğunda oldukça üzücü bir durumdur.

2.1.3. Hukuk Sosyolojisinin Alt Dalları

Gürkan (2021, s.45), hukuk sosyolojisinin, hukuk ile toplumsal yaşamın etkileşimini ve hukuku toplumsal yaşamın hem bir ürünü hem de düzenleyicisi olarak inceleyen Teorik Hukuk Sosyolojisi ve buradan çıkan bilimsel bilgilerin kullanılarak hukuk kurallarının yaratılmasını, pratik hayata yansımaları ve yaşama uyarlanmasını sosyolojik yöntemlerin kullanılmasını talep eden Pratik Hukuk Sosyolojisi olmak üzere iki ana bölüme ayrıldığını ileri sürer. Pratik Hukuk Sosyolojisinin aynı şekilde Sosyolojik Hukuk Bilimi veya Sosyolojik Bilgi Nazariyesi olarak da ifade edildiği belirtilmektedir.

2.1.3.1. Teorik Hukuk Sosyolojisi:

Teorik hukuk sosyolojisinin amacı hukukun doğuşu, tanınması sürecinin açıklanması; türlü tiplerin belirlenmesi, etkinliğinin tayini, yer ve zamana ilişkin değişmelerinin nasıl olduğunu bilimsel bilgiler ışığında incelemektedir. Hukuk sosyolojisinin bu alt dalının bilimsel tespitleri “bildirici ve açıklayıcı” niteliktedir. Gürkan’a (2021, s.55) göre bu bölümde sağlanan bilimsel bilgilerin toplumsal pratikte kullanılmasının başka bir alt dalın konusudur. Gürkan, şimdiye kadar yapılan hukuk sosyolojisinin alt bölümlere ayrılmasında Gurvitch’in sınıflandırmasının en verimli olduğunu ve bu nedenle Topçuoğlu ile birlikte kendisinin de takip ederek Teorik Hukuk sosyolojisinin alt bölümlerini şöyle tespit etmektedir:

- i) Sistematik Hukuk Sosyolojisi: Hukukun toplumsal kaynakları.
- ii) Hukuki Tipoloji: Hukuku yaratan topluluk tiplerine göre incelenmesi.
- iii) Jenetik Hukuk Sosyolojisi: Hukuk ve değişme

2.1.3.2. Pratik Hukuk Sosyolojisi:

Pratik hukuk sosyolojisinin hem yöntem hem de konuları bakımından ABD’de önemli gelişmeler kaydettiğine değinen Bal’a (2003, s.161) göre, ampirik araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçlarının yasa yapım süreçlerine katkısı gözden kaçırılmamalıdır. Benzer bir durumun “Toplumsal Gerçeklik ve Hukuk” bölümünde değineceğimiz Leon Petrażycki’nin etkisiyle Polonya’da yaşandığını aktaran Bal, hukuk sosyolojisinin yeni bir bilim dalı olarak özerkliğini savunmakta ve kuramsal ilkelerin, hukuk sosyolojisinin pratiğinden elde edilecek sonuçlarla oluşturulması gerektiğini savunmaktadır.

Işıқтаç ve Koloş'a (2017, s.203) göre pratik hukuk sosyoloji, birey ekseninde rol ve statüler üzerinden tanımlanmaktadır. Yazarlar pratik hukuk sosyoloji örneği olarak suç, mülkiyet, sözleşme ve aile gibi konuları görmektedir.

2.1.4. Hukukun Sosyolojik İncelemesi

2.1.4.1. Toplumsal Olgu Olarak Hukuk

Hukuk, insan davranışlarını, dolayısıyla toplumsal gerçekliğin bir bölümünü biçimlendirdiği, toplumla birlikte doğup, değiştiği, toplum gibi yer ve zaman koşullarına bağımlı olduğu için de bir gözlemlenebilir "sosyal olgu" olarak belirlemektedir (Gürkan, 2021, s.31).

Hukuk sosyolojisinin inceleme alanı sosyal bir olgu olan hukuktur. Toplumsal yaşamda birey davranışta bulunduğu davranışı, hukuk tarafından normatif emirle biçimsel olarak tanımlanmıştır. Hukuka uygun davranış aynı zamanda "iyi davranış"tır. Buradaki normatif belirleme ile bunun birey tarafından iyi davranış olarak içselleştirmesi yani gerçekliğe uygun olması arasındaki fark, hukuk sosyolojisinin metodolojik sorunudur. Olan ile olması gereken hukukun sosyal olgu olarak algılandığı alan, hukukun gerçeklik alanıdır ve asıl sosyolojik olarak araştırılması gereken bu alandır (Işıқтаç ve Koloş, 2017, s.141).

Sosyal bir olgu olan hukuk, insanın toplumsallaşmasının bir ürünü olarak bireylerin iradelerini aşan bir şekilde dışsallığa sahip ortak değerler ve kurallar sistemidir. Kurallar bütününden oluşan hukuk bireylerin oluşturduğu gruplardan çıkar ve grup üyelerini yönlendirerek, davranışlarıyla bu kurallara uymayanları yine grup içinden çıkan yaptırımlarıyla denetler ve davranışlarını etkiler ve bunu da grubun ortak yararı uğruna yapar. Bu açıdan hukuk tüm sosyal kurumlar gibi temel bir gereksinim olan toplumsal düzeni korumaya çalışır. Hukuka sosyal bir olgu olarak yaklaşmak ve sosyal bir kurum olarak incelemek, toplumsal yapıyı oluşturan diğer olgu ve kurumlarla ilişkilendirerek analiz etmek sosyolojik bir bakış açısıdır. Bu bakış açısında göre hukuk, sadece hukukçuların ürünü değildir. Hukukçuların yaptığı, toplumda olgunlaşan ve bir norm olarak yerleşen kuralları sistematik bir şekilde biçimlendirmek ve içerik kazandırmaktan ibarettir (Güriz, 1999, s.13).

Sosyal olgular, kolektif yaşamın dinamikleri içerisinde organik bir biçimde şekillenen, süreklilik arz eden ve kendine özgü karakteristik özellikler barındıran yapılar olarak tanımlanabilir. Bu olgular, bireylerin rastlantısal bir araya gelişinden

ziyade, sosyal etkileşimlerin ürettiği ortak davranış kalıpları ve kurumsal düzenlemeler vasıtasıyla ortaya çıkar. Hukuk da bu bağlamda, kolektif yaşamın içinden doğan, bireyler arası ilişkileri normatif bir çerçevede düzenleyen ve toplumsal kabule dayalı yaptırım gücüne sahip bir sistemdir. Hukukun toplumsallığı, yasa ve sözleşmelerin yorumlanması sürecinde de kendini gösterir. Tarihsel süreçte, yasa koyucunun öngörmediği sosyal değişimlerin normatif metinleri işlevsiz kıldığı veya yorumsal esneklik gerektirdiği durumlar sıklıkla gözlemlenmiştir. Bu durum, hukukun sosyolojik gerçekliklerle uyumlu olmadığına etkinliğini yitirebileceğine dair kritik bir önermeyi destekler. Nitekim hukuk, insanlar arası ilişkilerin ürünü olduğundan, onu şekillendiren davranış kuralları da toplumsal pratiklerden ve kolektif ihtiyaçlardan beslenir. Bu kuralların felsefi veya metafizik temelleri olabilir; ancak somutlaşma biçimleri kaçınılmaz olarak sosyolojik bağlamla şekillenir (Öktem, 1985, s.192-193).

Hukuk sosyolojisinin hukukçulara ve sosyologlara hukuku daha iyi anlamaları için önemli bir bakış açısı sunduğunu belirten Gurvitch (1949, s.240), bu disiplinin, hukukun sadece bir normlar bütünü değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olduğunu vurguladığını da belirtmektedir.

Hukukun toplumsal kökeni, onu statik bir normlar bütünü olmaktan çıkarıp canlı bir sosyal pratiğe dönüştürür. Bir toplumun hukuk sistemi, o toplumun değerlerinin, iktidar yapılarının ve kolektif bilincin aynasıdır. Bu nedenle hukuk sosyolojisi, yalnızca normların yorumlanmasında değil, aynı zamanda adaletin toplumsal zeminde tesis edilmesinde de vazgeçilmez bir rol oynar. Hukukun bilimsel niteliği, onun toplumsal bir fenomen olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Sosyal bilimler disiplini içinde değerlendirilen hukuk, kolektif bilincin yansıması olarak objektif bir mahiyet taşır. Bu perspektiften bakıldığında, pozitif hukuk teknik bir araç olmanın ötesinde, toplumsal güç dengelerinin ve davranış kalıplarının normatif ifadesidir. Elbette hukukun felsefi ve teknik boyutları göz ardı edilemez; ancak bilimsellik iddiası, ancak sosyolojik verilerle desteklendiğinde anlam kazanır. Zira sosyolojik analiz, hukuku "olan"ı inceleyen genel-geçer bir çerçeve sunar. Ne var ki sosyal bilimlerin dinamik doğası gereği, bu çerçeve mutlak evrensellikten ziyade belirli tarihsel ve kültürel bağlamlarda geçerlilik taşır (Öktem, 1985, s.194-195).

Hukukun ancak bir toplumsal yaşam içinde var olabileceğini savunan Işıқтаç ve Koloş'a (2017, s.140) göre toplumsal işlevi toplumsal gerçeklikle bağlıdır ve

hukukun toplumsal işlevini görebilmek için, hukukun toplumsal gereksinimlerini karşılamak ve toplumsal koşullarına uymak zorundadır. Hukuk açısından güvenlik ve denge içinde bir toplumsal düzen asıl amaçtır. Hukuk bir noktada siyasal iktidarın zorlama aracı olarak ortaya çıktığında bireyler oluşturulan düzene uymaya zorlanırken eğer buna rağmen zorlanan duruma uyulmadığında hukuk kendisi için yeni olanaklar yaratmaya çalışarak bireylerin uymama davranışına yeni çözümler bulmaya çalışır. Bu durum genel sosyolojinin ilgisini hukuk sosyolojisine kaydırırken, hukuka olan ilgi ise hukuk sosyolojisini ortaya çıkartmıştır.

2.1.4.2. Hukukun Etkinliği ve Yaşayan Hukuk

Sosyal bir olgu olarak tanımlanan hukukun normatif katmanlarının toplumsal yaşama nüfuzunu tanımlayan hukukun etkinliği problemi ortaya çıkmaktadır. Hukukun önemli bir bölümünün yazılı olmasına rağmen etkinliği konusunda önemli tartışmalar bulunmaktadır. Yazılı hukuktan daha etkin olan örf-adet hukuku ve kan davası, başlık parası, imam nikâhı gibi uygulamaların hukukta normatif bir yeri olmaması ve karşılığında yaptırım öngörülmesine rağmen toplumsal alanda yaşamaya devam etmektedir (Bal, 2003, s.109).

Hukuk sosyolojisine “hukuk kültürü” fikrini getiren ve hukukun etkinliği konusunda önemli tespitlerde bulunan ABD’li Lawrece M. Friedman (1969, s.39-40), hukukun etkinliğini değerlendirmek için tek bir ölçütün yeterli olmayacağını savunmaktadır. Ona göre hukukun etkinliği hem hukuk sisteminin kendi iç dinamikleriyle ayakta kalabilme gücü üzerinden hem de adalet, gelir dağılımı, suç oranlarının azaltılması gibi toplumsal hedeflere ulaşıp ulaşılamadığı üzerinden ölçülmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, hukuk sistemlerinin sadece biçimsel olarak işleme değil, aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarına uygun somut sonuçlar üretebilmesi gerekmektedir. Friedman, hukuk sistemlerinin etkinliğini değerlendirirken iki boyutlu bir analiz önerir: Birincisi, hukukun iç dengesini sağlayarak toplumun taleplerine istikrarlı ve sürekli bir şekilde cevap verebilme kapasitesi; ikincisi ise dışarıdan belirlenen soyut idealleri veya somut toplumsal hedefleri gerçekleştirme yeteneğidir. Burada önemli nokta, hukukun yalnızca iç tutarlılığı ya da formel işlerliği üzerinden değil, aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarına karşılık verip veremediği üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğidir. Hukuk sistemi, geleneksel toplumlarda olduğu gibi yalnızca rutin talepleri karşılayan bir yapı olarak işlev gördüğünde "denge" içerisinde sayılabilir. Ancak Friedman’a göre modern

toplumlarda bu denge, değişimi de üretme kapasitesiyle ölçülür. Dolayısıyla istikrar, değişimi yönetebilme becerisiyle eşanlı hale gelir. Yani, hukuk sistemi hem mevcut düzeni koruyabilmeli hem de toplumsal taleplere uygun reformları üretebilmelidir.

Friedman'ın toplumsal talepleri karşılayan ve toplumsal hedeflere ulaşabilen hukuk sistemi anlayışı, hukuk sosyolojisinin Avrupa'daki kurucularından biri olarak kabul edilen Eugen Ehrlich'in "yaşayan hukuk" kavramıyla paralel bir gelişim göstermektedir. Yaşayan hukuk, ortaya çıkışı resmi bir niteliğe sahip olsa ya da olmasa da toplumsal yaşamda bireylerin kolektif biçimde benimsediği kurallar bütününe ifade eder. Bu hukuk formu, zaman zaman yasal metinlerde yer alan düzenlemelerle örtüşebilir. Ancak bu durum, yaşayan hukukun devlet eliyle oluşturulan hukuk sisteminin karşısına konumlandırılmasını gerektirmez. Kavramın "yaşayan" olarak nitelenmesi, hukukun zamansal yakınlığını öne çıkarmak amacı taşımaz. Toplumun belirli bir tarihsel kesitinde veya kültürel kökünde ortaya çıkarsa da özünde toplumsal pratikte etkinlik gösteren normatif yapıyı ifade eder. Buradaki vurgu, hukukun organik yapısına, toplumsal işleyişteki rolüne ve değişen sosyal koşullara uyum sağlama kapasitesine yöneliktir. Ehrlich'e göre yaşayan hukuku ahlaki kodlardan ve dini prensiplerden ayırt eden temel ölçüt, toplumsal olarak oluşan kurallara aykırı davranışlara karşı kolektif bilinçte oluşan "yoğun meşruiyet reddi" tepkisidir. Diğer hukuk sistemlerinin aksine toplumsal düzenin somut gerçekliğini merkeze alan bu yaklaşım, hukuk incelemelerinin kapsamını genişleterek evrensel boyutta analizler yapma olanağı sunar (Özalp, 2024, s.26).

Yaşayan hukuk kavramı, hukuk sosyolojisi alanında yaygın bir şekilde ele alınmakla birlikte, bu terimin hukuk bilimi ve sosyal bilimler çevrelerinde nasıl tanımlandığı ve kapsamına ilişkin görüş farklılıkları devam etmektedir. Kavramın teorik temellerini atan Ehrlich, hukukun salt kanun metinleriyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplum içinde organik bir biçimde şekillenen sosyal pratikleri, kültürel kodları ve kolektif yaşamın ürettiği normatif yapıları da içermesi gerektiğini savunmuştur. Toplumsal normların zaman ve mekân bağlamında değişkenlik göstermesi, hukuk sistemlerinin de bu dinamiklerden etkilenerek dönüşmesine yol açmaktadır. Örneğin, bir coğrafyada yasal çerçeveye uygun kabul edilen davranış biçimleri, farklı bir kültürel bağlamda hukuka aykırı addedilebilmektedir. Tarihsel süreçte toplumların normatif kabulleri değişse de, bu değişim genellikle geçmişin

izlerini taşıyan bir süreklilik içinde gerçekleşir. İşte bu süreklilik ve dönüşüm dinamiği, "yaşayan hukuk" olarak adlandırılan olgunun merkezinde yer alır. Bu bağlamda, yazılı olsun veya olmasın tüm hukuk kuralları, toplumun değerler sistemindeki çeşitlilik ve dönüşümlerden beslenir. Dolayısıyla, pozitif hukukun meşruiyet kazanabilmesi için toplumsal geleneklerle uyumlu olması kritik önem taşır. Yasama ve yargı organlarının bu uyumu gözetmemesi durumunda, resmi hukuk ile toplumun fiilen benimsediği normlar arasında çatışma kaçınılmaz hale gelir; bu da bireyleri yasal düzenlemelerden ziyade içselleştirdikleri değerlere göre davranmaya yönlendirebilir (Özalp, 2024, s.28).

Resmi hukukun aksine yaşayan hukuk, toplumun ihtiyaç ve beklentilerine duyarlı ve esnektir. Bunun yanında yasa koyucular, yasal düzenlemeleri yaşayan hukuka göre yaptıklarında, toplum açısından hukuk daha işlevsel bir hal alır. Bu durumun nedeni, yaşayan hukukun anlaşmazlıkları çözme ve sosyal eylemi düzenlemede resmi hukuka göre daha önemli bir rol oynadığı gerçeğidir. Ehrlich'in yaşayan hukuku, toplumda bulunan kültür ve davranış kalıplarından gelen girdiyle beslenen, çeşitli hukuk türleri arasındaki etkileşim sürecinin bir çıktısı şeklinde görülmelidir. Yaşayan hukuk türünde Ehrlich, hukukun temelinde yatan sosyal nedensellik konusunda oldukça iddiacıdır. Yaşayan hukukun kökenleri anket, mülakat ve tarihsel araştırmalar yoluyla araştırılabilir. Bu yöntemler yaşayan hukuku diğer hukuk türlerinden ayırmaktadır (Özalp, 2024, s.29).

2.1.4.3. Toplumsal Gerçeklik ve Hukuk

Ehrlich'in yaklaşımında hukuk, belirli kişilerin bilinçli bir tasarım sonucu ortaya çıkardığı yapay bir sistem değil, toplumsal yaşamın içinde var olan gerçekliklerin keşfedilmesiyle biçimlenen organik bir olgudur. Ona göre toplumun sürekliliği, bireylerin davranışlarını yönlendiren normlarla sağlanır. Bu normlar, hukukçu sıfatı taşıyanlar tarafından resmi olarak tanınmasa dahi toplum nezdinde hukukî değer taşır. Bu perspektiften hareketle Ehrlich, sosyal yaşamı yönetenin devletin yazılı kuralları değil, toplumun kolektif bilincinde kök salmış davranış kalıpları olduğunu vurgular. Hukuk, ona göre, bireyler arası ilişkilerden, sosyal gruplardan ve örgütlenmelerden doğarak karmaşık bir sistem hâlinde evrilir. Toplumun oluşturan yapılar ise resmî kurumlardan gayri resmî dayanışma ağlarına kadar çeşitlilik gösterir. Ehrlich'in hukuk sosyolojisi teorisi, bireylerin toplumsal yaşamın iç dinamiklerinden neşet eden kuralları içselleştirerek davranışlarını bu

normlara göre uyarladığı temel varsayımı üzerine inşa edilir. Bu sosyal ilişkiler, yüz yüze temas gerektiren basit etkileşimlerden devlet gibi soyut ve karmaşık yapılanmalara kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir. Ehrlich, hukukun sadece yasama organlarının ürettiği metinlerle değil, toplumun kendi içinden filizlenen ve gündelik pratiklerde somutlaşan kurullarla şekillendiğini savunur. Onun "yaşayan hukuk" olarak adlandırdığı bu olgu, yasal otorite tarafından tanınması veya tanınmaması, toplumun gündelik işleyişinde gözlemlenebilen bir gerçekliktir (Özalp, 2024, s.27).

Hukuku soyut idealler ve normatif alandan çıkarıp toplumsal gerçekliklerin alanına yerleştiren bir başka hukuk düşünürü Léon Duguit'tir. Duguit (1917, s.25) hukuk anlayışını, yalnızca metafizik veya soyut normlar üzerinden değil, bizzat toplumun iç dinamiklerinden doğan bir olgu olarak temellendirir. Ona göre hukuk, herhangi bir aşkın gücün iradesinden veya bireysel öznelerin özgür iradelerinin birleşiminden ibaret değildir. Tam tersine, hukuk, toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucu olup, insanların bir arada yaşamasının yarattığı gerekliliklerden doğan ve bu gerekliliklerin düzenlenmesini sağlayan bir mekanizmadır. Bu bağlamda Duguit'nin ortaya koyduğu yaklaşım, hukuku soyut ideallerin alanından çıkarıp somut toplumsal gerçekliklerin alanına yerleştirir.

Öncelikle bireyin tek başına, içinde yaşadığı toplumdan bağımsız var olamayacağını vurgulayan Duguit'e (1917, s.24-25) göre insan doğası gereği toplumsal bir varlıktır ve bu nedenle bireyin haklarından ya da özgürlüklerinden söz edebilmek için önce onun toplumsal bir yapı içerisindeki yerini anlamak gerekir. Toplumun varlığı, bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılıktan doğarken bu bağımlılık, insanların yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanmasında değil, aynı zamanda insanın kültürel, ahlaki ve entelektüel gelişimde de kendini gösterir. İnsanlar, birbirlerinin emeklerine, üretimlerine ve hizmetlerine muhtaçtır; bu nedenle sosyal yaşam, zorunlu olarak bir iş bölümü ve karşılıklı yardımlaşma sistemi üzerine kuruludur.

Bu noktada Durkheim'in toplumsal işbölümüne atıf yapan Duguit'e (1917, s.26) göre hukuk işte bu sosyal işleyişin düzenlenmesi ihtiyacından doğar. İnsanlar arasında doğan ilişkilerin güvence altına alınması, iş bölümünün sağlıklı bir şekilde işlemesi ve ortak yaşamın sürekliliğinin sağlanabilmesi için hukuk kuralları ortaya çıkar ve toplumsal vicdan tarafından benimsenerek güç kazanır. Burada Duguit'nin ayırıcı bir noktaya daha dikkat çektiği görülür: Hukuk, öncelikle bir normlar bütünü değil, toplumun ortak vicdanında yer eden ve ihlali hâlinde güçlü bir sosyal tepki

yaratan kurallar bütünüdür. Hukukun kaynağı, toplumun kendisidir. Duguit'nin bu noktadaki özgün katkısı, hukuku yalnızca “devletin iradesinin ürünü” olarak gören pozitivist anlayışı da aşarak, hukuku bizzat toplumsal işleyişin zorunlu bir sonucu olarak görmesidir. Bu nedenle hukuk, devletten önce gelir ve devletten bağımsız bir varlık alanına sahiptir. Devletin görevi, bu mevcut toplumsal düzeni korumak ve sürdürmektir; ancak devletin varlık nedeni olan hukuku ihlal ettiği noktada meşruiyetini yitirir. Sonuç olarak Duguit için hukuk, ne yalnızca bireysel iradelerin toplamı ne de aşkın bir otoritenin buyruğudur.

Duguit'in hukuk teorisini sosyolojik pozitivist hukuk teorisi olarak tanımlayan Güriz, Duguit'in insanın toplum dışında hür ve bağımsız olarak toplumdan soyutlanarak tek başına, tekil bir hayat yaşayamayacağını düşündüğünü kaydeder. Tüm bilimler insanın belli bir insan topluluğu ile birlikte yaşayabileceğini teyit etmektedir. Duguit, sosyal normlar sosyal olgu olarak insanların toplum halinde yaşamalarının zorunlu sonucudur. Bireylerin birbirlerine bağımlılığında kaynaklı sosyal olguların sürekliliği aynı zamanda sosyal değerleri ve sosyal dayanışmanın oluşmasını sağlamaktadır. Sosyal bir olgu olarak kabul edilen “*sosyal dayanışma*” hem yöneticilere hem de yönetilenlere hukuki ödevler yükler. Bu ödevler Duguit'e göre devlet iktidarını bağlayıcı ve sınırlayıcı bir durum oluşturur ve devletin faaliyet alanlarını sınırlayan kanunlara niteliğini vermektedir (Güriz,1999, s.321-323).

Hukukun doğasını anlamak için geleneksel hukuk pozitivisminden farklı bir yol izleyen Leon Petrazycki, hukukun yalnızca normatif ve dışsal bir sistem olmadığını, aynı zamanda bireylerin zihninde deneyimlenen psikolojik bir olgu olduğunu ileri sürmüştür. Bu farklı yaklaşımıyla, hukukun gerçekliği konusuna yeni bir boyut kazandırmış ve onu yalnızca yasalar ve kurallar çerçevesinde ele alan klasik hukuk kuramlarını eleştiren Petrazycki'ye göre hukukun gerçekliği, bireylerin zihninde oluşan hukuksal deneyimler temelinde anlaşılmalıdır. Ona göre hukuk, bireylerin hukuku nasıl hissettiği, algıladığı ve içselleştirdiğiyle doğrudan ilişkilidir ve bu nedenle hukukun gerçek doğasını anlamak için bireylerin hukuka dair yükümlülüklerini nasıl deneyimlediğine odaklanmak gerekmektedir (Koloş, 2016, s.504-505).

Petrazycki'ye göre hukukun gerçekliğini anlamak için bireylerin psikolojik dünyalarında hukukun nasıl şekillendiği dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada Petrazycki, hukukun gerçekliği ile hukuksal gerçeklik arasında bir ayrım yapar.

Hukuksal gerçeklik, devlet tarafından oluşturulan yasalar, mahkemeler, hukuk kurumları ve pozitif hukuk sistemleri gibi dışsal unsurları ifade ederken hukukun gerçekliğini, bireylerin zihinlerinde deneyimlenen hukuksal algılar ve yükümlülük duyguları oluşturmaktadır. Petrazycki hukuku bireyin zihinsel süreçlerinde deneyimlenen bir olgu olarak ele alsa da, bu durum onun toplumsal yönünü göz ardı ettiği anlamına gelmez. Ona göre hukuk bireyin psikik süreçlerinde şekillenir, ancak bu süreçler aynı zamanda toplumsal ilişkiler içinde anlam kazanır. Bu noktada hukukun sosyo-psikik bir süreç olduğu fikri önem kazanır. Öte yandan Petrazycki hukukun, bireyin iç dünyasında şekillenen psikolojik bir olgu olduğunu, bunun yanında toplumsal normlarla etkileşim halinde olduğunu tespit etmekte ve bireylerin hukuksal yükümlülükleri nasıl algıladığı, yaşadığı toplumun kültürel, etik ve hukuksal yapısıyla doğrudan ilişkili olduğunu değerlendirmektedir (Koloş, 2016, s.506).

2.2. Hukukun Toplumsal İşlevi

Hukuk, tarih boyunca sadece bireysel hak ve yükümlülükleri düzenleyen normlar bütünü değil, aynı zamanda toplumsal yapının sürekliliğini ve toplumun örgütlenmesini mümkün kılan dinamik bir mekanizmadır. Hukukun temel fonksiyonlarının açıklanması, hukuk biliminin sınırlarının belirlenmesinin ötesinde hukuk ve sosyoloji etkileşiminin kavranmasını zorunlu kılar. Bu bağlamda, hukukun fonksiyonları meselesi, teorik bir tartışma değil, pratikte hukukun toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini anlamlandırmanın da bir yoludur. Amerikalı antropolog E.A. Hoebel, hukukun toplumsal işlevlerini ifade ederken, bireysel düzlemde toplumsal düzleme doğru bir çözümleme yaparak toplumların varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir rolü olduğunu ileri sürer. Toplumsal aktörler arasındaki etkileşimi düzenleyerek ve meşru ve gayrimeşru davranışları belirleyerek toplumsal uyumu tesis etmede kritik bir işlev görür. Toplumsal dinamiklerin değişimiyle birlikte, bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri yeniden yapılandırarak, toplumsal adaptasyonun devamlılığını sağlayan hukukun en önemli katkısı, bireysel ve grupsal etkileşimleri sarıh bir şekilde tanımlaması ve bu sayede, bireylerin ve grupların birbirlerinden ne bekleyebilecekleri, hangi haklara sahip oldukları, ne tür taleplerde bulunabilecekleri ve hangi sorumlulukları üstlendiklerini açıklığa kavuşturmasıdır. Bu durum, farklı bireylerin ve grupların bir arada yaşamasının temelini oluşturur. Hukuk ayrıca, toplumsal hayatta ortaya çıkan sorunlara, bilinçli ve rasyonel

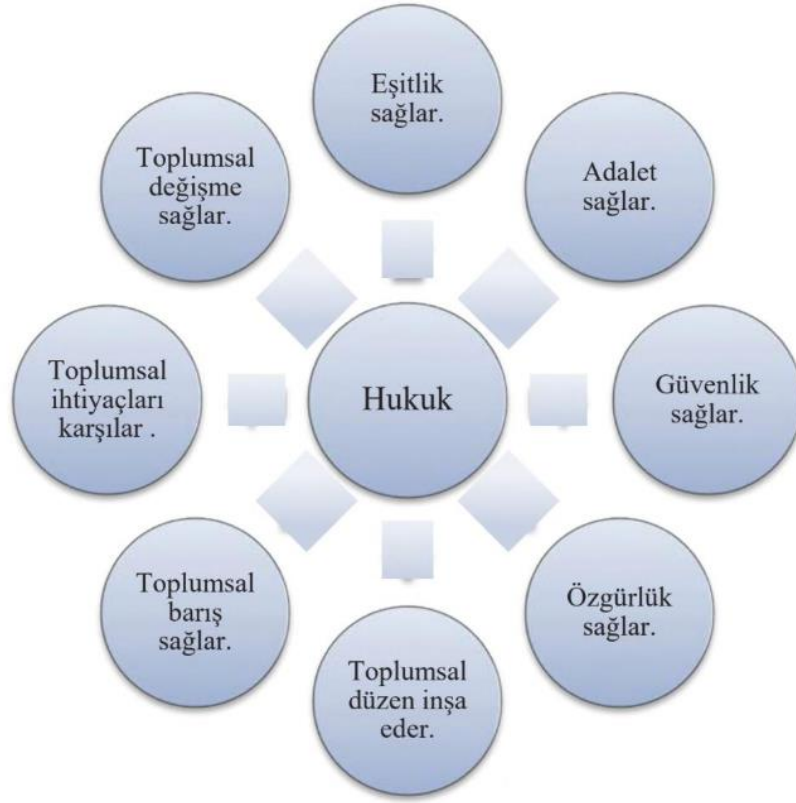
müdahale mekanizmaları aracılığıyla çözüm üretebilme yeteneğine de sahip olmasıyla da önemli bir katkıya sahiptir (Yüksel, Avşar ve Akbaş, 2012, s.31).

Modern toplumlarda hukuk, tek yönlü bir düzenleyici araç olmaktan ziyade çok boyutlu bir işlevler bütünüdür. Öncelikli olarak, hukuk, salt norm üretebilen bir toplumsal mekanizma ve toplumsal yapının içindeki bireylerin ve grupların davranışlarını bu normatif çerçeveler içinde şekillendirmek suretiyle toplumsal düzenin kurulmasını sağlar. Hukukun bu düzenleyici işlevi, bireylerin öngörülebilir davranışlar sergilemesine imkân tanırken, aynı zamanda toplumsal etkileşimlerde güven unsurunu tesis ederek toplumsal düzenin sürdürülmesini sağlar. Diğer taraftan, hukuk yalnızca düzenleyici bir yapı olmayıp, ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturan bir mekanizma olarak da işlev görür. Bireyler arası menfaat çatışmalarının önlenmesi ya da en aza indirgenmesi kadar, bu çatışmaların ortaya çıkması durumunda barışçıl yollarla çözüme ulaştırılması da hukukun asli görevleri arasındadır. Bu yönüyle hukuk, toplumsal bünyede oluşabilecek gerilimlerin denetim altına alınmasını ve çatışmaların toplumun devamlılığını tehlikeye düşürmeyecek şekilde yönetilmesini sağlar. Nitekim toplumsal yapıların sürdürülebilirliği, büyük ölçüde bu anlaşmazlık çözüm kapasitesine bağlıdır. Bunların yanı sıra hukuk, toplumsal iktidarın meşru biçimde dağıtılması ve kullanılması sürecinde de belirleyici bir rol üstlenir. Her toplumda otoriteyi elinde bulunduran sınıfların kullanılacak yetki sınırlarını belirlemesi, bu yetkilerin hangi usullerle kullanılacağını düzenlemesi ve karar alma süreçlerinin şeffaflık içerisinde işletilmesi gibi konularda attıkları adımlar, hukukun meşrulaştırıcı işlevinin bir görünümüdür. Bu durum, yalnızca devlet ölçeğinde değil, sivil toplum kuruluşları ve diğer toplumsal örgütlenmelerde de gözlemlenebilen bir hukuki zorunluluktur (Rehbinder ve Gürkan,1971).

Hukuk sosyolojisi ve felsefesi üzerine önemli çalışmalarda bulunan Vecdi Aral (1983, s.13-14), hukukun işlevini özetle üç başlık altında inceler. Düzen, sosyal ihtiyaçları karşılama ve adalet. Bu başlıklardan yola çıkarak Aral hukuku, adalete yönelmiş bir toplumsal yaşam düzeni olarak tanımlar. Aral hukukun düzen sağlama ve adalet işlevlerinin karşılıklı çelişkiler barındırması da amacın bunları arasında bir ahengi sağlamaktır. Zira hukukun düzen sağlama işlevinin biçimlendirmeye gerektirmesi ve bunun da olaylardaki detayları göz ardı ederek pratik bir amaca yönelik iken, adaletin hakkaniyet düşüncesinin gereği olarak her olayda detayların

dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu yüzden düzen sağlamaya yönelik her eylem adil olmadığı gibi, her adil eylem de düzen sağlamanın amacına uygun olmayabilir. Ancak ona göre hukukun nihai amacının âdeti sağlamaktır.

Birey, bir toplumsal yapının içinde doğmaktadır. Aile kurumundan başlayarak okul, iş hayatı gibi çeşitli toplumsal gruplar içinde yaşamak ve onlarla ilişki kurmak zorundadır. Bu açıdan insanın sosyal varoluşu, toplumdan soyutlanamaz. Bireyin içinde varoluşunu gerçekleştirdiği toplum, aynı zamanda düzen ve otorite inşa eden kurallarla var olur (Çiçek, Dikici ve Bingöl, 2020, s.71).

Şekil 1. Hukukun Toplumsal İşlevleri

Kaynak: Çiçek, Dikici ve Bingöl, 2020, s.77.

Yukarıda aktarılan hukukun işlevlerine kısa bir giriş yaptıktan sonra, bireyin toplumsal düzende uyacağı davranışları önceden bildiren normatif işlevini ve diğer işlevlerini de açıklamak gerekir.

2.2.1. Normatif İşlevi

Hukukun toplumsal işlevlerinden normatif işlevi, bu bölümde Hans Kelsen'in Viyana Okulu çevresinde geliştirdiği Normatif Hukuk düşüncesinden farklı olarak, hukuk kurallarının toplumsal gerçeklikte var olmasından hareketle açıklanmaktadır.

Yine saf hukuk düşüncesinin kurucusu Kelsen, hukukun normatifliğini diğer tüm bilimlerden arındırılmış bir saf bilim olarak kabul etmektedir. Kelsen'in bu düşüncedeki nihai amacı hukuku, din, siyaset, ideoloji ve sosyolojinin etkisinden korumaktır. O, hukuk normlarının kendi ilişkileri içinde mantıksal yapısıyla ilgilenmiştir. Bu haliyle Kelsen'in hukuk sistemi kapalı bir yapı içerir. Bu düşünce yapısı hukukta bir statükoyu ifade etmektedir (Bal, 2003, s.77).

Aral (1983, s.51), hukukun normatifliğine işaret eden “*formal*” karakterini üç şekilde ele almaktadır: Normatif, buyruk ve zorlayıcı karakteri. Bunların hukukun biçimsel karakterleri olduğunu savunan Aral'a göre hukuk dışında da ahlak ve estetik gibi bireylerin irade ve fiillerinin dışında da normların olduğunu söyleyerek normatif karakter sadece hukukta yoktur. Hukukun diğer karakteri olan buyurmacılık ve zorlayıcılık örf, adet ve ahlak kurallarında da vardır. Ancak hukuku onlardan ayıran buyurma ve zorlama karakteri değil, onun uygulandığı anda akla ve vicdana uygun olması gerekmektedir.

Hukuk, normlardan meydana gelmektedir ve normatif bir karaktere sahiptir. Aral'a (1983, s.53-55) göre norm bir “olması gereken”dir. Doğa kanunundan farkı ise doğa kanunları bir nedensellik içerisinde gerçekleşirken aksine davranmak mümkün değildir. Ancak hukuk kuralları ideal olan durumu yansıttığı için bunun aksine davranılabilir. Bu durumda ortaya yaptırım çıkar. Hukuk normuna karşı davranılması normu ortadan kaldırmamaktadır, bu açıdan hukuk normu fiiliyatta gerçekleşmese bile pratik anlamda yol gösterici bir tarafı bulunmaktadır.

Gürkan'a (2021, s.24) göre sosyolojisi açısından ele alındığında hukuk, öncelikle bir sosyal olgu kimliği ile karşımıza çıkar. Hukuk, insanların birlikte yaşadığı diğer insanlar için koyduğu kuralların toplamından oluşur. Ona göre hukuk, insandan ortaya çıkarak yine insanın yaşamına, uyulmak ve uygulanmakla katılır; hem sosyal olayları etkileyen bir faktör hem de toplumsal yaşamın doğal bir sonucu ve onun bir ürünüdür. Hukuk normlarının içinde bulunduğu toplumda yaratacağı etki ve tepkilerin analizi ve bunların toplumsal gerçekliğin diğer unsurlarıyla olan bağlantılarının araştırılması, sosyolojik metotların kullanımını gerektirmektedir.

Hukukun normatif işlevine atıf yapan Güriz'e (1999, s.30-31) göre hukuksal normdan kaynaklı geçerlilik, aslında insan davranışlarının ahlaktan bağımsız olarak hukuka uymanın bir ödev olmasının metafizik problemiyle ilgilidir. Hukuk

gerçekliğinin karmaşık yapısı, geçerlilik sorunun probleminin kolay çözülmesine imkân bırakmaz. Güriz, hukuki geçerliğin dayanılacak bir temel norm olduğu üzerinde durmakta ve bu temel normun yetkili bir organ tarafından düzenlenmesi gerektiğini ifade ederek normatifliğin altını çizmektedir. Bu temel normun geçerliğini kendiliğinden olduğunu ve anayasanın doğal sonucu olduğunu kabul eden Aral, temel normun varlığı hukuki bir “*postülat*” olduğu, yani temelinde olduğu öne sürülen doğruluğu peşinen kabul edilen varsayım, fikrine varmaktadır. Böylece tüm normlar aslında bir postülat sonucudur. Temel normun geçerliğinin hukuk geçerliliğiyle yakından ilişkili olduğuna değinen Aral, örneğin başarılı bir ihtilalden sonra var olan anayasanın sosyal hayatla tüm bağlayıcılığını yitiren bir kurallar olduğu savunmaktadır.

Durkheim’in mekanik ve organik dayanışma terminolojisini takip ederek toplumsal dayanışmanın temel bileşeni bireyin bağımsızlığı ve işbölümü olduğu, sonucunda ortaya çıkan toplumsal işbölümünün sosyal bağları güçlendirdiği, böylece sosyal hayat güçlü bir nitelik ortaya koyarak sosyal bir norm oluşturulur. Bu şekilde oluşan sosyal norm, bireyler tarafından ihlal edildiğinde bir sosyal reaksiyona sebep olur. Duguit, sosyal normun amacını birey faaliyetlerini ve davranışlarını düzenlemek olduğunu savunur. Bireyin davranışlarının düzenlenmesi, bireyin yapmak ve yapmamakla görevli davranışların belirlenmesini içerir ve bunun olmadığı durumlarda ortaya çıkan belirsizliklerin önüne geçmek için yapılır. Ahlaki, ekonomik ve hukuki normlar bu sosyal normun bütünlüğü içinde değerlendirilir ve varlık kazanırlar. Sosyal norm, toplumdan ayrı düşünülemez. Duguit’e göre ekonomik ve ahlaki bir kural toplumu oluşturan bireylerin zihninde yer edip yaygın bir hale geldiği zaman ve ihlal edildiğinde verilen tepkinin sonuçları kabul edilip benimsendiği zaman hukuki norm niteliğine kavuşur (Güriz, 1999, s.323-325).

Sosyoloji fikrinin öncüsü İbn Haldun da erken dönem hukuk sosyolojisinin konusuna giren toplumsal kurallardan bahsetmiştir. İbn Haldun’a (2007, s.85) göre dünya üzerinde maddi ve fiziki bir doğa ve buna hâkim olan doğal kanunlar olduğu gibi bir de toplumsal doğa (ictimai tabiat) ve bu doğanın düzenini açıklayan toplumsal kanunlar vardır. Bu kanunlar, toplum (cemiyet) hayatına düzen kazandırır ve toplumsal olayları düzenler. Doğada bulunan kanunlar toplumsa hayatta da varlıklarını sürdürürler ve bundan dolayı fiziki ve canlılar dünyasında varolan illiyet (nedensellik), icabiyet (belirlenimcilik) ve muayyeniyet (determinizm), varlığını

toplumsal hayatın bütününde hissettirmektedir. İbn Haldun'a göre toplumsal determinizm fiziki ve biyolojik determinizmin biraz değişik şekliyle başka bir şey değildir. İlm-i umran işte bu kanunun eseridir ve eğer tarihi ve toplumsal olaylar hiç değişmeyen birtakım kanun ve kuralların içinde ve etkisi altına meydana gelmemiş olsaydı ilm-i ictima-i insani adı da verilen umran ilmini kurmak, bu ilme temel teşkil eden kaynakları ortaya koymak mümkün olmayacaktı. İbn Haldun bu gerekliliğe inanarak ve bunu hareket noktası kabul ederek ilm-i umranı kurmaya girişmiştir.

Toplumsal yaşamı düzenleyen diğer kurallardan farklı olarak keskin bir biçimselliği ve güçlü yaptırımlara dayanan bir bütün halinde olan hukuk, toplumun bir yapı olarak anlaşılmasına önemli bir işlevi vardır. Hukukun alışkanlıklardan başlayarak örf-adet, teamül ve sonuç olarak hukuk kurallarına uzanan normatif hale gelmesi ve yine bu normatif kategorilerin niteliklerinin artırılması ve sistemli bir uygulama alanı oluşturması toplumun gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. Işıқтаç ve Koloş (2017, s.149), bir hukuk normunun objektifliğinin “uzmanlık ve devamlılık” kriterlerine bağlayarak kurallar çerçevesinde bir değerlendirilme yapılmasının ve “yasaları kim bilecek ve koyacak?” gibi sorularla “kuralın” aynı zamanda “hükme” götürücü tarafına dikkat etmemiz gerektiğinin altını çizer ve hem kural olması hem de hükmün ortaya çıkmasının sağlanmasının hukuk toplumsal yaşamdaki temel işlevi olarak kabul eder.

Güriz'e (1999, s.22) göre herhangi bir hukuk kuralının içeriğinde bir emir olduğu görülür. Hukuk normu bir şeyin yapılmasını ya da yapılmaması, belli davranışları gösterilmesini ya da belli davranışlardan kaçınılmasını emreder. Hukuk kuralları emir kipinde yazılmadığında bile içeriğinin anlamı emir ifade etmektedir. Aynı şekilde hukuk kuralının içeriği kişilere toplumsal ödevler yükler. Güriz, hukuku gerçek olaylara uygulanan kurallar sistemi olarak gören görüşlerin mantıksal çelişkilerini göz önünde tutmuştur. Hukuk, bağlayıcı hukuk kuralı olmaksızın uygulanması imkânsızdır. Hukukçu karar verirken ilk çıkış noktası hukuk normudur. Toplumsal hayatta ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözülmesinde tek usul, o olaya uygulanabilecek hukuk normundan hareket etmek gerekir.

Hukuku bağlayıcı normlar sistemi olarak açıklayan Güriz (1999, s.29), normların varlığının araştırılması gerektiğini söyler. Hukukun gerçekliği bireylerin zihninden bağımsızdır. Birey bilmeseyse de yani kural onun zihninde yer almasa da hukuk normu bireyin bilgisinden bağımsız olarak da toplumsal hayatta yer alır.

Hukuk normu toplumdaki bazı bireylerin zihninde yer almaz ve onların davranışlarını etkilemez. Bu durum hukuk kuralının, hukuki olma niteliğini etkilemez.

Güriz (1999, s. 61-64), hukukun normatifliği yanında amaç unsurunun da olduğunu savunan hukukçulardan söz ederek, bunların hukuk kurallarının hem usulüne uygun yetkili organlarca yapılırken, uygulanırken hukuk bir amaç veya gaye güder. Bu amaç hakkında hukukçular arasında fikir birliği bulunmazken, hukukun amacının güvenliğin sağlanması, toplumsal iyilik, adalet, hürriyet gibi kavramlar olduğu gibi bu amaçlar arasında hiyerarşi olabileceğini öne sürmüşlerdir. Hukukun sosyal bir fonksiyonu olduğunu savunan hukukçuların, bu fonksiyonun toplumun belirli amaçlara hizmet etmek olduğunu savunurlar. Hukuk normu, bazı sosyal sonuçlara ulaşmak için ortaya çıkar. Birey ortaya çıkan bu hukuk normunun karşılaşılan tüm olaylara uygulandığı inancını taşır ve bireylerin rastlantısal olarak değil de hukuk normlarına uygun şekilde davrandığı ön kabulüne dayanmaktadır. Bir hukuk kuralının içeriğini oluşmasında sosyal nedenler ve amaçlar etkili olur ve kuralın kapsamının saptanmasında önemli rol oynar. Belirli bir amaca yönelik bu kurallar hiçbir zaman uygulanmamak üzere çıkarılmazlar. Her hukuk kuralı toplumda karşılığı olduğu varsayımına dayanır ve uygulanmak üzere çıkarılırlar. Kanun koyucunun yönelmek istediği amacın ne olduğunu kuralın metninden, gerekçesinden ve görüşmelerden çıkarılabilir. Güriz, bu şekilde tespit edilen amacın rasyonel amaç olarak tanımlamıştır. Kuralın belirlenmesinde ortaya çıkan rasyonel amaçtan farklı olarak, kanunun rasyonel amacına yönelmeyip farklı bir uygulamaya doğru evrilen, amacını yitiren ve yerini farklı bir uygulama alan kuralların, geçersiz olduğu anlamına gelmez. Bu kurallar fiili bir amaca yönelik hukuk dünyasında yaşamaya devam ederler.

Güriz (1999, s.65) amaçlar arası çelişki ortaya çıktığında genel olarak kuralın metnine sadık kalındığını söylemektedir. Hukuk kuralının rasyonel amacının, fiili amacına nazaran daha üstün olduğu kabul edilir. Güriz (1999, s.67), amaçlar arasında seçim yapılması durumunun toplumun o anki değer yargıları ile ilgili sosyolojik bir değerlendirmenin yapılması gerekliliğini vurgulamıştır. Yine de o değer yargılarının da metafizik bir yönü olduğunu göz önünde tutmuştur. Güriz, pozitif hukuk düzeni içinde her kuralın bir amaca yönelik olduğunu, bu amaçların değişiklik

gösterebileceğini, çelişkiler yaratabileceğini ve rasyonel amaç bazen yerini uygulamada ortaya çıkan fiili amaca bırakabileceğini kabul etmektedir.

Işıқтаç ve Koloş (2017, s.150), hukukun kural ve hüküm olarak temel toplumsal işlevini iki başlık altında incelemiştir. Onlara göre hukukun kural olarak işleviyle hüküm olarak işlevinin farklılaşmasının sebep ve yöntem arasındaki bağlantıyla ilişkili olduğunu ve hukukun kural olarak kanun kitaplarından ibaret bir şeyken, hukuksal karar ise ilgili kanun maddesini bulmasını ve çözülmesi gereken uyuşmazlığa uygulamasına yönelik bir süreci ifade etmektedir. Bahsedilen bu sürecin sonunda hukuksal karar ürün olarak ortaya çıkar. “Bu sürecin sonunda hukuk kural olarak hem de hüküm olarak şu gereksinimleri karşılamaktadır:

- Davranışların düzenlenmesi,
- Sisteme ilişkin organizasyonların işleyiş ve yetki alanlarının belirlenmesi yani örgütlenmesi
- Sistemin işleyişinin garantilenmesi ve gelecek tasarımı,
- Uyuşmazlıkların çözümü”.

Bu noktada Işıқтаç ve Koloş’a (2017, s.151) göre hukuk kuralının kanunlarda varlığı ile onların hukuksal süreçler sonucunda hüküm olarak toplumsal yaşamı etkilemesi, karşımıza hukuki etkinlik sorununu çıkarmaktadır. Etkinlik, hukuk kuralının karşılaşılan olayı çözmeye yönelik uygulanabilmesidir. Hukuk sosyolojisi, dogmatik hukuk alanının dar veya geniş yorumlanmasından yola çıkarak kuralı değerlendirir. Sosyolojik anlamda bir kuralın gücü arkasındaki örgütlü siyasal yapı ve güç kullanımı ile açıklanamaz. Dogmatik hukuk açısından bir kuralın yürürlükte olmasına rağmen uygulanmaması kabul edilemez. Hukuki etkinlik, hukuk kurallarının sosyolojik açıdan uyulması ve sistemin amaçlarını gerçekleştirme açısından da gerekli bir kriterdir. Hukuki kuralların belirli bir amaç doğrultusunda düzenlendiği ve bir şeyin yapılıp yapılmaması konusunda bir etkinlik beklentisine sahip olması da gerekmektedir. Bu anlamda Hukuk sosyolojisi, kural kavramını dogmatik hukuktan daha geniş bir perspektiften ele alır.

Hukuk sosyolojisinin temellerine antropolojik bir çerçeveden yaklaşan Can’a (2002, s.68-69) göre toplumsallaşma sürecinde ilk önce dinsel düşünceler ortaya çıkmakta böylece üstün güce karşı toplumdaki bireylerin davranışları bir yaptırıma bağlanmakta, toplumda neyin nasıl yapılması gerektiğini ortaya koyulmaktadır. İnsan doğasının gereği kötü davranışların cezalandırılması, iyi olanların ödüllendirilmesi şeklinde ilk normatif düşünceler dinsel düşüncelerle paralel varlık kazandığı tespit

edilebilir Böylece toplumsallaşmanın kaçınılmaz sonucu ortaya çıkan yapılması ve yapılmaması gerekenler listesi, hukukun ilkel bir temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım hukukta soyutlamaya geçişin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

2.2.2. Düzeni Sağlama ve Sürdürme İşlevi

Toplumsal düzenin sürdürülmesi bireylerin, düzenin kurallarına uyma davranışı göstermesine bağlıdır. Toplumsallaşma ve öğrenme ile kazanılmış davranışın belirleyiciliğine aktaran Weberci yaklaşımı temel alan Işıқтаç ve Koloş'a (2017, s.142-143) göre her davranış toplumsal değildir. Toplumsal davranış, hukukun da bir bölümünü oluşturan başka insanlara yönelmiş davranışlardır. Toplumsal davranış, çok sayıda insan tarafından sergilenen ya da diğerlerinin davranışlarının etkilenen davranışlar değildir.

Hukukun niteliğini açıklamak için bugüne kadar genel anlamda tek bir teorik yönden yaklaşıldığını aslında tüm bu teorilerin işlevinin hukuk kavramına çağdaş bir içerik kazandırmak olduğunu belirten Işıқтаç ve Koloş (2017, s.138-139), hukukçunun görevini, hukukun fiilen ne yaptığını, hukukun toplumsal yaşama etkisini ve bunların sentezinin oluşturan sonuçları göstermektedir olduğunu savunmaktadır. Dışarıdan bakıldığında hukuk toplumsal düzenin sağlanmasında bir zorlama olarak algılanmaktadır. Işıқтаç ve Koloş hukukun düzen fonksiyonun zorlayıcılık ve biçimcilikle belirginleştirerek hukukun düzen fonksiyonunun, aynı zamanda toplumsal kuralların gerçekleşmesi için bir altyapı oluşturduğunu ileri sürer. Zorlayıcılık, yasa koyucunun hukukun zorla yerine getirebilme erkidir ve dayanağının ne olduğu tarihsel süreçte, iktidar ve egemenlik ile dokunulmaz haklar ekseninde tartışılmaktadır. Hukukun zorlayıcılığı, modern demokratik toplumlarda "toplum sözleşmesi" gibi bir anayasal uzlaşma kavramına dayandırılmaktadır. Biçimcilik ise hukukun, bireyin davranışlarını dış dünyadaki tezahürü ve biçimleri üzerinden düzenlemesidir. Hukuki düzenlemeler bir biçim üzerinden yapılır ve hayata geçirilir. Bireylerin sınırlarını belirleyen düzenlemeler olarak hayata müdahale eden hukuk, toplumsal düzenin sağlanması amacıyla yönelik, bireyin neleri yapıp neleri yapamaması gerektiğini düzenlerken bireyin sınırlarının açık olarak göstermesi büyük önem taşımaktadır. Işıқтаç ve Koloş, hukukta biçimciliğin hem yazılı biçimlerle sınırların belirlenmesinde hem de yetkili organın belirlenmesi anlamına geldiğini, bunun aynı zamanda hukuk düzeninin kurulmasını, uygulamada tutarlılık ve hukuk güvenliğinin gerçekleşmesi olarak işlev gördüğünü aktarmaktadır.

Biçimciliğin bir başka görünümünü yürürlük biçiminde iki şekilde ortaya çıkmaktadır: Birincisi, usulüne uygun çıkarılmış yasalardan kaynaklı biçimsel yürürlük; İkincisi ise biçimsel yürürlük kazanmış bir normun toplum tarafından benimsenerek uyulmasından çıkan fiili yürürlük.

Bu noktada Işıқтаç ve Koloş (2017, s.139), fiili yürürlük kavramının sosyolojik anlamına da vurgu yapmaktadır. Hukuksal olanın kavramsal bir işareti ve hukuk kavramı ile sıkı sıkıya bir ilişki içinde olan hukukun yürürlüğün araştırılması, aynı zamanda hukukun araştırılmasıdır ve hukuk görünümlerinin normatif yapı ve yüklenen anlamlar açısından sosyolojik değerlendirmelerinde konusudur.

Hukuk ile ahlak arasında konu ve içerik bakımında sıkı bir ilişki olduğunu ve ikisinin de insan davranışa yönelmesi bağlamında aynı düzlemde olduğunu ileri süren Işıқтаç ve Koloş'a (2017, s.140) göre hukuk, ontolojik niteliği gereği tipikleşen birey davranışlarını düzenler. Öte yandan hukuk, bireylerin tipik olmayan davranışların görünümlerini ve "somut vicdani kararlarıyla belirlenecek olan davranış biçimlerini", soyut-genel, kavrama dayalı normları kapsamında almaz. Böylece hukuk, bireylerin özgürce davranabileceği bir alan yaratır ve bu alanda bireyin davranışlarını koruması altına alır. Bunun sonucunda bireyler hukuk alanına uygun davranışlarda bulunarak ahlakın gerçekleşmesine katkı sağlarken ahlak hukuka uygun davranmaya destek olarak hukukun adalet ve barış düzeni amacını ahlaka uygun bir durumu oluşturur. Ancak bu hukukun her bir normunun ahlaki olduğu anlamına gelmemektedir.

Hukukun ulaşmaya çalıştığı soyut bir kavram olarak adalet "idesi"nin kaynağını tartışan Güriz (1999, s.70-71), adalet ne olduğuna dair görüşlerin farklılaştığı tespit ederek bunun nedeninin hukukun gerçekleştirmeye yöneldiği amaçların çeşitli ve çok sayıda olduğunu ifade eder. Belirli bir zaman ve mekânda uygulanan hukukun adalete uygun olacağı ve bireylerin menfaatlerine uygun olacağına dair objektif bir değerlendirme yapmanın imkânsız olduğunu ileri sürer. Uygulamada bu önemli oranda çoğunluğun hukukunun adil olacağı düşünülse de bunun da objektif bir yanı yoktur. Olan adalet değil çoğunluğun hukukudur.

Her insanın varlığını devam ettirmek için diğer insanlarla birlikte yaşamak zorundadır. Tarihsel açıdan bakıldığında en ilke çağlarda bile insanların topluluk halinde yaşadıkları görülmektedir. Ancak toplu halde yaşayan diğer canlılardan farklı

olarak insanın toplumsallaşma içgüdüsünün yanında buna aykırı içgüdülere de sahiptir. Kişisel menfaatine uygun olarak toplumsal olanı yok edebileceği öngörülen insanın, toplumsal yaşamı için düzene ihtiyacı vardır. Bu nedenle Vecdi Aral, insanın toplumsallaşmasının kurulması ve sürdürülmesi gereken bir ilişkiler dengesi olarak görür. İlk çağlardan günümüze insanın birlikte yaşayabilmek, düzeni sağlamak için bir takım kurallara ihtiyaç duymuştur. Örf-adet, ahlak, din gibi diğer sosyal kurallar yanında insanın düzen ihtiyacına yönelik en önemli kurallar hukuk kuralları olarak kabul eder (Aral, 1983, s16-17).

Toplum yaşamının hukuk kuralları aracılığıyla düzenlemesine hukuk düzeni şeklinde tanımlayan Aral, hukuk düzeninin ancak belli biçimler içerisinde gerçeklik kazanabileceğini savunmaktadır. Çünkü insan davranışlarını düzenlemenin, onları belli bir biçime sokmak anlamına gelmektedir. Hukuk bir biçimsel bir düzen önerdiğine göre aslında biçim hukukun niteliğine dâhildir. Bu açıdan hukuk kaçınılmaz olarak biçimsel olmak zorundadır. Hukuk, insan davranışlarını özü veya özelliklerine göre değil, dış dünyaya yansımaları ve biçimlerine göre düzenler (Aral, 1983, s.17).

Aral (1983, s.18-20), hukukun düzeni sağlama işlevinin barış, güvenlik, eşitlik ve özgürlük gibi toplumsal hayatın sürebilmesi için gerekli kavramların hukuk ile sağlanacağını savunmaktadır. İlk olarak toplum içinde yaşayan birey hayatını kişisel menfaatine en uygun şekilde sürdürmek ister ve bu istek sürekli bir çatışmanın kaynağıdır. Bu şartlarda bireylerin ya da grupların sahip olduğu gücün kullanılmasının sınırlandırılması toplumun varlığını sürdürmesi ve bireylerin barış içinde yaşayabilmesi için çok önemlidir. Hukukun barışı sağlamak için kurduğu düzen kesin bir çatışmasızlık iddia etmez, ancak birey ve grupların güçlerini diğerleri lehine sınırlandırarak yok olmalarına engel olmaktır. Hukukun düzeni sağlama işlevinin güvenlik boyutu ise hukuk düzeninin güvenlik sağlamasıyla güç sahibi birey ve gruplara karşı, görece daha zayıf olanların haklarını koruyarak güvenlik sağlayan bir görünüme sahiptir. Hukuk bu görevi yerine getirmek için bazı davranışları yasaklar ve cezalandırır, bireylerin haklarını da devlet garantisine alır. Bunun bir başka görünümü ise hukuk güvenliği kavramında ortaya çıkar. Aral'a (1983, s.20-22) göre hukuk güvenliği, önce hukukun güvence altına alınmasını yani pozitivist bir şekilde usulüne uygun bir şekilde yürürlük kazanmış bir hukuk kuralları olmalı, sonrasında ise bu kurallar açık ve net bir anlama sahip olarak, normun

koyulma amacının aksine hâkimlerin normun anlamını yanlış yorumlamalarının önüne geçilecek şekilde formüle edilmelidir.

Aral'ın (1983, s.24) hukukun düzeni sağlama işlevinin eşitlik boyutunu ise bir düzen olarak hukukun biçimlendirme görevi olduğunu, bunun ise farklılıkları dışlayarak bireye ait olan niteliklerin değil davranışların biçimlendirilmesini kapsar. Bireylerin ayrı ayrı özellikleri bir kenara bırakıldığından ortaya hukuk açısından sadece eşitlik kalır. Bu hukuk karşısında herkesin eşit bireyler olduğunu, aile, sınıf veya zümre ayrıcalıkları gibi tanımlamaları yasaklar. Son olarak, Aral'ın (1983, s.25-26) hukukun düzen sağlama işlevinin hedefi özgürlüğün sağlanmasıdır. Ona göre hukuk, özgürlüğün ön koşuludur. Kendi içinde çelişkili gibi görünen bu hedefi bireylerin hayatlarını sürdürmesi için gerekli gören Aral, hukukun bulunmadığı bir yerde kaos ve kargaşa olacağını ve özgürlüklerin birey aleyhine zayıflayacağı veya yok olacağını ileri sürer.

2.2.3. Kontrolü Sürdürme İşlevi

Toplumun sınıflara ve tabakalara ayrılması, geçmişten günümüze toplumsallaşmanın evrensel bir özelliğidir. Temel dayanağı ekonomi olan toplumsal sınıf, aslında göreceli olarak açık bir gruplandırmadır. Günümüzde toplumsal sınıf, demokratik ve siyasal iktidar ile ilişkili olarak incelenmektedir ancak sınıf kavramını bu ilişkide anlamak ve sorulara cevap bulmak mümkün olmamıştır. Toplumsal grupların üyesi olan her bireyin davranışlarını düzenlemek, hem grupların hem de bireylerin arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesi ve toplumsal grupların davranış ve tutumlarını diğer gruplara yaymasını dengelenmesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Toplumsal kontrol için gelenek, ahlak, din ve hukuk işlev görmektedir. Hukuk, toplumsal güç ilişkilerinin ve üstün çıkarların formüle edilmesi yoluyla biçim kazanırken, buna karşı gelenlerin bu durumu kabullenmesine yardımcı olur. Toplumsal norma aykırılık ile yaptırım arasındaki ilişkinin bir irade tarafından kurulması gerekir ki bazen bir davranış toplumsal bir zarara yol açtığı için değil yasa koyucu salt ona bir yaptırım öngördüğü için de cezalandırılır. Toplumda yaşamda insanları ısınmak için birbirine yakın durmak zorunda olan ancak çok yaklaşıncaya da birbirine zarar verecek “kirpi”lere benzeten Işıқтаç ve Koloş, toplumsal yaşamın zor şartlarının doğurduğu dayanışma ve işbölümü, farklı katmanlarda toplumsal ilişkiler kurar ve hukuk aracılığıyla bu ilişkileri biçimlendirir (Işıқтаç ve Koloş, 2017, s.145-146).

Hukukun toplumsal olarak geçerli olması için, yasal özneler topluluğu arasında kabul edilmesi (meşruiyet) ve belirli bir şekilde yürürlüğe konulması ve yönetilmesi (yasallık) gerekmektedir. Normatif bir düzene her zaman norm uygulaması yoluyla itaati güvence altına alan mekanizmalar ve kontrol sistemleri eşlik etmelidir. Bu tür kontrol sistemleri, kamuoyunun onaylamaması veya özel utanç gibi çok gayri resmi tepkilerden ve normatif beklentilerden, polis kurumları tarafından hukukun uygulanmasına yönelik oldukça resmi sistemlere, gözetim altına alma, yaptırım ve cezalandırma sistemlerine kadar uzanır. Uygulama, hukukun özel ve kaçınılmaz bir sorunudur (Deflem, 2008, s.227).

Toplumsal kontrol açısından bakıldığında hukuk normlarına uyulması ve bunun sürdürülebilmesi için yaptırımın olması gerektiğini düşünen Güriz (1999, s.76), bununla birlikte yaptırımın hukuk uygulamasının tek kaynağı olduğu söylenemez. Yaptırımın yanında eğitim, gelenekler, sosyal etkileşim gibi çok farklı sosyal faktörlerin de hukuk uygulamasının toplumsal hayatta var olabilmesi için önemli olduğunu söyler. Hatta Güriz, tabii hukuk görüşünü savunanların zorlamaya dayanan yaptırımın hukuk için önemli bir unsur niteliğini taşımadığını, bunun hukukun akli-ahlaki ideal değerlerine zarar verebileceğini ifade eder.

Hukuk normları kişilerin davranışlarını düzenlemekle ilgili temel bir çıkış noktasına dayandığını belirten Güriz (1999, s.113-115), davranışların nedenselliği konusunda psikolojik ve sosyolojik açıklamalara başvurmak gerektiğini ileri sürer. Hukuk normları bireylerin davranışlarını sosyal bir çevre içerisinde düzenlerken bu sosyal çevrenin düzenleyici normların niteliğini de belirleyen iki yönlü bir etkileşim içerisinde. Hukuk kuralları biçimsel açıdan normatif bir sistem özelliğini taşısa da temelde toplumsal yapı, sosyoekonomik gelişme, kültürel ve dinsel değerler gibi sosyal bir düzene organik bağları bulunmaktadır.

Toplumsal kuralların farklı türde beklentiler yarattığını ve hukukun bu beklentiler içinde zorlayıcı bir rol üstlendiği vurgulayan Işıқтаç ve Koloş (2017, s.152), hukukun, toplumsal kontrol mekanizmaları içindeki yeri ve rasyonel bir tutum olarak zorlayıcılık alanı oluşturması üzerinde durmaktadır. Toplumsal yaşamda bireylerin davranışlarını şekillendiren beklentiler, zorunluluk, gereklilik ve ihtiyari olmak üzere üç temel başlık altında incelenebilir. Hukuk, bu beklentiler hiyerarşisinde en üst sırada yer alarak, bireylere belirli davranış biçimlerini zorunlu kılan en güçlü sosyal kontrol mekanizmasıdır. Yasalar ve yasal düzenlemeler,

bireylerin davranışlarını sınırlayan ve yönlendiren normatif bir çerçeve oluşturur. Hukukun bu zorlayıcı karakteri, yaptırımlar aracılığıyla sağlanır ve toplumsal düzeni korumanın temel araçlarından biridir. Toplumsal yaşamın diğer alanlarında ise, aile, din, ahlak gibi kurumlar tarafından belirlenen gerekli ve ihtiyari beklentiler söz konusudur. Bu beklentilere uymayan bireyler, genellikle sosyal dışlanma veya onaylanmama gibi yaptırımlarla karşılaşabilirler. Ancak hukuk, bu diğer sosyal kontrol mekanizmalarından farklı olarak, daha formal bir yapıya sahip olup, belirli kurallar ve prosedürler çerçevesinde işler. Hukukun toplumsal kontrol mekanizmaları içindeki yeri ve önemi, toplumun tarihsel, kültürel ve siyasal yapısı ile yakından ilişkilidir. Farklı toplumlarda hukukun işlevi ve kapsamı da farklılık gösterir. Ancak her toplumda hukuk, toplumsal düzeni sağlamak ve bireylerin haklarını korumak gibi temel işlevleri yerine getirir. Sonuç olarak, hukuk, toplumsal yaşamda zorunlu beklentileri belirleyen ve bu beklentilere uyumu sağlayan en güçlü sosyal kontrol mekanizmalarından biridir. Hukukun rasyonel ve iradi bir karaktere sahip olması, toplumsal düzeni daha istikrarlı hale getirir. Ancak hukukun etkinliği, sadece yasal düzenlemelerin varlığına değil, aynı zamanda bu düzenlemelerin uygulanması ve denetlenmesi süreçlerine de bağlıdır.

Sosyolojideki en eski kavramlardan biri olan sosyal kontrol, tarihsel olarak önemli bir teorik dönüşüm geçirmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, sosyal kontrol öncelikle Amerikan sosyolojisinde, bir toplumun güce başvurmadan kendini düzenleme kapasitesini genel olarak ifade etmek için kullanılmıştır. Bu geniş sosyal kontrol kavramı, artan bireysellik eğilimlerine rağmen bir toplumun sosyalleşme yoluyla sosyal entegrasyona olan sürekli ihtiyacını vurgulayan iyi huylu bir özyönetim anlamında anlaşılmıştır. Sosyal kontrol, toplumdaki entegrasyonu, zorlamaya ihtiyaç duyduğu ölçüde karakterize eden şeydir. Uyum ve ilericiyi ima eden bu sosyal kontrol kavramı, özellikle ABD sosyolojisinde, II. Dünya Savaşı'na kadar revaçtaydı. Sosyal kontrol sosyolojisinde önemli bir teorik değişim, II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, faşizm ve nazizmin yükselişi, savaşın vahşeti ve Soğuk Savaş ve nükleer silahlanma yarışına doğru giden süreç göz önüne alındığında, rızaya dayalı bir toplum modelinin artık kolayca kabul edilemediği dönemde gerçekleşti. Sosyal kontrol kavramı artık normlara göre sosyalleşme yoluyla değil, güç ve kuvvet temelinde kurulan daha baskıcı ve zorlayıcı kontrol biçimlerini ifade etmek için kullanılıyordu. Bu zorlayıcı anlayışın bakış açısından, sosyal kontrol

işlevleri genellikle daha iyi huylu işlevsel terimlerle kavranan sosyal kurumlara atfedilir (Deflem, 2008, s.228- 229).

1950'lerden itibaren, toplumsal kontrol, suç ve/veya sapmayı tanımlayan ve bunlara yanıt veren mekanizmalar ve kurumlar olarak daha belirgin bir şekilde kavranmıştır. Kriminolojik sosyolojideki baskın teori gruplarına karşılık gelen toplumsal kontrol, artık suça işlevsel bir yanıt, sapkınlığa toplumsal tepki veya suça odaklanmanın ötesinde bir toplumsal düzenin yeniden üretimi olarak kavramsallaştırılmaktadır. İlk olarak sosyal kontrol, suçtan kaynaklanan bağımlı bir değişken olarak, suça yanıt olarak bir telafi mekanizması olarak işlev görür ve bu şekilde kavramsallaştırılır. Bu bağlamda suç, merkezde yer alır çünkü toplumun parçalanmasını önlemek için suçlu davranışların sosyal kontrol güçleri tarafından tespit edilmesi ve yaptırım uygulanması gerekmektedir. İkinci olarak etiketleme veya toplumsal tepki teorileri açısından suç, sapkın eylemlerin suç sayılması sürecine dayanan toplumsal bir yapı olarak görülmektedir. Sapkın eylemin faili ve gerçekleştirdiği eylemin daha sonra suç sayılması, sapkınlığı tanımlayan ve ona tepki veren toplumun yerine getirdiği bir işlevidir. Toplumsal kontrol faili, failin sapkın ihtiyaçlarını ve güdülerini görmezden gelerek toplumsal hedeflere hizmet eden bir etiketleme süreci yoluyla suçun oluşturucusu olarak görmektedir. Üçüncü ve son olarak, çatışma teorisinin bakış açısından, etiketleme teorisinin etkileşim odağı, toplumsal kontrol süreçlerini gerçekleştirdiği daha geniş bir toplum içinde konumlandırılan yapısal yönelimli bir bakış açısıyla aşılar. Buna göre kural ihlal eden ve kural uygulayan arasındaki etkileşimci düzeni analiz etmek yerine, eleştirel bir sosyoloji yoluyla, toplumsal kontrol kavramına, toplumun tarihsel olarak gelişen sosyo-ekonomik koşulları ve düzeni sağlamak için harekete geçirilen mekanizmaları ve kurumlarına odaklanır (Deflem, 2008, s.229).

2.2.4. Hukukun Etkinliğinin Saptanması: Yargılama

Kişiler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların, tarafların karşılıklı iletişim yoluyla müzakere veya uzlaşma yöntemleriyle çözülememesi durumunda "uyuşmazlık" olarak tanımlanan durum ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda çatışmanın giderilmesi ihtiyacı, bağımsız ve tarafsız üçüncü aktörlerin veya kurumsal yapıların devreye girmesini gerektirmektedir. Tarihsel perspektiften bakıldığında, bireylerin, sosyal grupların ve toplumların ihtiyaçlarına paralel olarak çeşitli çözüm modellerinin geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda, geleneksel yargı organları olan

mahkemeler yanında alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları arasında arabuluculuk, uzlaştırma, kamu denetçiliği gibi yapılar karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, Avşar ve Akbaş, 2012, s.45).

Hukuki normların çıkarılmasının temel nedeni Güriz'e (1999, s.61) göre bu kuralların uygulanması ile bazı toplumsal sonuçların ortaya çıkacağı varsayımdır. Toplumun çoğunluğu çıkarılan bu kuralların uyulduğuna dair bir inançla yaşarlar, bu yüzden hukukun sürekli amacının insanların rastgele davranmadıkları ve davranışlarını hukuk kurallarınca düzenlediği olgunu açıklamasıdır. Bir kanunun yetkili organlarca çıkarılması toplum boyutunda bazı etkiler meydana getirir. Aynı şekilde çıkarılacak hukuk kurulunun kapsamının belirlenmesinde toplumsal nedenler, kuralların tespitinde önemli bir göreve sahiptir.

Yargılama kurumu, hukuk düzeni içerisindeki yerini salt normatif bir mekanizma olarak konumlandırmanın ötesinde, çok katmanlı bir toplumsal fenomen olarak ele alınmalıdır. Zira yargısal faaliyet, yalnızca maddi hukukun kurallarının uygulanması ya da usul hukukunun teknik gereklerinin yerine getirilmesinden ibaret olmayıp; bu süreçte rol alan tüm aktörlerin — hâkimler, savcılar, avukatlar ve taraflar — sosyal kimlikleri, kültürel eğilimleri ve bireysel refleksleriyle biçimlenen bir etkileşim alanı üretir. Dolayısıyla, yargılamayı toplumsal bağlamından bağımsız ve kendi kendine yeten kapalı bir sistem olarak değerlendirmek, sürecin işleyiş mantığını kavramakta yetersiz kalacaktır (Yücel, 2014, s.116).

Bu yönüyle, yargılamanın işleyişinde görülen formel düzenlemelerin arka planında, belirgin bir toplumsal tahayyülün ve kültürel pratiğin izleri sürülebilir. Her ne kadar biçimselci yaklaşımlar, hukuk düzenini belirgin sınırlarla çevrelenmiş, kendi iç tutarlılığına dayanan bir sistem olarak gösterse de; uygulamada yargısal kararların ortaya çıkışında, maddi olguların yorumu ve taraflar arası güç dengeleri gibi değişkenler belirleyici rol oynamaktadır. Bu durum, özellikle üst yargı mercilerinde oluşan kararların sürekliliğinde ve istikrarında gözlemlenebilen dalgalanmalar üzerinden daha açık şekilde okunabilir. Yargılama süreçleri, yalnızca mahkeme salonlarıyla sınırlı kalmayan, gündelik yaşam pratikleri ve kamusal algılarla da iç içe geçen sosyal sahneleri beraberinde getirmektedir. Davanın taraflarının yargıya yükledikleri anlamlar, savunmaların dili, kamuoyunun beklentileri ve adliye mekânında kurulan enformel iletişim ağları, sürecin yalnızca hukuki değil aynı zamanda sosyolojik bir olay olduğunu göstermektedir. Bu

noktadan hareketle, yargılama, toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan bir araç olmanın yanı sıra o düzenin sürekli yeniden üretilmesine aracılık eden dinamik bir zemin olduğu anlaşılmaktadır (Yücel, 2014, s.117).

Yargılamanın sonucunda bir toplumun adalet anlayışı, yalnızca verilen kararların doğru ve isabetli olması üzerinden değil, bu kararların nasıl ve kimler tarafından, hangi yöntemler tercih edilerek alındığına ve süreç boyunca hangi değerlerin ön planda tutulduğuna dair genel algılarla şekillenir. Bu nedenle, yargılamanın meşruiyeti, yalnızca sonuç odaklı bir perspektifle değerlendirilemeyecek ölçüde, sürecin kendisine içkin etik ve sosyal boyutlar üzerinden tartışılmalıdır. Özetle, hukuk sosyolojisi açısından yargılama, normların soyut uygulanışından ibaret bir faaliyet değil; adalet talebinin toplumsal olarak anlam kazandığı, müzakereye açıldığı ve yeniden inşa edildiği bir sosyal eylemler bütünüdür. Bu sebeple, yalnızca hukuk metinlerini analiz etmekle yetinmek, yargılamanın hakiki doğasını kavramak için yetersiz kalacaktır. Asıl mesele, yargının toplumsal zeminini oluşturan görünmeyen dinamiklerin çözümlenmesi ve bu dinamiklerin hukuki karar alma süreçlerine nasıl sirayet ettiğinin ortaya konulmasıdır (Yücel, 2014, s.118).

Toplumsal hayatta bireyler arasındaki uyuşmazlıkların mevcut hukuk düzeni için “adalete uygun” şekilde çözülmesinin temelinde bir “inanç” sorunu olduğunu belirten Güriz (1999, s.73-74), doğal hukuk anlayışına göre belli bir zamanda, toplumda ve durumda ortaya çıkan çözümün adalete uygun olduğu kabul edilmesi gerektiğini, diğer çözümlerin ise adil olmayacağını savunur. Pozitif hukuk kurallarının geçerliği bir postulat yani bir sistemin temelinde öne sürülen veya doğruluğu kabul edilen bir varsayıma dayanır. Usulüne uygun bir şekilde kabul edilmiş ve yayılmış bir kuralın varlığı onun geçerliliği için yeterli görülmektedir. Ancak bu adaletin gereği olduğu anlamına gelmez. Pozitif hukuk kuralı bir yükümlülük içeriyorsa onun haklılığı ya da haksızlığı sübjektiftir ve önemli değildir.

Modern hukuk sistemleri, toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir parçası olan uyuşmazlıkları çözmek üzere tasarlanmıştır. Hukuk, normatif bir çerçeve sunarak, belirsizlik ve kargaşayı önlemeyi amaçlar. Bu nedenle, hukuk sistemleri, kanunda açıkça düzenlenmemiş durumlar da dahil olmak üzere, ortaya çıkan tüm uyuşmazlıklara çözüm üretme zorunluluğu taşır. Bireyler ile normatif düzen arasındaki ilişki, içselleştirme, özdeşleşme ve itaat gibi süreçlerle kurulur. Ancak,

sosyal yaşamın dinamik yapısı nedeniyle uyuşmazlıklar kaçınılmazdır. Hukuk, bu uyuşmazlıkları çözerek sosyal barışı sağlama görevini üstlenir. Hukuk sistemi, şiddeti önleyerek, toplumsal düzeni korur. Yasalar aracılığıyla belirlenen yetkiler, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini sağlar. Bu sayede, bireyler arasındaki anlaşmazlıklar, fiziksel şiddete dönüşmeden hukuki süreçlere taşınır. Uyuşmazlıkların çözümünde uzmanlaşan mahkemeler, farklı türdeki davalar için özel prosedürler ve delil kuralları geliştirir. Örneğin, çocuk davalarında, çocukların özel durumları göz önünde bulundurularak farklı bir yaklaşım benimsenir. Bu durum, adaletin daha etkin bir şekilde sağlanmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda hukuki süreçlerin karmaşıklaşmasına ve maliyetlerinin artmasına neden olabilir. Hukuki süreçlerin karmaşıklığı ve maliyeti, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin önemini artırmıştır. Arabuluculuk, tahkim gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri, daha hızlı, daha esnek ve daha az maliyetli çözümler sunar. Ancak, bu yöntemlerin hukuki bağlayıcılığı ve tarafsızlık gibi konularda bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Sonuç olarak, hukuk sistemi, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde merkezi bir role sahiptir. Ancak, hukuki süreçlerin karmaşıklığı ve maliyeti, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin gelişimini teşvik etmektedir. Taraflar, uyuşmazlıklarını çözmek için hem hukuki hem de hukuki olmayan yöntemlere başvurabilirler. Her yöntemin kendine özgü avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu nedenle, uyuşmazlıkların çözümünde en uygun yöntemin seçimi, olayın özelliklerine ve tarafların tercihlerine göre belirlenmelidir (Işıқтаç ve Koloş, 2017, s.196-198).

Aral (1983, s. 179-180), hukukun uygulanmasını, tek tek durumlar karşısında bir kanundan uygun bir kararın bulunması ve yorumlanarak bir karar elde edilmesi olarak tanımlar. Ancak bunun yapılabilmesi için durum karşısında uygulanacak kanunun önceden yorumlanması ve açıklanması gerekir. Bu açıdan hükmün kurulması hakim tarafından gerçekleştirilen iradi bir işlemdir. Hukukun uygulanmasında hukuki normun yapısını önemli gören Aral'a göre normun uygulanabilmesinin asıl nedenin bu mantıki yapıda olduğunu savunmaktadır. Hukuk normu iki ana parçadan oluşmaktadır: kanuni olay ve hukuki sonuç.

2.2.5. Normun İhlalinin Sonucu: Yaptırım ve Ceza

Yargı organları, önlerine gelen uyuşmazlıkları çözümlerken salt hukuki metinlerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyal gerçekliğin tarihsel akışını, toplumsal

beklentilerin normatif taleplerini ve kolektif adalet anlayışının evrimini dikkate alırlar. Bu süreçte hâkimler, benzer nitelikteki olaylarda öngörülebilirliği sağlamak adına tutarlı bir yorum metodolojisi benimser. Dışarıdan bakıldığında, hâkimin ex nihilo (yoktan var etme) bir yaklaşımla yeni hukuk kuralları tesis ettiği izlenimi doğabilir. Ancak bu algı, yargısal faaliyetin epistemolojik temellerine ilişkin yanıltıcı bir varsayımdır. Hâkimlerin temel işlevi, mevcut normatif çerçeveyi toplumsal bağlamla diyalektik bir ilişki içinde yorumlamaktır. Kararlarında dayandıkları ilkeler, pozitif hukukun içkin mantığında zaten örtük olarak bulunur. Örneğin, "örf ve âdet hukuku"nun kodifikasyonu veya anayasanın ruhunun somut olaylara uyarlanması, bu durumun tipik tezahürleridir. Hâkim, adeta hukukun "gizli kodu"nu açığa çıkaran bir filolog gibi davranır; normları statik metinler olarak değil, canlı sosyal sözleşmeler olarak ele alır. Bu bağlamda, yargısal kararların toplumda yaygın kabul görmesi ve meşruiyet direnciyle karşılaşmaması, onların hukukun kolektif bilinçaltıyla uyumunu kanıtlar niteliktedir. Yargı kararlarının sosyal etkisi incelendiğinde, hâkimlerin alışlagelmiş davranış kalıplarını hızlandırıcı veya örtük toplumsal mutabakatları görünür kılıcı bir role sahip olduğu gözlemlenir. Ancak bu rol, hukukun yaratıcı öznesi olmaktan ziyade, aracısız bir aktör olma sınırları içinde kalır. Nitekim, hukuki süreçlerin tetikleyicisi olarak görülebilecek kararlar bile, ancak toplumun normatif hazır bulunuşluğu ile anlam kazanır. Hukuk normlarının dinamik yapısı, yargı organlarını kaçınılmaz olarak toplumsal diyalogun bir parçası haline getirir. Ancak bu diyalogda hâkimler, ne saf birer "yorumcu" ne de radikal birer "devrimci"dir. Onlar, hukukun içsel tutarlılığını koruyarak sosyal değişime ayak uyduran dengeli aktörlerdir. Bu perspektiften bakıldığında, hukuk sisteminin meşruiyeti, yargısal kararların teknik doğruluğundan ziyade, toplumsal kabullenmişlik derecesine bağlıdır (Güriz, 1999, s.328-329).

Yaptırım ve cezalandırma olgusu, salt suçla mücadele eden teknik bir araç olmanın ötesinde, toplumsal dinamikler ve tarihsel süreçlerle etkileşim içinde biçimlenen sosyokültürel bir yapıdır. Bu yapının işlevi, bireysel suçluların denetiminden başka kolektif sosyal düzen üzerinde yarattığı çok katmanlı etkileriyle anlam kazanır. Sosyoloji bilimi, cezalandırma pratiklerinin kökenlerini ve sonuçlarını kavramak için disiplinlerarası bir perspektif sunar. Durkheim, cezayı toplumsal ortak ahlaki değerlere yönelik ihlallere karşı yine toplumsal tepkinin kurumsallaşmış biçimi olarak ele alır. Marksist kuram, cezayı devletin sınıfsal

tahakküm aracına indirgeyerek ceza sistemlerini kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretim sürecinin parçası olarak değerlendirir. Foucault ise cezalandırma sistemlerini iktidarın bilgi üretim mekanizmalarıyla ilişkilendirir ve modern ceza rejimlerini, bedenler üzerinde doğrudan fiziksel tahakküm yerine, bireyleri içselleştirilmiş denetim mekanizmalarıyla yöneten bir iktidar teknolojisi olarak görmektedir (Garland, 1991, s.123-126).

Schopenhauer'e (2009, s.89-90) göre hukukun nihai amacı toplumdaki bireylerin zarar verme eğilimlerini sınırlamak ve dengelemektir. Hukuk bağlamında cezanın işlevinin intikam ve adaleti sağlama gibi duygusal güdüler olmadığını ileri süren Schopenhauer, asıl amacının toplumsal bir caydırıcılığı sağlamaktır. Bir normun ihlali durumunda verilen ceza, işlenen suçtan meydana gelen zararı telafi etmek ya da suç işleyenin ıslahı değil suçun tekrarlanmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Burada asıl amaç toplumdaki potansiyel suçluları caydırmaktır. Bu bağlamda cezanın amacı, geçmişte işlenmiş bir suçu telafi etmek veya faili ıslah etmek değil; gelecekteki suçları önlemek ve toplumun kolektif güvenliğini tesis etmektir. Bu yaklaşım, hukuku bir denge mekanizmasından ziyade, sosyal kontrolün pragmatik bir enstrümanı olarak ele alır. Schopenhauer'a göre hukuk, ideal bir ahlak düzeni yaratma iddiası taşımaz; aksine, gerçekçi bir toplumsal savunma refleksi olarak var olur. Bu perspektif, cezayı insan doğasının kaotik potansiyeline karşı geliştirilmiş bir “sosyal immün sistem” olarak konumlandırır. Schopenhauer’ın mirası, hukuk felsefesinde pragmatizm ile kötümser realizmin kesişiminde duran eleştirel bir perspektif sunar.

Schwartz ve Orleans (1967, s.277-280), hukuki yaptırımları, bireylerin normatif düzen içindeki yükümlülüklerini ihlal etmeleri halinde devreye giren ve resmi kamu otoriteleri tarafından organize edilen zorlayıcı önlemler olarak tanımlanmaktadır. Hukuk sistemlerinin işleyişinde merkezi bir role sahip yaptırım mekanizmaları, hem uluslararası hukuk hem de ulusal hukuk normları olmak üzere geniş bir alanda düzenlenmektedir. Sosyal bilimler perspektifinden konuyu ele alan Schwartz ve Orleans, yaptırımların sosyal dinamikler üzerindeki etkisini ampirik verilerle analiz etmiş, yaptıkları çalışmada öne sürülen geleneksel varsayımlar şu şekilde ortaya koymaktadır: Birincisi, yaptırıma tabi tutulan davranışların tekrar edilme ihtimalinin azaldığı ve bunun kolektif davranış kalıplarında önleyici etki yarattığı; ikincisi, cezai müeyyidelerin ağırlığı ile toplumsal uyum sağlama kapasitesi

arasında pozitif korelasyon bulunduğu; üçüncüsü, yaptırım mekanizmalarının sosyoekonomik maliyetlerinin minimal düzeyde kaldığı; dördüncüsü ise cezalandırma dışındaki rehabilitasyon odaklı yaklaşımların hukuka uymayı sağlamada etkisiz olduğudur.

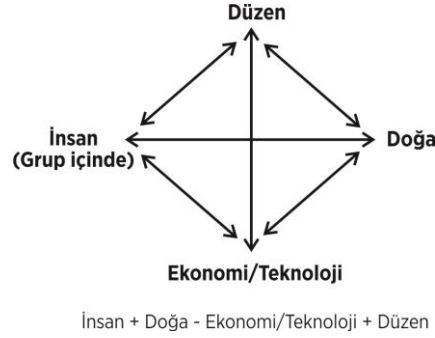
Schwartz ve Orleans (1967, s.282-290) yaptıkları saha çalışması ile bu varsayımları sınımışlar ve kabul gören bu varsayımlardan farklı bulgular ortaya koymuşlardır. Onlara göre öncelikle hukuki yaptırımların bireyler üzerinde caydırıcı etkisi olduğu öngörülse de Schwartz ve Orleans ampirik veriler ışığında özellikle hapis cezalarının bireyi topluma yabancılaşmasına neden olması, suç kaydı nedeniyle ekonomik ve sosyal uyum sağlayamamaları ve hapishanelerin birer suç okulu görevini görmesi açısından yaptırımların caydırıcı etkisinin tartışmalı olduğunu öne sürmüştür. Yine aynı şekilde cezanın şiddetinin etkisini artıracığına dair kabullerin de hatalı olduğunu, deneysel çalışmaların cezanın etkisinin ancak alternatif olumlu davranışlar öğretildiğinde artığını ortaya koymaktadır.

2.3. Hukuk ve Toplumsal Değişim

“Ubi Societas Ibi Jus” latince sözü, birçok kaynakta “Nerede bir toplum varsa orada hukuk vardır” şeklinde tercüme edilen bir deyimdir. Yüzlerce yıldır söylene gelen bu söz, hukukun toplumdan ayrı düşünülemeyecek bir olgu olduğunu göstermektedir. Hukuksal ilişkilerin kaynakları üzerine düşünen Artun Ünsal, hukuku, birey, grup ve sınıflar arası ilişkileri düzenleyen, yaptırımlarla desteklenmiş kurallar bütünü olarak tanımlar. Bu kurallar, toplumun temel değerlerini yansıtır ve dinamik bir süreç içinde evrilir. Toplumu ise ister milyon üyesi olsun isterse iki elin parmakları kadar üyeye sahip olsun benzer alışkanlık, yaşam biçimi ve ortak kültüre sahip ve bunun bilincinde olan bireylerin oluşturduğu grup olarak tanımlayan Ünsal, özlüce toplumu bireylerin temel gereksinimleri ve amaçları için karşılıklı ilişkiler kurmak ve sürdürmek zorunda olunan bir ilişkiler ağı olarak tanımlamaktadır (Ünsal, 1974, s.144).

Ünsal’ın toplumsal yaşamda “bir çeşit oksijen” olarak gördüğü hukuk, toplumsal denetimin en etkin aracı olarak bireylerin davranışlarına yön vermektedir. Günlük yaşamda hukuk kurallarının görülmez oluşu, ancak onların varlığına uygun olarak bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde uygulayarak davranışlarımıza yön vermemiz etrafımızda bulunan havaya benzeten Ünsal (1974, s. 146-147), hukuk kurallarının

temel gereksinimlerinden doğan zorunlu ilişkileri nasıl düzenlediğini gösteren bir kavramsallaştırma oluşturarak bir “Toplumsal Yaşam Tablosu” çizmektedir:

Şekil 2. Ünsal'ın Toplumsal Yaşam Tablosu

Kaynak: Ünsal, 1974, s.146.

2.3.1. Toplumsal Değişim ve Hukukun Değişme Yönü

Değişim olgusunu, belirli bir zaman dilimi içerisinde herhangi bir varlık veya alanda gözlemlenebilir farklılaşma olarak tanımlayan Işıқтаç ve Koloş (2017, s.179), insanın değişim karşısında, hem varlığını sürdürme mücadelesinde hem de toplumsal hayata entegrasyonunda iki temel strateji benimsediğini savunur: "Çevreye uyum sağlama yeteneğinin geliştirilmesi" veya "Çevreyi farklılaştırarak tercihini gerçekleştirme". Toplumsal dönüşüm kavramı ise, evrim, tekamül, ilerleme gibi olumlu kavramların yanı sıra, yabancılaşma, dejenerasyon ve gerileme gibi olumsuz kavramlarla da yakından ilişkilidir. Toplumsal değişim ve kültürel değişim arasındaki nüansın da dikkate alınması gerektiğini ileri süren Işıқтаç ve Koloş, kültürel ve toplumsal kurumlarda dönüşüme yol açan değişim süreçlerinin dört temel özelliği şöyle sıralar:

1. Toplumsal değişim, kapsamlı bir niteliğe sahiptir.
2. Toplumsal değişim, sıklıkla kendiliğinden meydana gelir, yani her zaman planlı bir süreç değildir.
3. Toplumsal değişim, toplumsal uyumsuzluk ve çatışmaları tetikleyebilir.
4. Bazı toplumsal değişimler, nesiller süren etkiler yaratırken, bazıları ise geçici olabilir.

Maddi kültür alanında teknoloji ve manevi birikim olarak ideoloji, toplumsal yaşamın ürettiği birikimlerin tamamıyla toplumsal değişim ve dönüşüm süreçleriyle iç içedir. İdeoloji ve teknoloji arasında karşılıklı bir etkileşim mevcuttur. Değişimin

toplumsal yapısı üzerindeki etkisi, toplumsal yaşam ilişkilerinin, düşünce biçimlerinin ve toplumsal karar alma ve yönetim mekanizmalarının değişmesi şeklinde kendini gösterir. Burada işaret edilen değişim, kısa süreli veya kriz anlarında ortaya çıkan geçici davranışlardan ziyade, zihinsel ve gelecekte de etkileri sürececek bir değişimin ortaya çıkıp çıkmadığıdır. Işıktaç ve Koloş (2017, s. 180), bu tür değişimlerin hukuka etkisi ve hukukun değişime etkisi üzerinde durarak bu değişimin unsurlarını, üretim biçimindeki değişim ve eğitim yoluyla insan tipolojisinin dönüştürülmesi olarak formüleştirebilir. Ancak üretim biçimlerinin değişmesi veya insan tipolojisini değiştirecek eğitim gibi alanlardaki değişimler hem zorlu hem de uzun zaman alıcı süreçler olduğu için siyaset, daha çok yasaların değiştirilmesi yoluyla kısa sürede sonuç alma yolunu tercih etmektedir ve değişim politikaları, hukuk aracılığıyla hayata geçirilmeye çalışılır

Hukuk, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve kurallarının belirlenmesinde temel bir role sahiptir. Toplumsal ihtiyaçlar, adalet anlayışı ve düzen kurma işlevi açısından hukuk, toplumun dinamik yapısından beslenir. Aynı zamanda, hukukun bu işlevleri toplumsal yaşama çıktı olarak yansır. Hukukun toplumsal bir kurum olması, hem toplumsal düzenin sağlanmasındaki etkisini hem de bireylerin ve grupların arasındaki ilişkilerin değişimini içeren toplumsal değişimle olan sıkı bağını gösterir. Bu nedenle hukuk, toplumsal yapının hem bir girdisi hem de çıktısı olarak etkin bir konumdadır. Hukuk düzeni, mevcut statükonun korunmasına yönelik önlemleri de içerir. Toplumsal bir sistem olan toplumsal düzen, kriz anlarında ve değişime ilişkin ortaya çıkabilecek sorunları kendi iç mekanizmalarıyla çözerek sistemin devamlılığını sağlar. Modern devlet yapısında, olağanüstü hallere (örneğin afet, sıkıyönetim, savaş hali gibi) ilişkin düzenlemelerin yer alması bu durumu örneklendirir. Değişim veya kriz anlarında alternatif çözümleri veya esneme paylarını içermeyen sistemler, devamlılıklarını sürdürmezler (Işıktaç ve Koloş, 2017, s. 180).

Hukukun toplumsal niteliği, hem yasa koyucuların hem de yasa uygulayıcılarının içinde faaliyet gösterdikleri sosyal çevreyi derinlemesine kavramalarını gerekli kılmaktadır. Hukuk profesyonellerinin görevlerini etkin biçimde yerine getirebilmeleri, ancak toplumun kültürel kodları, tarihsel birikimi ve kolektif davranış kalıpları hakkında sosyolojik farkındalığa sahip olmalarına bağlıdır. Aksi durumda, norm üretme ve yorumlama süreçleri, soyut normatif içeriklerden

ziyade toplumsal gerçeklikle uyumunu gözetmek durumundadır. Bu perspektiften hareketle, hukuk aktörlerinin aldıkları kararların sosyal yansımalarını öngörebilmeleri, hukukun dinamik bir toplumsal mühendislik aracına dönüşmesini sağlar. Nitekim "yaşayan hukuk" olgusu, yazılı metinlerin ötesinde, toplumsal pratiklerin şekillendirdiği bir hukuk anlayışını ifade eder. Bu bağlamda, resmi hukuk metinlerinden çok gündelik yaşamın içinde filizlenen teamüller, örfi uygulamalar ve kolektif kabuller, hukukun gerçek işleyişini belirleyici rol oynar. Ehrlich'nin öncülük ettiği bu yaklaşım, hukukun kaynağını devlet otoritesinden ziyade sosyal organizasyonların iç dinamiklerinde arar. Ona göre aile birliğinden dini cemaatlere, meslek gruplarından sivil toplum örgütlerine kadar tüm sosyal formasyonlar, kendi hukukî düzenlerini organik olarak üretir. Bu paralel hukuk sistemleri, resmi mevzuatın katılığına karşılık toplumsal ihtiyaçlara uygun esnek çözümler sunma yeteneğine sahiptirler. Örneğin ticari anlaşmazlıkların büyük bölümü, taraflar arasındaki teamül hukuku ve yerleşik ticari gelenekler çerçevesinde mahkemeye başvurulmadan çözüme kavuşturulur. Ehrlich'nin "yaşayan hukuk" teorisi, hukuk sosyolojisinin asıl görevinin devlet merkezli normları incelemek değil, sosyal etkileşimlerin ürettiği alternatif hukuk düzenlemelerini keşfetmek olduğunu vurgular. Bu paradigmada hukukun temel işlevi, çatışmaları yargısal süreçlerle sonlandırmaktan ziyade toplumsal uyumu tesis etmek ve kolektif işbirliğini teşvik etmektir. Resmi hukukun aksine, yaşayan hukuk kuralları katı yaptırımlarla değil, sosyal onay mekanizmalarıyla işlerlik kazanır. Nitekim modern hukuk sistemlerinde bile boşanma süreçlerinde aile içi uzlaşma mekanizmalarının veya kırsal topluluklarda arabuluculuk geleneklerinin etkinliği, bu olgunun somut kanıtlarıdır. Hukuk sosyolojisi disiplini, bu gerçeklikten hareketle normların kâğıt üzerindeki varlığından çok, toplumsal dokuda nasıl içselleştirildiğini analiz eder. Ehrlich'nin çalışmaları, hukukun meclis koridorlarında değil, sokaklarda, pazarlarda ve insan ilişkilerinin yeşerdiği tüm alanlarda aranması gerektiğine dair epistemolojik bir dönüşüm önerir. Bu yaklaşım, hukuk reformları tasarlayanların toplumsal dinamikleri görmezden gelmesi halinde, yasal düzenlemelerin kâğıt üzerinde kalma riskine dikkat çeker (Özalp, 2024, s.30).

Toplumların kendi iç dinamikleri doğrultusunda geliştirdiği normatif düzenler, büyük ölçüde geleneksel bilgi, dini referanslar ve yerel teamüller tarafından şekillendirilmiştir. Ancak Batı'da Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan

modern devlet formu, hukuku bu geleneksel kaynaklardan bağımsızlaştırarak onu seküler ve rasyonel bir zemine çekmiştir. Otacı'nın (2014, s.333) belirttiği üzere, modern devletin temel karakteristiği, hukukun kaynağını ve içeriğini belirleme yetkisini bütünüyle kendi bünyesinde toplamış olmasıdır. Böylece değişim ve süreklilik artık bireylerin, grupların, cemaatlerin ya da kültürel kodların uhdesinden çıkmış, modern devletin uhdesine devredilmiştir. Modern devletin, hukuk üreten bir özne olarak kendisini konumlandırması, hukuku yalnızca toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir araç değil, aynı zamanda toplumu dönüştüren ve yönlendiren bir mekanizma haline getirmiştir. Mevzuat artık yalnızca hukuki normların toplamı değil; devletin ideolojik tercihlerini ve iktidar stratejilerini yansıtan bir yapı olarak tezahür etmektedir.

Modern devlet, kendisini merkeze alan ve toplumu yukarıdan aşağıya örgütleyen bir hukuk düzeni kurarak, değişim ve süreklilik kavramlarını bizzat tanımlayan bir tekil güç haline gelmiştir. Modern devletin kendi egemenliğini en açık şekilde ortaya koyduğu alanlardan biri, kanun yapma yetkisidir. Otacı'nın ifade ettiği üzere, modern devlet yapılarında yasama yetkisi, yalnızca bir yönetim aracı değil, aynı zamanda bağımsızlık ve egemenlik iddiasının somut göstergesidir. Bu bağlamda mevzuat, yalnızca vatandaşların uyması gereken kurallar bütünü değil; aynı zamanda ulusun kolektif kimliğinin ve ortak yaşam alanının sınırlarını belirleyen bir otorite bildirgesidir. Modern devletin hukuk üretiminde belirginleşen en temel eğilimlerden biri, dinî, geleneksel ve yerel normatif sistemleri hukukun merkezinden uzaklaştırmasıdır. Bu, laikleşmenin ötesinde, devletin kendi dışında gelişen alternatif düzenleyici güçleri tasfiye etme girişimi olarak da okunabilir. Otacı'nın dikkat çektiği gibi, modern devlet yalnızca hukuku üretmekle kalmaz; aynı zamanda hukukun sınırlarını, kaynaklarını ve referans çerçevesini de tek başına belirler. Bu durum, hukukun çeşitlenebileceği alanları daraltırken, toplumsal çeşitliliğin hukuki düzlemde görünürlük kazanmasını da engelleyici bir rol oynar. Otacı'nın ortaya koyduğu analiz çerçevesinde, modern devletin değişim ve sürekliliği belirleme gücü, hukuku dönüştürmekle kalmayıp toplumsal yaşamın tüm alanlarına sirayet eden bir müdahale kapasitesi yaratır. Ancak bu durumun doğal bir sonucu olarak hukuk, toplumun tüm dinamiklerini kapsama iddiası taşıırken, aynı zamanda aşırı merkezileşmiş ve toplumun yerel özgünlüklerini göz ardı eden bir yapı haline gelme riski taşır. Bu nedenle modern devletin mevzuat yoluyla kurduğu düzen, bir yandan

toplumsal düzeni sağlama işlevi görürken, diğer yandan belirli değerleri ihmal ederek homojenleştirici bir etkiye de sahip olabilmektedir (Otaç, 2014, s.337-338).

2.3.2. Hukukun Değişmesinde Rol Oynayan Etkenler

Hukukun değişimine ve içinde bulunduğu dönemlere göre bir dönüşüm geçirmesinin kaçınılmaz olduğu Osmanlı Devleti'nin medeni hukuk kanunu Mecelle'de kendisine yer bulur: "Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz". Bu cümle sadece bir hukuk kuralı değil, toplumsal dinamizmin hukukun değişimine olan etkisinin geçmişten günümüze kadar aktaran bir anlam inşa eder. Mecellenin genel hükümler bölümünde yer alan 39. Madde güncel Türkçe ile "Zamanların değişmesiyle hükümler de değişir" anlamına gelmektedir. Bu hüküm özünde şunu söyler: Ayet ve hadislerle sabitlenmemiş, toplumsal örfeye dayalı düzenlemeler, insanların yaşam pratikleri değiştikçe yeniden şekillenmelidir (Özbek, 2021, s.18).

ABD'de hukuk sosyoloji ve hukuk sistemlerinin toplumsal değişimle olan ilişkisini inceleyen Friedman'a göre hukuk, sadece normlardan ibaret değildir, kültürel ve sosyal dinamikler hukuku şekillendirmektedir. Bunun yanında hukuki kurumlar aslında toplumsal değişime tepki vermeye ve adapte olmaya hazırdır. Bu açıdan hukuki kurumlar, toplumsal değişimi harekete geçirici ve tersine değişim olgusunu ve değişimin hızını düzene koyarak belirli bir rol üstlenirler (Freidman ve Özcan, 2012, s.29).

Karşılaştırmalı hukuk alanında da çalışan Friedman, hukuk sistemlerinin ülkesel bağlamda değerlendirir ve her bağımsız ülkenin kendi hukuk yapısına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Sadece bir kurallar bütünü değil; aynı zamanda sosyal kontrol, çatışma çözümü ve toplumsal dönüşümün bir aracı olan hukuk sistemleri, ekonomik ve siyasal gelişmenin ayrılmaz bir parçasıdır. İşleyen bir hukuk sisteminin yapısal kurumlar, maddi çıktılar ve kültürel unsurlar olarak üç ana bileşenden oluştuğunu savunan Friedman'a göre yapısal kurumlar, mahkemeler, yasama organları, idari kurumlar ve bunların biçimini ile anayasal kaynaklarını; maddi çıktılar, hukuk kuralları, yargı kararları ve düzenlemeler gibi usulüne uygun oluşturulmuş maddi kuralları tanımlarken toplumun hukuka ilişkin tutumlarını, değerlerini ve davranış kalıplarını özetle "hukuk kültürü"nü üçüncü ana bileşen olduğunu ileri sürer (Freidman ve Özcan, 2012, s.30).

Toplumsal değişim, hukukun yapısını ve işleyişini doğrudan etkilediğini savunan Friedman, tarihsel bir perspektifin sonunda özellikle 20. yüzyılı yasalar, hukuki müesseseler ve kodların ödünç alındığı bir “*kültürlerarası etkileşim çağına*” vurgu yapar. Bu nokta Türkiye ve Japonya’ın Batı yasalarını olduğu gibi almasıyla vurgu yapar. Bu açıdan bütün bir hukuk sisteminin tamamıyla alınıp uygulanmasının istenilen toplumsal değişme için aşırı kabul etmekte zaten mevcut sistemin doğasında toplumsal ihtiyaçlara göre bir değişim gösterecek yetenekte olduğunu düşünmektedir. Türkiye ve Japonya’nın Batı hukukunu bir bütün halinde almasını, geleneksel yapıları dönüştürmede araç olarak kullanıldığını göstermektedir (Friedman ve Özcan, 2012, s.35).

Toplumların değişim süreçlerini anlamak ve açıklamak adına hukuk ile kültür arasındaki ilişkinin özgün doğasını ortaya koymak, hukuk sosyolojisi açısından vazgeçilmezdir. Bu bağlamda, Friedman’ın (1969, s.42-43) ileri sürdüğü analizler, hukuk sistemlerinin yalnızca normatif düzenekler olarak değil, aynı zamanda buldukları toplumun kültürel yapısının bir yansıması ve ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini gözler önüne serer. Hukuk normları, kendi başına soyut metinlerden ibaret olmayıp, toplumsal değerler, alışkanlıklar ve davranış kalıpları ile iç içe geçmiş yapılardır. Bu bağlamda, sosyal değişim ile hukuk arasındaki ilişkiyi açıklamak için iki yönlü bir etkileşimden söz etmek gerekir: Bir yandan hukuk, değişimi tetikleyen bir unsur olarak toplumsal yapıyı dönüştürürken; öte yandan kültür, hem değişimin yönünü belirler hem de değişime direnç göstererek sürekliliğin korunmasına katkı sunar. Dolayısıyla Friedman’ın yaklaşımı, hukuk değişimlerini sadece yasal reformlarla açıklayan indirgemeci perspektifleri aşarak, değişimin toplumsal bağlamını ön plana çıkaran bütüncül bir model önerir. Hukuk reformları, ancak ve ancak toplumsal kültürün belirleyiciliği dikkate alınarak tasarlandığında başarıya ulaşabilir. Aksi takdirde, hukukun toplumsal değişimi destekleme kapasitesi sınırlı kalacak ve hukuk ile toplum arasındaki mesafe artacaktır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli husus, kültürel kodlarla uyuşmayan hukuk kurallarının toplumlarda yaratacağı gerilim potansiyelidir. Hukuk metnlerinin dışarıdan transfer edilmesi veya toplumun mevcut değer sistemine aykırı düzenlemelerin dayatılması durumunda, bu tür normlar pratikte ya etkisizleşir ya da ciddi bir dirençle karşılaşır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin batılı hukuk sistemlerinden ödünç aldıkları mevzuatların beklenen etkiyi yaratamaması,

Friedman'ın belirttiği üzere, yerel kültürel dinamiklerin dikkate alınmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim hukuk dışsal olarak ithal edilebilir; ancak onu işler kılan toplumsal kültürün adaptasyonu ve kabulüdür.

Gurvitch (2021, s.266), hukuk ile ekonomi ilişkisinin hukukun varlığına etki eden diğer faktörlerden daha çok ön planda olduğunu, bunun nedeninin hukuk ile ekonomi arasında yakın bağlar olduğunu ileri sürer. Ona göre asıl mesele hukukun “mantık formunda” olmasının ve ekonominin sadece bu form ile yaratılıp yaratılmamasında ortaya çıkan ilişkinin tek yönlü veya karşılıklı birbirini yok edebilecek bir ilişkiden kaynaklanmaktadır. Yine hukuk ve ekonomi ilişkisinin farklı toplum türlerinde bazen hukukun ekonomiye, bazen de ekonominin hukuka yön vermesi şeklinde ortaya çıkması ve bunların etkilerinin karşılıklı olması da asli bir sorun olarak değerlendirmektedir.

2.3.3. Hukukun Toplumsal Değişimler Üzerindeki Rolü

Hukuk toplumsal yapı ile her zaman etkileşim halindedir. Hukuk kurumunun toplumsal sistemle olan ilişkisi, karşılıklı belirlenim ilkesi çerçevesinde analiz edilebilir. Bir yandan sosyal yapının ekonomik, kültürel ve siyasi dinamikleri tarafından şekillendirilen hukuk, diğer yandan normatif gücü aracılığıyla aile, eğitim, din ve ekonomi gibi diğer sosyal kurumları dönüştürücü bir işlev üstlenir. Toplumsal organizasyonun bileşenleri olan bu kurumlar, genellikle birbirini tamamlayan işlevsel özellikler sergiler. Örneğin, eğitim sisteminde gerçekleştirilen köklü bir reformun hukuk normları, ekonomik düzenlemeleri ve siyasi söylemleri yeniden yapılandırması kaçınılmazdır. Nitekim Türkiye özelinde Cumhuriyet'in erken dönemlerinde gerçekleştirilen laik hukuk düzenlemeleri, yalnızca yargı sistemini değil, eğitim müfredatlarından kültürel kodlara kadar tüm toplumsal katmanları etkilemiştir. Hukukun salt ekonomik temeller tarafından belirlenen pasif bir üstyapı unsuru olarak değerlendirilmesi, onun dinamik ve dönüştürücü potansiyelini göz ardı etmek anlamına gelir. Bu indirgemeci yaklaşımın aksine, hukuk kurumunu diğer sosyal yapılarla etkileşimsel bir diyalog içinde ele alan perspektif, hem nedensel hem de sonuçsal çok boyutluluğu dikkate alır. Toplumsal değişim süreçlerinde hukukun hem belirleyen hem de belirlenen konumu, kurumlar arasındaki yatay ilişki ağlarını anlamak için kritik önem taşır. Örneğin, devlet kontrolündeki ekonomiden serbest piyasa modeline geçiş sürecinde, mülkiyet hukukundan ticaret mevzuatına, eğitim politikalarından uluslararası anlaşmalara kadar geniş bir yelpazede eşgüdümlü

düzenlemeler gereklidir. Bu durum, toplumsal sistemin parçalarının hiyerarşik bir düzenden ziyade organik bir bütünlük içinde işlediğini gösterir. Güncel örnekler üzerinden ilerlersek, Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecinde gerçekleştirdiği insan hakları standartlarını yükseltici yasal düzenlemeler, yalnızca hukuk alanını değil; medya özgürlükleri, sivil toplumun işleyişi ve uluslararası ticaret protokolleri gibi alanlarda da dönüşümleri tetiklemiştir. Bu süreç, kurumlar arasındaki etkileşimin tek yönlü değil, karşılıklı uyum ve yeniden yapılandırma gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Sosyal gerçekliğin bu çok katmanlı yapısı, analizlerde diyalektik bir metodolojiyi zorunlu kılar. Hukuk sosyolojisi disiplini de tam bu noktada, normatif sistemler ile somut toplumsal pratikler arasındaki bu simbiyotik ilişkiyi çözümlmek için disiplinlerarası bir perspektif sunar (Bal, 2003, s.39-40).

Hukuk sosyolojisi literatüründe sıklıkla karşılaşılan hukukun araçsal veya normatif yönü arasındaki ikilem, otopoiesis yaklaşımıyla yeni bir boyut kazanır. Çünkü bu teori, hukukun ne bütünüyle toplumun diğer alanlarının hizmetinde olan araçsal bir yapı olduğunu ne de tamamen kendi başına ve dış etkilerden bağımsız olarak var olabilen saf bir normatif sistem olduğunu iddia eder. Aksine, hukuk sistemi, hem çevresine bilişsel olarak açık olup hem de normatif olarak kapalı kalarak, kendi sınırlarını koruyan bir öz-düzenlilik içinde işler. Bu çift yönlü yapı, hukuk ve toplum ilişkisinin dinamiklerini anlamada önemli bir kuramsal imkân sunar (Michailakis, 1995, s.323).

Bu bağlamda, hukuk sistemi üzerine geliştirilen otopoiesis yaklaşımı, modern toplumların yapılarını anlamlandırmada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Otopoietik kavramı, ilk olarak biyoloji alanında, Maturana ve Varela tarafından canlı sistemlerin kendi yapılarını ve işlevlerini sürekli olarak yeniden üreten kapalı döngüsel sistemleri tanımlanmak amacıyla geliştirilmiştir. Bu teoriye göre canlı sistemler, dış çevrelerinden bağımsız bir şekilde kendi unsurlarını üretir ve sürdürürler. Niklas Luhmann ise bu biyolojik kavrayışı, sosyal sistemler kuramına aktarmış, Talcott Parsons'un sistem teorisinden yola çıkarak toplumu ve onun alt sistemlerini, iletişim yoluyla kendi varlıklarını sürdüren otopoietik yapılar olarak kavramsallaştırmaktadır. Luhmann, sosyal sistemler teorisine hukuku otopoietik bir sistem olarak incelemekte ve bu yaklaşımını sosyoloji disiplinin teorik zeminiyle desteklemektedir. Luhmann, hukukun yalnızca toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik araçsal bir yapı olmadığını, kendi normatif sınırları içinde kapalı ve fakat kendi dışındaki çevresiyle

bilgi alışverişine açık bir iletişim sistemi olarak kavranması gerektiğini ileri sürmektedir. Hukuk sistemi de bu çerçevede, kendisini “hukuki olan/ hukuk dışı” ikili kodu üzerinden yeniden üreten, çevreden gelen talepleri ancak kendi normatif çerçevesi içerisinde anlamlandırarak işleyen özerk bir sistem olarak ele alınmaktadır (Michailakis, 1995, s.323-325).

Luhman sosyolojik sistem teorisinin önemli düşünürlerindedir. Genel sosyolojinin dışında hukuk sosyolojisine de önemli katkılar sunan Luhman, çalışmalarını sistem, iletişim ve evrim teorisi olmak üzere üç temel başlıkta toplanabilir. Hukuku bir sistem ve iletişim biçimi olarak genel sistem teorisinin önemli bir parçası olarak değerlendirmektedir. Luhman’a göre sistem, bir araya gelmiş birbirinden tamamen bağımsız olmayan öğelerden oluşur. Sistem, kendini oluşturan alt öğelerinden tamamen bağımsız olmadığı gibi tamamıyla bağımlı bir ilişkide de değildir ve her sistemin kendini yeniden üretebilecek kapasiteye sahiptir. Hukuk bu sistemler içinde bir alt sistem olarak kendini yenileyerek ve aynı zamanda aynı kalarak evrimleşmiştir (Işıқтаç ve Koloş, 2017, s.100-101).

Hukuk sistemi, toplumun diğer alt sistemleriyle beraber, toplumsal düzenin kurulması ve sürdürülmesinde önemli bir unsurdur. Luhmann, hukukun toplumsal sistemin istikrarı açısından değerlendirirken, Durkheim ve Weber gibi klasik sosyologların hukuk konusundaki görüşlerine de referans vermektedir. Bu açıdan hukuk, toplumdaki bağımsız bir normlar bütünü olmadığı, aksine toplumun karmaşıklığını azaltıcı ve düzenleyici işleviyle toplumsal yapıların merkezinde yer almaktadır. Parsons'ın sosyal sistemleri, normatif yapılar üzerinden tanımlaması, Luhmann'ın hukuk kuramında da etkisini göstermektedir. Bu yaklaşımda hukuk, toplumun fonksiyonel farklılaşması sürecinde ortaya çıkan bir alt sistem olarak değerlendirilirken, diğer sistemlerle kurduğu ilişki, normatif özerklik çerçevesinde şekillenmektedir. Michailakis'in aktardığı üzere Luhmann, hukukun toplumsal düzenin sağlanmasında olduğu kadar modern toplumun karmaşıklığının yönetilebilmesinde de merkezi bir işlev gördüğünü savunur. Bu nedenle hukuk, ekonomik, siyasal, dinsel ya da bilimsel sistemlerden bağımsız, fakat onlarla sürekli iletişim halinde olan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Hukukun çevresiyle kurduğu bu ilişki, normatif açıdan kapalı, bilişsel açıdan ise açık bir sistem olduğu yönündeki otopoietik tanımla bütünleşir (Michailakis, 1995, s.325-326).

Hukuk sistemi kendi normatif kodları olan “hukuki/hukuki olmayan” ayrımı çerçevesinde işlerken, çevreden gelen bilgileri, beklentileri ve talepleri bu kod aracılığıyla filtre eder. Böylece hukuk, çevresinden gelen talepleri doğrudan yansıtmaz; onları belirli hukuki formlar içinde işler ve sisteme uygun hale getirir. Bu nedenle toplumda meydana gelen her değişimin otomatik olarak hukuki değişime yol açması beklenemez. Hukuki değişim, ancak sistemin kendi içsel işleyişine uygun olarak ve belirli bir dönüşüm süreci sonucunda gerçekleşebilir. Dolayısıyla hukuk, çevresinden tamamen bağımsız değildir; fakat çevresinin taleplerini, beklentilerini ve sorunlarını olduğu gibi kabul etmek yerine, bunları kendi içsel mantığı çerçevesinde yeniden kurgular (Michailakis, 1995, s.330-331).

Sonuç olarak, hukuk ve çevre arasındaki ilişki, sabit ve doğrusal bir etkileşimden çok, çift yönlü fakat her iki tarafın da kendi sınırlarını koruduğu dinamik bir süreçtir. Bu süreçte hukuk, çevresine gözlerini kapatmaz; ancak gördüklerini kendi gözlükleriyle yorumlar. Dış dünyanın karmaşasını ve çeşitliliğini, kendi düzenine uygun hale getirerek işler. İşte otopoietik hukuk teorisinin belki de en çarpıcı yanı burada yatar: Hukuk, hem toplumdan beslenen hem de topluma mesafesini koruyan, bir yandan değişime açık ama diğer yandan kendi kimliğini muhafaza eden yaşayan bir sistemdir (Michailakis, 1995, s.331).

2.3.4. Hukukun Geleceği, Geleceğin Hukuku

Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 16.’sı Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar ana hedefini oluşturmaktadır. Bu hedefin 16.3. maddesi “Hukukun üstünlüğünün ulusal ve uluslararası düzeylerde geliştirilmesi ve herkesin adalete eşit biçimde erişiminin güvence altına alınması” olarak belirlenen alt kırılımında ülkelerin 2030 yılına kadar bu konuda iyileştirmelere gitmesi beklenmektedir.

21. yüzyılın ikinci çeyreğine yaklaşırken hukukun yalnızca mevcut sorunları çözmeye yönelik bir disiplin olmanın ötesinde, geleceğin belirsizliklerine karşı hazırlık yapmayı da görev edinmesi gereği daha görünür hale gelmiştir. Değişen toplumsal, teknolojik ve ekonomik dinamikler, hukuki yapıların da köklü bir dönüşüm sürecine girmesine neden olmakta; bu durum, hukuk fütürolojisi adı verilen ve hukuk alanında geleceğe yönelik öngörüler geliştirmeyi amaçlayan disiplinin önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, hukuk fütürolojisi yalnızca soyut senaryolar üretmekle kalmayıp, aynı zamanda somut değişimlere yönelik analizler ortaya

koyarak, hukuk mesleklerinin ve kurumlarının gelecekte alacağı biçimleri tartışma konusu yapmaktadır (İşsevenler, 2023, s.114).

Tarihsel süreçte, teknolojik ilerleme ve yeniliklere direnmenin anlamsızlığı defalarca tecrübe edildiğini söyleyen Kıyak (2020, s.81), adalete erişimin yerleşmiş ve kabul görmüş temel ilkelerine zarar vermeyecek biçimde, teknolojinin sağladığı tüm imkânlardan azami ölçüde yararlanılmasının, başta usul hukukunun tüm alanları olmak üzere, güncel hedeflerden biri olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre bu hedef, artan nüfus ve uyuşmazlık sayısının yanı sıra, uyuşmazlıkların giderek karmaşık hâle gelmesi karşısında usul ekonomisinin sağlanması ve adil yargılanma hakkının korunması gibi temel usul hukuku ilkeleriyle doğrudan bağlantılıdır. Başka bir ifadeyle, çağımızın ortaya koyduğu koşullar karşısında davaların mahkemelerce gelişigüzel incelenip karara bağlanmasının önüne geçilebilmesi, yargılamanın hızlı ve düşük maliyetle sonuçlandırılması gibi amaçların gerçekleşmesi artık yalnızca hâkim ve savcı sayısını artırmak ya da adliyelerin fiziksel kapasitesini genişletmek gibi klasik yöntemlerle mümkün olmayacaktır. Günümüzde uyuşmazlık çözüm süreçlerinin yönetiminde verimliliği artırmanın en etkili yollarından biri, hak arama özgürlüğünün özüne aykırı olmayacak ve tutarlı şekilde düzenlenecek alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yargı süreçlerine entegre edilmesidir. Bu sayede adliyeler yalnızca klasik yargılama prosedürünün işletildiği kurumlar olmaktan çıkarılarak, alternatif çözüm yollarının teşvik edildiği ve uygulandığı çok seçenekli uyuşmazlık çözüm merkezleri hâline getirilebilir. Diğer önemli unsur ise, bilişim alanında yapay zekâ ve büyük veri gibi kavramlarla somutlaşan ve artık uygulama alanı bulan teknolojik kazanımların, uyuşmazlıkların çözüm sürecine de etkin biçimde dâhil edilmesidir.

Hukuk kurumları, sistemi ve mesleği dünyada dijitalleşmenin etkisiyle tarihsel bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm süreci, gelenekselleşmiş adalet hizmetlerinin değişimi başta olmak üzere hukukun toplumsal işlevini ve kişilerin adalete erişim olanaklarını da yeniden biçimlendirmektedir. Richard Susskind'in öncü analizlerinden referansla, hukukun geleceği çevrim içi mahkemelerden yapay zekâ destekli danışmanlık hizmetlerine, blokzincir uygulamalarının yaygınlaşmasından sanal hukuk bürolarına kadar geniş bir yelpazede yeniden tanımlanmaktadır (Longe, 2021, s.61-65).

Özellikle hukuk mesleklerinin dönüşümü, fütürolojik perspektiflerin merkezinde yer almaktadır. Söz gelimi avukatlık mesleğinin geleneksel yapısının, dijitalleşme ve otomasyon süreçlerinin etkisiyle önemli bir evrim geçirdiği görülmektedir. Richard Susskind'in çalışmalarından hareketle, avukatlık mesleğinin bireysel uzmanlık gerektiren hizmetlerden seri üretim mantığına uygun standartlaştırılmış çözümlere evrildiği ifade edilmektedir. Bu değişim süreci, öncelikle tekrarlanabilir hukuki işlemlerin otomasyona devredilmesiyle başlamış, ardından bu işlemlerin şirketlerin kendi bünyelerinde yürütülebilir hale gelmesiyle birlikte haricileşme aşamasına ulaşmıştır. Bu durum, hukuk hizmetinin gelecekte insan faktörünün minimize edildiği ve yapay zekâ destekli sistemlerin ön plana çıktığı bir yapıya kavuşacağını düşündürmektedir. Benzer biçimde, çevrimiçi hukuki danışmanlık sistemlerinin yaygınlaşması da geleceğin hukuk pratiğinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Bugün dahi temel hukuki sorunların çözümünde başarılı sonuçlar veren yapay zekâ destekli platformlar, yakın gelecekte daha karmaşık hukuki meselelerde de etkili olacak şekilde geliştirilmektedir. Bu platformlar, sadece bireysel kullanıcıların hizmet aldığı basit ara yüzlerden ibaret kalmayacak; aynı zamanda şirketlerin ve kamu kurumlarının da hukuki süreçlerini destekleyecek ileri düzey uygulamalara dönüşecektir (İşsevenler, 2023, s.118-119).

Bilişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, yalnızca gündelik yaşamı değil, iş dünyasının işleyişini de derinden dönüştürmüştür; mal ve hizmet sunum süreçlerinin dijital ortama taşınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu dönüşüm, hizmeti sunanlar kadar ondan yararlanan bireyleri de teknoloji kullanımına mecbur bırakmaktadır. Adalet hizmetleri bakımından da benzer bir eğilim söz konusudur. Günümüzde yargılama faaliyetleri büyük ölçüde fiziksel ortamda yürütülse de, dava süreçlerinin önemli bir kısmının UYAP üzerinden dijital platforma aktarılmış olması, yakın gelecekte uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının neredeyse tamamının sanal ortamda işletilmesinin önünü açmaktadır. Bu gelişmelerin sağlıklı ve güvenli biçimde yürütülebilmesi için yerli ve milli teknolojilerin geliştirilmesi kritik önem taşımaktadır. Bilgi güvenliği sağlanmadan yargı faaliyetlerinde bilişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması, hukuk devleti ilkeleri açısından riskli olacaktır. Dolayısıyla, bilgi güvenliğini teminat altına alacak güçlü mekanizmaların varlığı, teknolojik dönüşümün ön şartıdır. Günümüzde Büyük Veri, yapay zekâ ve derin öğrenme gibi ileri teknolojilerin, adalete erişim mekanizmalarında kullanılması artık

kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Bu teknolojiler, özellikle artan dava sayısı ve karmaşık uyuşmazlıklar karşısında, medeni usul hukukunun temel hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Geleneksel çözümler —örneğin hâkim ve savcı sayısının artırılması veya adliye binalarının büyütülmesi— tek başına yeterli olmamaktadır (Kıyak, 2020, s.110)

Öte yandan, merkeziyetsiz adalet mekanizmaları da hukuk fütürolojisinin tartışma alanları arasında yer almaktadır. Blokzincir teknolojisine dayalı olarak geliştirilen bu sistemlerde, karar süreçlerinin profesyonel hukukçular yerine, kripto para ile sisteme dahil olan sıradan kullanıcılar tarafından yürütülmesi, adaletin geleneksel kurumlarını kökten sarsan bir potansiyel barındırmaktadır. Bu tür sistemler, klasik anlamda yargılama süreçlerinin olmazsa olmazı olan gerekçeli karar, hukuki isabet ve uzmanlık gibi kavramları geri planda bırakmakta; bunun yerine çoğunluk oyuna dayalı ve finansal teşviklerle çalışan yapılar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, hukuki güvenlik ve adaletin tesisi bakımından önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir (İşsevenler, 2023, s.122).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, yapay zekânın hukuki sorumluluğu meselesi, geleceğin hukuk düzeninde merkezi bir problem alanı olarak öne çıkmaktadır. Bugün için belirli derecelerde otonom olan yapay zekâ sistemlerinin, ileride tam bağımsız kararlar alabilen ve toplumsal sonuçlar doğuran eylemlerde bulunabilen varlıklar haline gelmesi, bu sistemlerin cezai ve hukuki sorumluluklarının nasıl belirleneceği sorusunu doğurmaktadır. Hallevy tarafından geliştirilen üç temel model – başkası aracılığıyla sorumluluk, doğal ve muhtemel sonuç sorumluluğu ve doğrudan sorumluluk modelleri – bu tartışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekânın bir hukuk öznesi olarak kabul edilip edilemeyeceği, sorumluluğun programcısında mı yoksa yapay zekânın kendisinde mi aranacağı gibi sorular, geleceğin hukuk normlarının şekillendirilmesinde belirleyici olacaktır (İşsevenler, 2023, s.124).

Yargı organlarında yapay zekânın kullanımı da hukuk fütürolojisinin önemli inceleme alanlarından biridir. Günümüzde bazı ülkelerde karar destek sistemleri olarak işlev gören yapay zekâ uygulamalarının, ilerleyen yıllarda daha ileri roller üstlenmesi beklenmektedir. Nitekim Çin'de geliştirilen akıllı mahkeme projeleri ve ABD'de federal yargıçlar için hazırlanan yapay zekâ rehberleri, bu sürecin ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. Ancak burada dikkat çeken husus, yapay zekâ

sistemlerinin hâkimlerin yerine geçip geçemeyeceğinden çok, bu sistemlerle insan yargıçlar arasındaki iş bölümü ve denetim mekanizmalarının nasıl kurulacağıdır. Gelecekte yargıçların yalnızca karar verici değil, aynı zamanda yapay zekâ sistemlerini denetleyen, onların çıktılarını kontrol eden ve sürece dâhil olan aktörler olarak yeniden tanımlanması öngörülmektedir (İşsevenler, 2023, s.127).

Son olarak, hukuk fütürolojisinin dikkat çektiği bir diğer mesele, yapay zekânın insan bedeniyile olan ilişkisidir. Hukuki karar süreçlerinde insan bedeninin ve bilişsel yapısının yapay zekâyâ entegre edilmesi, etik ve normatif boyutlarıyla büyük tartışmalara neden olmaktadır. İnsan DNA'sının veri depolama amacıyla kullanılabilmesi gibi bilimsel gelişmeler, biyolojik varlıkların yalnızca araçsal işlevler üzerinden değerlendirilmesi riskini doğurmaktadır. Bu durum, hukukun temel etik ilkelerinden biri olan insanın araçsallaştırılmayacağı prensibiyle doğrudan bir çatışma yaratmaktadır. Sonuç olarak, hukuk fütürolojisi, hukukun yalnızca bugünü anlamak ve düzenlemekle kalmayıp, hızla değişen teknolojik ve toplumsal koşullar karşısında geleceği öngörme, yeni sorunlara hazırlıklı olma ve çözüm yolları üretme kapasitesini geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu perspektif doğrultusunda, hukukçuların değişen meslek pratiklerine uyum sağlamaları, yeni teknolojilerle iş birliği içerisinde çalışmalar yürütmeleri ve hukukun temel etik değerlerini koruyacak şekilde yenilikçi modeller geliştirmeleri beklenmektedir (İşsevenler, 2023, s.129).

2.4. Dijital Çağ ve Dijitalleşme

2.4.1. Dijital Kapitalizm ve Dijital Çağ

Geçmişten günümüze ekonomi ve ekonomi teorileri büyük gelişim göstermiş, kapitalizm ve liberal ekonomik modeller ana akım haline gelmiş ve 20. yüzyılın son on yılından itibaren, ileri kapitalist ülkelerde bilgi ve yenilik temelli bir “*yeni kapitalizm*” aşamasına geçişin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Marksist teoriler, yeni kapitalizmi tarihsel kapitalizmin bir evresi olarak ele alarak, toplumsal ilişkilerin tarihsel bağlamını, üretici güçlerin gelişimini, bilgi ve güç ilişkilerini ve sınıf çelişkilerini analizlerine dâhil etmektedir. Bu teoriler, ileri kapitalist toplumlarda gelişen bu yeni kapitalizmi ifade etmek için “dijital kapitalizm”, “bilişsel kapitalizm”, “bilgi kapitalizmi”, “yenilik kapitalizmi”, “tekno-kapitalizm” ve “bilgi teknolojisi (IT) kapitalizmi” gibi çeşitli kavramlar kullanmışlardır. “Dijital

kapitalizm” terimi ilk kez bilgi ve iletişim tarihçisi Dan Schiller (1999) tarafından ortaya atılmıştır. Ancak zamanla bu kavram, diğer teorisyenler (Fuchs 2016 ve Zukerfeld 2017 gibi) tarafından benimsenerek, “dijital teknolojilere ve ağlara” dayalı yeni kapitalizmi tanımlayan genel bir ifade haline gelmiştir. Bununla birlikte Schiller’in dijital kapitalizm teorisine göre, dijital kapitalizm yaklaşık 500 yıllık kapitalizm tarihinin bir “evre değişimi”ni temsil etmektedir. Kapitalist sistem, 1970’lerden itibaren ciddi ve yapısal bir kriz yaşamış, dijital kapitalizm ise bu krizden çıkışı hedefleyen küresel bir “kapitalist yeniden yapılanma” stratejisinin temel bir bileşeni olarak ortaya çıkmıştır. Dijital kapitalizm, politik iktisadın doğal bir evrimi sonucunda değil, kapitalizmin yapısal sorunlarına ve kalıcı kriz eğilimlerine karşı bir arz yönlü strateji olarak geliştirilmiştir. Bilgi teknolojileri, ulusal ekonomilerde ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde kilit bir ön koşul haline gelmiştir. Dijital kapitalizm, yalnızca bir sektörel olgu olmanın ötesine geçerek, ekonomi genelinde bir proje niteliği kazanmıştır. Dijital ağ sistemleri ve uygulamaları, ortaya çıkan neoliberal dijital kapitalizmin teknolojik ve coğrafi erişimini hızla genişletmiştir (Akçoraoğlu, 2019, s.530-531).

Schiller'e (2023, s.526-528) göre "dijital kapitalizm", 2. Dünya savaşının konjonktüründe ABD'nin savaş teknolojilerini ve küresel savaşın lojistik operasyonları için bilgi ve bilgi işleme taleplerine kalıcı bir küresel savaş ekonomisiyle yeni bir siyasi-ekonomik oluşum olarak ortaya çıktı. Schiller, 19 ve 20. yüzyılın başında kapitalist endüstrileşme yeni endüstriler kurarak her büyük sektörleri organize edildiğini ve bugün benzer bir şekilde dijital büyüme hareketine geçirildiğini ileri sürer. Dijital kapitalizmi anlamak için tüketici pazarlarının ve bilindik tedarikçilerin ötesine bakmak gerektiğini savunan Schiller, Google, Meta, Amazon, Microsoft, vs. hem çok sayıda tedarikçiyi hem de çok sayıda tüketiciyi organize edebilen dijital sistemler ve hizmetler politik ekonominin tüm bölümlerini yeniden şekillendirdi. Bunun sonucunda dijital teknolojilerinin muazzam kar potansiyeli, onu benzersiz bir "büyüme kutbu" haline getirdi ve ABD bu teknoloji üzerindeki üstünlüğünü sürdürmeye kararlıdır.

Dijitalleşme, toplumsal yapıların internet vasıtasıyla dijital bir dönüşüm sürecinden geçerek ağ temelli örgütlenmeye evrilmesidir. Bu durum, toplumsal yapının niteliksel bir dönüşümüne işaret ederken söz konusu süreci salt teknolojik araçlar ekseninde değerlendirmek eksik bir yaklaşım olacağı gibi, aslında

dijitalleşme toplum, kurumsal yapılar ve kültürel kodlar üzerindeki çok boyutlu etkilerini anlamaya çalışmak gerekir. Bu dönüşüm sürecinin en belirgin karakteristiği, dijital paradigmaya bağlı olarak sosyal etkileşimin ivme kazandığı ve değiştiği dinamik bir dünya tecrübesidir. Bu değişken ve hızlı toplumsal uzamın temelini, iletişim teknolojilerinin her alanda yaygınlaşmasıyla bireysel ve kolektif algı dünyalarımızı radikal biçimde dönüştüren enformasyon sistemlerinin oluşturduğu ağ yapıları belirlemektedir. Bu ağ sistemleri, geleneksel toplumsal sistemlerin kurumsal işleyiş mekanizmalarını aşan, kendine özgü gerçeklik alanları inşa etmektedir. Dijital dönüşümün temel dinamiğini oluşturan enformasyon teknolojileri, bireysel yaşam pratiklerinden toplumsal organizasyon biçimlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede köklü değişimlere yol açarak, kurumsal yapılar ile bireysel aktörler arasındaki ilişkilerin topoğrafyasını yeniden şekillendirmektedir (Özcan, 2021, s.366).

Dijitalleşme kavramı, temel olarak bilginin analog formatlardan dijital formatlara dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, elde edilen verilerin sayısallaştırılması ve bu verilerin farklı dijital platformlarda kullanılabilir hale getirilmesi ile ilgilidir. Sayısallaştırma, analog ortamda yer alan verilerin veya kurumların bilgisayar destekli sistemler aracılığıyla dijital bir formatta saklanabilir ve işlenebilir hale getirilmesi anlamına gelir. Bu dönüşüm, kurumların yalnızca mevcut bilgi ve iletişim teknolojisi altyapılarını kullanmalarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bu altyapıların stratejik bir biçimde değerlendirildiği bir ortam yaratmaktadır. Dijitalleşme, mevcut kaynakların kuruma değer katacak şekilde optimize edilmesini ve bu kaynakların daha verimli kullanılarak verimlilik oluşturacak şekilde avantaj elde edilmesini ifade eder. Dijitalleşme yalnızca kurumların değil, yaşamın her alanını etkileyen geniş kapsamlı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin hızlı gelişimi, küresel ölçekte toplumların ve kurumların dijital dönüşüme uyum sağlamasını zorunlu kılmıştır. Kurumlar, bu dönüşüm sürecine uyum sağlamak amacıyla, iç yazışmalarını dijital platformlara taşımış, çeşitli yazılım ve donanım uygulamaları edinerek operasyonlarını dijital dünyanın gereksinimlerine uygun hale getirmiştir. Bu dönüşüm, kurumların verimlilik ve etkinliklerini artırmalarını sağlayan kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Ersöz, 2020).

Sayısal iş ve emek, sayısal ekonomi, sosyal girişimcilik, inovasyon ve teknoloji tabanlı yeni sermaye birikim modeli, sayısal teknoloji dönüşümü, yenilikçi ve dijital teknoloji tabanlı büyüme ve kalkınma, sosyal inovasyon gibi yenilikçi olguları içeren dijital kapitalizm, pazar ekonomisinden inovasyonu temel alan dijital ekonomiye ve klasik sosyal politikalardan yine sosyal inovasyona geçişi içinde barındırmaktadır. Kıyan, özünde kapitalizmin değişmediğini yaşanan değişimin kapitalizmin biçimsel anlamda gerçekleştiğini ileri sürmektedir (Kıyan, 2015'ten aktaran Demirkaya ve Koyuncu, 2021).

Dijitalleşen dünyada bilgi teknolojilerinin 1970'lerden başlayan gelişimi 1990 yıllarda "eşik kütle"ye" ulaşım ucuzlamasıyla ekonomi başta olmak üzere küreselleşen dünyada her sektöre etki etmeye başladığını savunan Huws (2018, s.22-23), tekil bilgisayarların ağ altyapısı ile birbirine bağlanması ile üretim potansiyeli de dijitalleşmeye açıldığını ileri sürer. Bu gelişme daha önce endüstriyel gelişmelerde ve imalat sektöründe görülmeye başlayan gelişmelerin dünyada telekomünikasyon alt yapısının iyileştirilmesiyle bilginin dijitalleştirilmesi ve uzaktan işlenmesi imkânlarının gelişmesine neden oldu.

1970'lerden itibaren başlayan mikroelektronik devrimi toplumların her alından metin, ses, görüntü ve çeşitli bilgi türlerinin dijitalleşmesiyle büyük bir veri patlamasını beraberinde getirmektedir. Bu süreçte dizüstü bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve tabletler gibi taşınabilir cihazlarla daha da hızlanarak bilgi, yönetilemez miktarda veriye dönüşmüştür. Gilli vd. (2020, s.19), bu sürecin 2010'ların başlarında algoritmalarındaki ufuk açıcı değişimlerin sonucunda ortaya çıkan derin sinir ağları alanındaki atılımlarla beraber, yazılımın artan yeteneklerinin eklenmesi, fiber kablo ve internet bağlantısına erişimdeki kalitenin birleşmesiyle ortaya çıkan "kombinasyon" bugün sektörleri yapay zekâya götüren bir sürece dönüşmüştür.

2.4.2. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ

"Dijital" teriminin etimolojik kökeni, Latince digitus (parmak) kelimesine dayanır. Antik Roma'da sayısal hesaplamaların parmak hareketleriyle sembolize edilmesi, zamanla Avrupa dillerinde "rakam" (digit) ve "dijital" (digital) kavramlarının ortaya çıkışını tetiklemiştir. Dijitalleşme, bilginin sayısal formata evrilerek çeşitli platformlar üzerinde temsil edilme sürecini kapsayan, aynı zamanda analog verilerin bilgisayar ortamına aktarılması yoluyla iş süreçlerinin yönetilmesini

ve verimliliğini sağlayan çok katmanlı bir olgudur. Sadece teknolojik araçların yaygınlaşmasıyla sınırlı kalmayan bu süreç, sosyal yaşamın tüm katmanlarında dönüştürücü bir etki yaratarak dijital teknolojilerin gündelik pratiklerle bütünleşmesine zemin hazırlamaktadır (Özçelik Baloğlu, 2023, s.1190).

Günümüz dijital teknolojileri son 30 yılda çok hızlı gelişim gösterse de yaşadığımız dijital dönüşümün kökleri, sanayi devrimlerine dayanmaktadır. 18. yüzyılda başlayan sanayi devrimleri, ilk olarak mekanik dokuma tezgâhlarının tekstil sektörüne entegrasyonu ile başlamış, ikinci dalgada 19. yüzyılda buhar gücünün yanında petrol ve elektriğin üretim süreçlerine dahil edilmesi takip etmiş, 20. yüzyılda yaşanan üçüncü aşamada otomasyon ve bilgisayarlı sistemlerin yükselişyle ivme kazanmıştır. Son olarak dördüncü sanayi devrimi ise siber-fiziksel sistemler, nesnelerin interneti ve yapay zekâ ile dijitalleşmenin yaşamın tüm alanlarına nüfuz ettiği bir dönemi işaret etmektedir (Özçelik Baloğlu, 2023).

Benzer şekilde dijitalleşmenin temelinde enformasyon teknolojilerinin olduğunu vurgulayan Castells, endüstriyel devrimleri enerji kaynaklarıyla ilişkilendirirken, enformasyon çağını ise bilgi üretimi, işleme ve iletme alanındaki teknolojik dönüşümlerle ilişkilendirir. Castells, enformasyon çağı olarak nitelendirdiği sürecin teknik bir gelişmeden ötesini ifade ettiğini, bu sürecin toplumsal yapıyı ve ekonomik ilişkileri de yeniden şekillendirdiğini savunmaktadır. Mikroelektronik gelişimini de dijitalleşme ve enformasyon çağının hızla toplumsal yapılara nüfuz etmesinin en önemli adımı olarak gören Castells, özellikle transistörlerin icadını bu gelişimin başına yerleştirir ve sonrasında entegre devrelerin gelişimi, bilgi depolama araçları, kablo sistemleri ve bir çok teknolojik gelişmenin getirdiği birikim ile bu yeni çağın altyapısını oluşturan teknolojilerin tarihsel gelişimi sürmektedir (Castells, 2008a, s.49-51).

Sanayi devrimlerinin son aşamasında medya temelli ortaya çıkan dijitalleşme, 1970'lerde mikroişlemcilerin gelişimiyle başlamış, 1990'larda hipermetin tabanlı ağların (World Wide Web) küreselleşmesiyle kritik bir eşiği aşmıştır. İnternet ve bilgisayar teknolojilerinin farklı bir boyuta taşıdığı bu süreç, Manovich'in "sayısal modülerlik", "kod tabanlı manipülasyon" ve "algoritmik otomasyon" olarak tanımladığı parametrelerle medyanın doğasını radikal biçimde değiştirmiştir (Manovich, 2001'den aktaran Özçelik Baloğlu, 2023, s.1190).

Dijitalleşme, bugün web teknolojilerinin evrimsel aşamalarıyla paralel ilerlemektedir. Web 1.0 döneminde statik HTML sayfalar, tek yönlü bilgi aktarımıyla sınırlıyken, sonrasında geliştirilen Web 2.0 kullanıcı üretimli içerik, sosyal etkileşim ve katılımcı kültürü merkeze almıştır. Web 3.0 ise semantik ağ teknolojileri ve kişiselleştirilmiş veri kümeleriyle bireylerin dijital deneyimlerini hiper-bireyselleştirme potansiyeli taşımaktadır. Bu gelişim çizgisi, dijitalleşmenin yalnızca teknik bir olgu değil, aynı zamanda insan-teknoloji etkileşiminin sosyolojik ve epistemolojik boyutlarını yeniden tanımlayan bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır (Özçelik Baloğlu, 2023, s.1190).

Dijitalleşme olarak tanımladığımız süreci enformasyon çağı olarak formüle eden Castells, yeni bir toplumun doğumuna işaret etmektedir. Enformasyon çağı, 1960'lardan başlayan ve birbirinden bağımsız üç gelişmenin sonucu olarak gören Castells, bu üç gelişmeyi enformasyon teknolojisi devrimi, kapitalizmin krizi ve liberteryanizm ve insan hakları, feminizm ve çevrecilik gibi kültürel ve toplumsal hareketlerin güç kazanması olarak tarif etmektedir. Bu süreçler arasındaki etkileşim ve bunun sonuçları yeni toplumsal yapıları yaratmıştır (Castells, 2008b, s.486).

2.5. Yapay Zekâ

Teknolojinin giderek artan bir hızla gelişmesi, önceki gelişmelerden farklı bir sonucu ortaya çıkmıştır: yapay zekâ. Allison ve Schmidt (2020), yapay zekânın ekonomik büyüme ve ulusal güvenliğin itici gücü olduğunu söylemekte; Lee (2018), yapay zekâyı gündelik hayatı değiştirmeye hazır pratik uygulamalar çıkardığını ve Çin ile ABD arasında bir sermaye yoğunlaşmasına neden olarak bir YZ dünya düzeni öngörmekte; Brynjolfsson ve McAfee (2014), yapay zekâ gibi dijital gelişmelerin geçmişte buhar makinesinin kas gücü için yaptığına benzer bir gelişmenin zihin gücü için yapacağından öngörüsünde bulunmakta; Patt (2015), YZ'yi canlı evriminin çeşitlenerek geliştiği Kambriyen patlamasına benzetmektedir (Gilli vd, 2020, s.16).

2.5.1. Yapay Zekâ Kavramı

Ortak bir tanımlamadan oldukça uzak bir alan olan, akademik çevrelerde ve uluslararası kuruluşların belgelerinde tanımlamaya çalıştığı Yapay Zekâ (YZ), gelişmeye devam eden bir teknolojidir (Ergül, 2024, s.30). Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe sözlüğünde bilişim terimi olarak sınıflandırılan yapay zekâ şöyle tanımlanmaktadır:

“Bir bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği” (TDK)

Oxford sözlüğü ise yapay zekâyı bilgisayar bilimlerinin bir çalışma alanı olarak şöyle tanımlamaktadır:

“Bilgisayarların veya diğer makinelerin zeki davranışlar sergileme veya taklit etme kapasitesiyle ilgilenen çalışma alanı. Özellikle büyük veri koleksiyonlarından makine öğrenimini kullanarak çıkarım yapmak için insan zekâsı gerektirdiği düşünülen görevleri yerine getirmek veya çıktı üretmek için kullanılan yazılım”(Oxford English Dictionary).

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın hazırladığı “Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025” belgesinde yapay zekâ tanımı ise şöyle yapılmaktadır:

“YZ; en genel haliyle, bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki bir robotun çeşitli faaliyetleri zeki canlılara benzer şekilde yerine getirme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. YZ terimi; dinamik ve belirsiz ortamlarda akıl yürütme, anlam keşfetme, genelleme veya geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi insanlara özgü bilişsel kabiliyetlerle donatılmış sistemler için kullanılmaktadır.

YZ, başta büyük veri ve hesaplama olmak üzere diğer dijital teknolojiler ile sinir bilimden de beslenen bir disiplindir. YZ destekli sistemler, verinin barındırdığı özelliklerden ve örüntülerden öğrenen, bu doğrultuda güncellenebilen arama ve tahminleme yapabilen gelişmiş algoritmalar kullanılmaktadır”.

Yapay zekâ konusunda ilk hükümetler arası standardı 22 Mayıs 2019 tarihinde kabul eden OECD ise yapay zekâyı, açık veya örtük hedefler için aldığı girdilerden fiziksel veya sanal ortamları etkileyebilecek tahminler, içerikler, öneriler veya kararlar gibi çıkarımlar yapan makine tabanlı sistemler olarak tanımlamaktadır (OECD, 2019).

Bugün kullandığımız “yapay zekâ” kavramının isim babası, 1955’te ABD’nin Dartmouth şehrinde matematik dersleri veren John McCarty olmuş, bir yıl sonra aynı okulda düzenlenek konferanslarda kullanılmak üzere bir kavram adı arayışının sonucunda “yapay zekâ” terimini ortaya atmıştır (Brynjolsson ve McAfee, 2020, s.23).

Yapay zekânın temelinde öngörü olduğunu ileri süren Agrawal, Gans ve Goldfarb (2022, s.40-41), eksik bilgileri tamamlayan öngörü, sahip olunan veriyi alarak sahip olmadığımız bilgileri oluşturmak için kullanılmasıdır. Onlara göre, bir

tür bilginin alınarak başka bir tür bilgiye dönüştürülmesi fikri, yapay zekânın son zamanlardaki en büyük başarısıdır. Aslında yapay zekâ teknolojileri bir öngörü çerçevesini sunan teknolojiler olarak tanımlayan Agrawal, Gans ve GoldFarb'ın (2022, s.16-17) dikkat çektiği konu, yapay zekânın doğrudan anladığımız anlamda insan zekâsını hedeflemediği, zekânın en önemli özelliği olan "öngörü"ye ulaşmayı hedeflediğidir. Onlara göre yapay zekâ bir öngörü teknolojisi sunmaktadır. Öngörüler ise size karar almak için gerekli verileri sağlamaktadır.

Alan Turing'in (1950, s.433-435) 1950 yılında yayımlanan "*Hesaplama Makineleri ve Zekâ*" başlıklı makalesi, yapay zekâ teknolojisinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Turing'in makalesi, sadece bilgisayar bilimi açısından değil, aynı zamanda felsefi, epistemolojik ve sosyolojik bağlamlarda da büyük önem arz ettiği kabul edilmektedir. İnsan zihninin ve düşünme süreçlerinin mekanik olarak modellenip modellenemeyeceği sorusunu ele alan Turing, insan ve makine arasında kesin çizgilerle ayırım yapmanın zorluğuna değinerek zekâ kavramını bilim çevrelerinde yeniden tartışmaya açmıştır. Turing'in yaklaşımı, o güne kadar yapılan spekülatif tartışmaların ötesine geçerek, deneysel olarak sınanabilir bir önerme ortaya koyması açısından da önemlidir. Turing, soyut ve belirsiz "düşünme" kavramını, ölçülebilir ve somut bir çerçeveye oturtmaya çalışmış ve bu çerçevede "taklit oyunu"nu önermiştir. Günümüzde "Turing Testi" olarak adlandırılan ve makinelerin insana özgü zekâ işaretleri sergileyip sergileyemeyeceğini değerlendirmek için temel ölçütlerden biri olarak kabul edilen bu oyunda, bir gözlemci, birbirinden izole edilmiş biri insan, diğeri makine olan iki katılımcıyla yazılı olarak iletişim kurar. Gözlemci sorular sorarak hangisinin insan, hangisinin makine olduğunu belirlemeye çalışır. Eğer gözlemci belirli bir oranın üzerinde yanlıya düşüyorsa, bu durumda makinenin insan benzeri zekâ gösterebildiği kabul edilir. Turing testinde, zekâ kavramı soyut bir içsel yeti olarak değil, dışa dönük ve gözlemlenebilir davranış biçimi olarak ele alınmaktadır.

İnsanlığın ekonomik büyümesinin itici gücü son yüzyıllarda teknolojik inovasyonlar olduğunu ileri süren ekonomistler, bu inovasyonların en önemlisini ise genel maksatlı teknolojiler diye tanımlanan buhar motoru, elektrik, içten yanmalı motorlar gibi teknolojiler oluşturmaktadır. Bu teknolojiler bir altyapı sunarak sonraki teknolojik ilerlemeleri tetiklemektedir. Brynjolgfsson ve McAfee'ye (2020, s.19-20) göre yapay zekâyı, daha özel bir tanımlamayla makine öğrenmesini, günümüzde

benzer bir genel maksatlı teknoloji olduğunu savunmaktadır. Artık makinelerin kendilerinden beklenenleri yerine getirmek için insanlardan yardım almadan kendi kendilerine gelişmesinin önü açıldığı ve makine öğrenmesi olarak tanımlanan bu sürecin hızla yaygınlaşmaktadır.

Öte yandan yapay zekâ, yeni gelişen birçok teknolojik gelişme gibi gerçeklikten uzak beklentiler de yaratmaktadır. 1957’de ekonomist Herbert Simon, on yıl içinde bilgisayarların satrançta insanların yeneceğini iddia etmesine rağmen bu öngörünün gerçekleşmesi kırk yıldan fazla almıştır. Yine 1967’de Marvin Minsky, kendi içinde bulunduğu neslin yapay zekâ yaratma problemini büyük oranda çözeceğini iddia etmiş ancak bunun üzerinden de 50 yıldan fazla zaman geçmiştir. Brynjolsson ve McAfee (2020, s.22), bunun gibi iddialı tahminlere şüpheyle bakmak gerektiğini savunmaktadır.

2.5.2. Yapay Zekânın Tarihsel Gelişimi

Yapay zeka alanında en erken çalışmalar 20. Yüzyılın ortalarında başlamaktadır. 1943 yılında McCulloch ve Pitts, yapay zekanın kavramsal çerçevesi olarak kabul edilen “*A Logical Calculus of Ideas Immanent in Nervous Activity*” (Sinirsel Aktivitede İçkin Olan Fikirlerin Mantıksal Hesabı) isimli makalede, kısaca insan beynindeki bir nöronun matematiksel modelini tanımlamaya çalışmışlardır. 1948 yılında Shannon, “*A Mathematical Theory of Communications*” (Matematiksel Bir İletişim Kuramı) makalesinde bilgisayarların zor matematik problemleri çözmek ve satranç oynamak gibi aktiviteleri yapabileceğini ileri sürmüştür. 1949 yılında nörofizyolojik kuramın kurucusu Donald Hebb’in kavramsallaştırdığı Hebbian öğrenme ile sinir hücrelerinin etkinliklerinin ve etkileşimlerinin sinirsel bağlantıları nasıl güçlendirdiğini inceleyerek öğrenmenin adımlarını açıklamaya çalışmaktadır. 1950 yılında Alan Turing “*Computing Machinery And Intelligence*” adlı makalesini yayınlamış, 1951 yılında Minsky ve Edmonds tarafından geliştirilen SNARC, yapay sinir ağı temelli geliştirilen ilk bilgisayar olmuştur. Erken dönemde gerçekleşen bu bilgisayar, yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesinde temel olmuştur (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.215).

1956 yılında New Hampshire’daki Dartmouth College’da bir grup akademisyen, yapay zekâ araştırmalarında bir yol haritası belirlemek için bir araya geldi. Bilgisayarların potansiyelini anlamak için bir araya gelen bu akademisyenler,

bilgisayarların tıpkı bir insan gibi bilişsel olarak programlama ihtimalini anlamak istiyorlardı (Agrawal, Gans ve GoldFarb, 2022, s.47). Bu toplantının ana fikri, öğrenme ya da zekâya dair her unsurun ilkesel bir kesinlikle tanımlanabileceği varsayımı ve bu varsayımın bir makine tarafından simüle edebilmesidir. Makinelerin dili kullanma, soyutlama ve kavramsallaştırma yapma, günümüzde yalnızca insanlar tarafından çözülebilen problem türlerini çözme ve kendini geliştirme becerileri kazanmasının yollarının araştırılmasıdır. YZ alanında yapılacak bu ilk ciddi toplantıda, alanında yetkin bilim insanlarının bu sorunlardan bir ya da birkaçında kayda değer bir ilerleme kaydedilmesi amaçlanmıştır. Aslında bir fon sağlamak için hazırlanan raporda YZ problemlerinin temel boyutları konusunda yedi başlıkta araştırmalar yapılacağı öngörülmüştür. Yapay Zekâ Üzerine Dartmouth Yaz Araştırma Projesi İçin Bir Öneri isimli, 31 Ağustos 1955 tarihli proje sunumunda, araştırma yapılacak başlıklar şöyle sıralanmıştır: Otomatik Bilgisayarlar, Bilgisayara Dil Kullanımı Nasıl Öğretilir?, Nöron Ağları, Hesaplama Karmaşıklık Teorisi, Kendini Geliştirme Yetisi, Soyutlama, Rastlantısallık ve Yaratıcılık (McCarthy vd., 1955).

Dartmouth College’da, iki ay süren yapay zekâ araştırma toplantısında araştırmacılar iyimser bir havaya sahipti ancak toplantı sonunda bu hava yerini ileri görüşlü bir yaklaşıma bıraktı. O günün bilgisayarları araştırmacıların YZ konusunda hayal ettiklerinin uygulanabilir olmasını teknolojik açıdan mümkün kılamiyordu ve o kadar da hızlı değildi. Bu ilk araştırma raporundan sonra YZ, küçük gelişmeler dışında “Yapay Zekânın Kışı” denilen döneme girdi. Ancak günümüzde bilgisayar bilimindeki ilerlemeler ve teknolojik gelişmeler, veri toplama ve saklama alanındaki gelişmeler bu kışın sonuna gelindiğini ve ortaya çıkan bu yeni bilgisayar bilim dalı “Yapay Zekâ” olarak tanımlanıyor (Agrawal, Gans ve GoldFarb, 2022, s.48).

Turing, 1950 yılında yayınladığı ünlü makalesinin son bölümde geleceğe yönelik tahminlerini ve makine zekâsının olasılıklarını değerlendirir. İnsan zekâsını birebir taklit etmektense, belli işlevleri başarıyla yerine getirecek otonom sistemler geliştirilmesinin daha anlamlı olduğunu ifade eder. Turing, makalesinin sonunda, bilim dünyasına ve düşünörlere makinelerin zekâya ulaşabileceği fikrinin ciddiyetle ele alınması çağrısında bulunur. O, yapay zekânın yalnızca teorik bir tartışma konusu değil, aynı zamanda pratik ve uygulanabilir bir hedef olduğunu belirtir. Zekânın tanımı ve sınırları hakkındaki tartışmalar devam etse de, Turing’in yaklaşımı, test

edilebilirlik ve gözlemlenebilirlik ilkeleri üzerine kuruludur. Bu çerçevede, gelecekte makinelerin öğrenme, hatalardan ders alma ve karmaşık sorunları çözme yetenekleri sayesinde insan benzeri davranışlar sergileyebilecekleri fikrini ileri sürer. Ayrıca, bilim ve teknoloji ilerledikçe, toplumun bu gelişmelere nasıl uyum sağlayacağı ve etik sınırların nasıl çizileceği konusunda da düşünülmesi gerektiğini vurgular (Turing, 1950, s.459-460).

Ülkemizde yapay zekâ fikri ve çalışmaları Turing'in yapay zekâ düşünceleriyle aynı döneme rastlamaktadır. Türk Matematikçi Ord. Prof. Dr. Cahit Arf, Atatürk Üniversitesi'nde verdiği konferansta, "Makineler düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?" sorusunu sorarak ülkemizde yapay zekâyâ giden yolu ilk açanlardan olmuştur. Bu konferansta Arf, insan beyninin düşünme şeklini açıklarken analog ve dijital makineler arasında ayırmadan hareket etmektedir. Ona göre analog makineler, çözüm üretirken benzerlik ilkesinden yararlanır ve verilen bilgi ile aranan sonuç arasında hayali köprüler kurarak sonuca ulaşmaya çalışırken bu düşünme tarzını, insan beyninin bir durumu geçmiş tecrübeler ve gözlemlerle ilişkilendirerek çözüm aramasına benzetmektedir. Öte yandan dijital makineler ise tamamen farklı olarak yok etme yolu ile düşünme, yani "eliminasyon yöntemi" ile düşünme tarzıyla önceden belirlenmiş seçenekler arasında verilen bilgilerle uyuşmayanları bertaraf ederek karar veren sistemlerdir. Arf, bu iki makine türünün de insan beyninin düşünme tarzını temsil ettiğini ancak her ikisinin de sınırlı bir görev alanına sahip olduğunu ve yalnızca belirli sorunları çözebildiğini vurgular (Arf, 1959, s.98-99).

Arf (1959, s.100), makinelerin beyin işleyişine benzer yöntemlerle ancak bir insan gibi önceden planlanmamış problemlerle başa çıkabileceğini savunur. Bunun için karşılaşılan problemler, beynimizde ilk olarak ön hafızamıza depolanır, hafızadan ilgili bilgiler çağrılır ve kontrol merkezinin yönlendirmesiyle problemler mantıki hesaplama sürecinden geçirilir. Arf'a göre, bu süreci taklit edecek yetkinliğe sahip makinelerin insan benzeri düşünce sistemine ulaşması için temel gereklilik olduğunu vurgular.

Arf (1959, s.101-103), makinelerin çalışma prensiplerini basit örneklerle ve elektrik röleleri ve elektrik devreleri üzerinden 0 ve 1 sinyalleriyle bilgi aktarımı ve hafıza oluşumunu anlatmaktadır. Arf, bu makinelerde bilgi saklama sisteminin, mıknatıslanma ve elektrik akımı üzerinden çalışan röleler yardımıyla işlediğini şekiller üzerinden aktarmaktadır. Bu anlatıma göre hafıza elemanları, belirli

sinyalleri depolayarak sonraki aşamalarda kullanılmak üzere hazır tutar ve kontrol cihazları aracılığıyla bu bilgilerin mantıksal dönüşümlerden geçmesi sağlanarak röleler ve elektriksel devreler, mantıksal işlemleri taklit etmektedir. Bu makineler, hafızaya kayıt, kontrol mekanizmaları ve dönüştürme süreçleriyle insan beyninin basitleştirilmiş bir modeli olarak çalışmaktadır. Arf, bu makinelerin hızlı işlem yapabilme avantajını ve binlerce devreyle karmaşık hesaplamalar gerçekleştirebilme kapasitesini vurgu yapmaktadır.

Bu gelişmelerden sonra YZ çalışmaları duraklama dönemine girmiş, 2000’li yıllardan sonra başlayan gelişme eğilimi sonrasında YZ, uluslararası kuruluşların gündemine girmiştir. OECD, yapay zekâ için politika çalışmalarına 2016 yılında başlamış, bu çerçevede ilk olarak üye ülkeler arasında Teknoloji Öngörü Forumu düzenleyerek YZ’nin gelecekteki etkilerini öngörmek için ilk tartışmaların yürütüldüğü platform olmuştur. Sonrasında ise 2017 yılında “Akıllı Makineler, Akıllı Politikalar” başlıklı bir uluslararası konferans düzenlendi. OECD, YZ’nin teknik ve kavramsal çerçevesini tanımlamak için çalışmalar yürütmüş ve 2019 yılında bir tavsiye kararı yayınlamıştır ve bu karar Bakanlar düzeyinde kabul edilmiş, bu karar kabulünden beş yıl sonra 2024 yılında revize edilmiştir (OECD/LEGAL/0449).

Bugün yapay zekâda yaşanan en büyük ilerlemeler algılama ve bilişsellik gibi geniş alanlarda kaydedilmiş durumdadır. Algı alanındaki ilerlemelerinin en belirgin ilerlemesi ses tanıma sistemlerinde kendini gösterdi. Ses tanıma konusunda ilerlemeleri cep telefonlarımızda kullanılan Siri, Alexa ve Google Assistant üzerinden görebilmekteyiz. Yine bir başka algı alanındaki gelişme görüntü tanıma sistemlerinde oldu. Facebook ve diğer bazı uygulamalarda kullanılan görüntü tanıma teknolojisinin en belirgin görünümü, sosyal medya hesaplarımızda arkadaşlarımızı etiketleme teklif eden sistemlerde kendini göstermiştir. Görüntü tanıma sistemleri artık şirket merkezlerinde kimlik kartlarının yerini almaya başlamıştır (Brynjolsson ve McAfee, 2020, s.24-25).

Brynjolsson ve McAfee (2020, s.28-29), yapay zekâda ikinci ilerleme alanının bilişsel yetenekler ve problem çözme alanında kaydedildiğini ileri sürerek artık yapay zekânın, poker, go gibi oyunlarda insanları çoktan geçtiğinin altını çizmektedir. Makine öğrenme sistemlerinin eski sistemlerdeki algoritmaların yerini almaya başlamasıyla birçok işte insanı aşmış durumda olduğunu savunan Brynjolsson ve McAfee, yapay zekâ temelli sistemlerin bir konuda insanın

performansını geçtiğinde daha hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başladıklarını ve bunun da ekonomide büyük dönüşümler yaratarak yeni imkânlar kapı araladığını ileri sürmektedir.

Yaşanan gelişmeler ve yükselen teknolojik ivme YZ'nin geleceği ve olası tehlikeleri de gündeme getirmiş, aralarında Stephan Hawking, Elon Musk gibi bilim ve teknoloji dünyasının popüler isimleri, YZ'nin insanlığın sonunu getirecek gelişmelere zemin hazırlayacağını savunmakta ve bazı etik ve güvenlik ilkelerinin olmaması durumunda karanlık bir gelecek perspektifi sunmaktadır (Ersoy, 2017, s.31).

2.5.3. Yapay Zekâ Öncüleri ve Türleri

Yapay zekâ, tarihsel süreçte farklı tanım ve yaklaşımlarla şekillenmiş; bilgisayar veya bilgisayar tabanlı makinelerin insana özgü akıl yürütme, anlam çıkarma, genelleme ve deneyimlerden öğrenme gibi ileri bilişsel süreçleri taklit edebilme yeteneği olarak konumlandırılmıştır. Alan, veri analizi, örüntü tanıma ve simülasyon odaklı algoritmalarından karmaşık problem çözme ve çoklu görevleri yerine getiren öğrenme sistemlerine kadar geniş bir teknik yelpazeye sahiptir. Makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi alt alanları kapsayan yapay zekâ, özünde öğrenme merkezli olup, insan zekâsına benzer biçimde çevresel değişimlere uyum sağlayabilen sistemlerin geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede, disiplinlerarası bir yaklaşım içinde bilgisayar bilimi, istatistik ve bilişsel bilimlerin kesişiminde yer almakta; sürücüsüz araçlardan akıllı asistanlara kadar uzanan uygulama alanlarıyla hem toplumsal yaşamı hem de endüstriyel süreçleri dönüştürme potansiyeli taşımaktadır (Ünsal, 2024, s.353).

Yapay zekânın temelinde yatan kavramın “öngörü” olduğunu tespit eden Agrawal, Gans ve Goldfarb (2022, s.26-27), teknoloji gelişmelerin ilk etkilerinin pahalı olan şeyleri ucuzlatması olduğuna değinir ve bu ucuzlamanın daha önce tercih etmediğimiz ya da daha nadir tercih ettiğimiz teknolojileri zamanla hayatımızın merkezine taşıdığını savunur. Onlara göre bilgisayarlar teknolojisinin gelişmesinin en önemli katkısı aritmetiğin ucuzlamasıyla, bilgisayarların sadece istatistiksel alanlarda değil daha önce aritmetikle ilişkilendirilemeyen alanlarda kullanımına yol açmasıdır. İlk bilgisayar programcısı Lovelace'tan yüzelli yıl sonra aritmetiğin fiyatının düşmesiyle daha önce hayal bile edilemeyen hacimde aritmetik işlemler için

yazılımlar geliştirildi. Bu da bizi yapay zekâ denilen yüksek miktarda veriyi aritmetik işlemlere tabi tutarak çeşitli öngörüler içinden en beklenen öngörüğü tespit edebilen makinelerle götürdü.

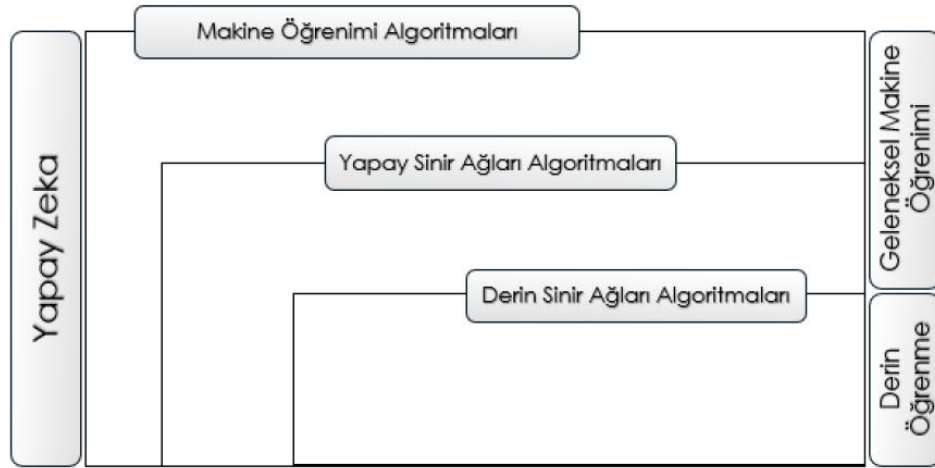
Yapay zekânın insan seviyesini aşmasıyla ulaşılacak seviyeyi süper zekâ olarak adlandıran Bostrom, teknolojinin bu seviyeye ulaşmasının YZ'nin insan seviyesine gelmesinden sonra çok hızlı bir şekilde olacağına dikkat çekmektedir. İnsan seviyesinde bir YZ'ye ulaşmak için ise insan beyninin işleyişi hakkında çalışmaların 15 yıl içinde önemli mesafeler alacağını belirten Bostrom, makinelerin bu süre içerisinde beynin işleyişini çözümlemesi ve taklit edebilir hale gelmesini öngörüyor (Bostrom, 2014'ten aktaran Ersoy, 2017, s.174-175).

Günümüzde aktif olarak kullanılan yapay zekâ uygulamaları uzman yapay zekâ olarak adlandırılırken gelecekte bu teknolojilerin geleceği yer olarak Yapay Genel Zekâ (YGZ) olarak tanımlanmaktadır. YGZ tanımı ve kapsamı olarak aslında bir konsepti tanımlamak için kullanılıyor. YGZ, insan seviyesinde düşünebilen, öğrenebilen, sadece tek bir görevi değil her türlü zihinsel görevi yerine getirebilecek bir yapay zekâyı ifade etmektedir. Bunun yanında YGZ'nin en önemli özelliklerinden biri yeni durumlarla karşılaştığında uyum sağlama kapasitesi ve hızı olması öngörülmektedir. YGZ şu an geliştirilmemiş ve bir konsept olarak tanımlansa da yapay zekâ çalışmalarının varacağı bir hedef olarak önümüzde durmaktadır (Birer, 2024, s.31).

Makine öğrenmesi, yazılım geliştirme ve kodlamadan farklı olarak, makinelerin belirli bir sonucu üretecek şekilde, örneklere dayanarak sonuç üretme yolunu kendi kendine öğrenmesidir. Kodlama, bilgi teknolojilerinde mevcut enformasyonların ve prosedürlerin önceden kodlanarak makinenin anlayıp işleyebileceği bir forma dönüştürerek aktarılmasıdır. Bu yöntemin bir çok farklı şekli olmasına rağmen son yıllarda gözetimli öğrenme sistemleri önemli bir adım olarak başarılar kaydetmiştir. Bu sistemde makineye çözmesini istediğimiz problemin doğru cevabını da içerecek şekilde çok sayıda örnek veriliyor ve doğru cevaplar etiketlenerek buradan çözümün parçasını kendisinin öğrenmesi bekleniyor. Burada başarı aslında verilen örnek setinin büyüklüğü ile doğru orantılı ilerlemektedir. Eğitim verimli gittiğinde doğru cevapların bulunma olasılığı artıyor. Bu başarılı öğrenme sistemi, bizi makineleri “zeki” olarak sınıflandırabileceğimiz diğer bir öğrenme yöntemine ulaştırdı: Derin Öğrenme (Brynjolsson ve McAfee, 2020, s.32).

Derin öğrenmenin temelinde nöral ağlar olduğunu tespit eden Brynjolsson ve McAfee (2020, s.34), bu makinelerin geçmişte kullanılan algoritma temelli makinelerden temel farkının büyük veri setleriyle başarılı şekilde eğitilmeleri olduğunu ileri sürer. Eski sistemlere belli sayıda veri ile eğitildikten sonra sisteme verilecek yeni verilerin sisteme katkısının olmadığını, ancak nöral ağlar sisteme ne kadar çok veri verirse, veriden elde edilecek beklenen çözümleri kestirmenin isabet oranını arttırmaktadır.

Yapay zekâ, çeşitli disiplinlerden beslenerek karmaşık sorunlara çözümler sunan ve sürekli gelişim gösteren multidisipliner bir bilim alanı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde teknolojik ilerlemenin ve gelişmenin temel dinamiği haline gelen bu kapsamlı disiplin, teorik temelde makine öğrenmesi, yapay sinir ağları ve derin öğrenme gibi alt dallara ayrılarak hem klasik hem de çağdaş yöntemleri bir araya getirmektedir (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.203).

Şekil 3. Yapay zeka ve alt dallarının hiyerarşik yapısı.

Kaynak: Goodfellow vd. (2016)'dan aktaran İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.203.

2.5.3.1. Makine Öğrenimi (Machine Learning)

Teknolojinin ve dijitalleşmenin hızla gelişmesi, bilgisayarların yayılması ve veri havuzlarının aynı hızda gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece en basit insan davranışlarında bile ortaya makinenin anlamlı örüntüler bulabileceği dijital veriler, bilgisayar sistemlerinin yararlanabileceği ve algoritmalara dönüştürebileceği bir kaynağa dönüşmüştür. Bu kaynaktan makineler çeşitli anlamlı örüntüler keşfederek,

bir sonraki adımı tahmin etmeye yarayan ve daha isabetli teknik eylemler gerçekleştirebilen makinelere dönüşmüştür (Ebibli, 2023, s.27).

Makine Öğrenimi, veri analizi yoluyla kuralları öğrenebilen, değişen koşullara uyumlanabilen ve deneyimlerle gelişim gösteren sistemlerin tasarımını konu alan bir bilim dalıdır. Bu bilimsel alan, öğrenme sürecini hesaplamalı bir perspektifle ele alarak temel prensipleri matematiksel düzeyde anlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, bilgisayarların veri tabanlı öğrenme mekanizmalarını ve geri bildirimle optimizasyonunu sağlayan algoritmik temelleri inceler. Makine öğrenimi kavramı, Arthur Samuel'in 1959'da yaptığı çalışmaları akademik literatüre girmiştir. Samuel, bu terimi "Makine öğrenimi, bilgisayarlara açıkça programlanmadan öğrenme yeteneği kazandıran bir çalışma alanıdır." olarak tanımlamıştır. Özellikle dama oynayan bir program geliştirerek, sistemin geçmiş oyun deneyimlerinden öğrenip performansını artırabildiğini göstermiştir. Bu program, alanın pratikteki ilk örneklerinden biri olarak kabul edilir. Makine öğrenimi, analitik modelleme sürecini otomasyona dönüştürerek nesne tanıma veya doğal dil çevirisi gibi bilişsel görevleri yerine getirmeyi amaçlayarak algoritmaların, eğitim verileri üzerinden tekrarlı bir öğrenme süreciyle karmaşık desenleri ve örtük ilişkileri keşfetmektedir. Bu sayede sistemler, yüksek boyutlu verilerle başa çıkabilme yeteneğiyle sınıflandırma, regresyon ve kümeleme gibi görevlerde etkin çözümler sunmaktadır. Öğrenilen desenlerin tekrarlanabilirliği ve karar süreçlerine entegrasyonu, dolandırıcılık tespiti, kredi risk analizi, görüntü işleme ve doğal dil anlama gibi alanlarda başarıyla kullanılmaktadır. Makine öğrenimi, problemin niteliği ve veri yapısına göre üç temel kategoriye ayrılır: Denetimli öğrenme (etiketli veriyle model eğitimi), denetimsiz öğrenme (etiketsiz veride yapısal ilişki keşfi) ve pekiştirmeli öğrenme (çevresel geri bildirimle optimizasyon). Her bir makine öğrenme türü, veri işleme stratejisi, geri bildirim değerlendirilmesi ve optimizasyon yöntemleri açısından farklılaşmaktadır. Öğrenme algoritmaları, ağırlık güncelleme ve hata minimizasyonu için matematiksel yöntemler kullanarak doğruluklarını artırmakta, bu kapasiteleri sayesinde farklı veri türleri ve problem senaryolarında uyarlanabilir çözümler üretmeyi mümkün kılmaktadır (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.204).

2.5.3.2. Yapay Sinir Ağları (Artificial Neural Networks)

Yapay sinir ağlarını, biyolojik insan beyninin işleyişinden esinlenilerek geliştirilen sistemler olarak tanımlayan Ünsal (2024, s.363-364), insan beyninin,

nöron adı verilen ve büyüklük ile görünüş açısından farklılık gösterse de ortak görevleri bulunan milyarlarca hücreden oluştuğunu tespit eder. Bu nöronların, sinaps bölgeleri aracılığıyla elektriksel ve kimyasal iletim sağlar; söz konusu bölgeler uzun süreli hafıza işlevi görerek bilginin kalıcı hâle gelmesine katkıda bulunur. Yapay sinir ağları ile biyolojik sinir sistemleri karşılaştırıldığında, birim yapılar, bağlantı türleri, uyarı seviyeleri ve aktifleşme aralıkları bakımından farklılıklar bulunsa da nöron hücresine benzeyen modellerin oluşturulması mümkün ve önemlidir. Yapay sinir ağları; tek katmanlı, çok katmanlı, ileri beslemeli ve geri beslemeli olmak üzere çeşitli yapılarda tasarlanabilmekte, öğrenme, genelleme, paralel çalışabilme, doğrusal olmama ve eksik verilerle işlem yapabilme gibi özellikler sergileyebilmektedir. Bu ağlar, giriş değerlerinin ağırlık katsayıları ile çarpılarak toplanması ve bu toplamın net bir çıktı olarak değerlendirilmesi prensibine dayalıdır. Eşik değerler ve ağırlık katsayıları bu süreçte belirleyici unsurlardır. Yapay sinir ağları, insanların öğrenebildiği görevleri yerine getirebilmekte, yeni öğrenmeler ise ağırlık geliştirilmesine ve sürekli olarak daha yüksek düzeyde performans sergilemesine olanak tanımaktadır. Özellikle doğrusal olmayan, çok boyutlu, gürültülü ve eksik verilerin bulunduğu, kesin algoritmaların oluşturulamadığı problemlerde etkili ve başarılı sonuçlar elde edebilmektedir. Bu bağlamda yapay sinir ağları, yapay zekâ alanında önemli ve ilgi çekici kuramsal temellerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Yapay Sinir Ağları, biyolojik sinir sistemindeki nöronların işleyişinden esinlenilerek tasarlanan ve karmaşık problem çözme yeteneği sunan hesaplama modelleridir. Bu modeller, öğrenme, karar verme ve problem çözme gibi süreçleri insan zekâsına benzer şekilde taklit etmektedir. Biyolojik nöronlara paralel şekilde, yapay sinir ağlarında, "yapay sinir hücreleri" veya "işlem elemanları" adı verilen yapılar kullanılmaktadır. Her bir yapay nöron, beş temel bileşen aracılığıyla veri işleme ve aktarımını gerçekleştirir: Girdiler, Ağırlıklar, Toplama Fonksiyonu, Aktivasyon Fonksiyonu ve Çıktı (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.209).

Girdiler, nörona iletilen ham verileri temsil eder. Ağırlıklar ise bu girdilerin nöron üzerindeki etkisini matematiksel olarak ölçeklendiren katsayılardır. Veriler, bağlantılar üzerinden ağırlıklarla çarpılarak nörona ulaşır. Toplama Fonksiyonu, yapay sinir hücresine gelen girdileri hesaplar ve ortaya çıkan sonucu aktivasyon fonksiyonuna iletir. Aktivasyon fonksiyonu, toplam değeri dönüşüme tabi tutarak

nöronun çıktısını belirli aralıklarla (örneğin [0,1] veya [-1,1]) sınırlandırır ve bu fonksiyonun seçimi, modelin performansını doğrudan etkilediğinden, tasarımcılar farklı matematiksel yaklaşımları deneyerek en uygun olanı belirler. Aktivasyon sonucunda elde edilen çıktı, sonraki katmanlara aktarılabilirdiği gibi sistem çıktısı olarak kullanılabilir. Tek bir nöron yalnızca bir çıktı üretse de, bu çıktılar ağı hiyerarşik yapısı nedeniyle var olandan çok görünür (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.209).

2.5.3.3. Derin Öğrenme (Deep Learning)

Derin öğrenme, yapay zekâ yaklaşımlarından biri olarak, bilgisayarların veri ve deneyimlerden yararlanarak geliştirdikleri bir makine öğrenmesi türü şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yöntem, yüksek kapasite ve esneklik sağlayan bir öğrenme biçimi olup, makine öğrenmesi alanında önemli bir konumda bulunmaktadır. Derin öğrenmenin gelişim sürecinde farklı dönemler ve kavramsal yaklaşımlar etkili olmuş; kullanılabilir eğitim verilerinin artışı, model boyutlarının büyümesi ile yazılım ve donanım imkânlarının gelişmesi yaygınlaşmasında belirleyici rol oynamıştır. Zamanla daha karmaşık problemlerin daha isabetli çözümlerine imkân tanıyan bu yaklaşım, bilgisayarlı görü, ses ve konuşma tanıma, doğal dil işleme, robotik, biyoenformatik, kimya, bilgisayar oyunları, arama motorları, çevrim içi reklamcılık ve finans gibi birçok alanda uygulanmaktadır. Derin öğrenmenin sunduğu imkânlar arasında, büyük veri sayesinde genelleme kapasitesinin yükselmesi, yapay sinir ağlarının büyümesiyle karmaşık problemlerde daha yüksek doğruluk elde edilmesi, tanıma ve tahmin gücünün artması, hata oranlarının düşmesi, konuşma tanıma sistemlerinde başarının yükselmesi, yaya algılama ve görüntü bütüme gibi görevlerde gelişmiş performans sağlanması yer almaktadır. Ayrıca, mantıksal yöntemlere doğru ilerleyebilmesi, pekiştirmeli öğrenme ile insan desteği olmadan görevleri yerine getirebilmesi, yazılım altyapılarının gelişimini desteklemesi ve diğer bilim alanlarına katkı sunması da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, derin öğrenme; algoritmalar aracılığıyla büyük veri üzerinde karmaşık yapıları öğrenebilen, farklı bilimsel alanlarda uygulanabilen, günümüz yapay zekâ çalışmalarının güçlü ve esnek bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Ünsal, 2024, s.360-361).

Derin Öğrenme, verilerin katmanlı bir hiyerarşik yapı içinde temsil edilmesine dayanan bir makine öğrenme yaklaşımıdır. Bu yöntemde, verilerin alt seviyeden üst seviyeye doğru giderek karmaşıklaşan farklı özellikleri otomatik olarak

öğrenilmektedir. Örneğin, bir görüntü analizinde alt katmanlar piksel yoğunluklarını işlerken, üst katmanlar kenar detayları veya nesne şekilleri gibi daha soyut temsiller oluşturmaktadır. Böylece bu hiyerarşik yapı, verinin karmaşıklığını daha verimli ve anlamlı bir şekilde modellemeyi ve öğrenmesini sağlamaktadır. Geleneksel yöntemlerin aksine, derin öğrenme modelleri "elle çıkarılan özellikler" yerine veriden doğrudan öğrenen algoritmalar kullanılmaktadır. Bu sayede, görüntü işleme, ses analizi veya metin anlama gibi alanlarda insan müdahalesine bağımlılık azalırken, ölçeklenebilirlik ve doğruluk artmaktadır. Özellikle büyük veri kümeleri ve yüksek hesaplama kapasitesiyle birleştiğinde, bu modeller karmaşık desenleri ve ilişkileri keşfetmede üstün performans sergilemektedir. Konvolüsyonel Sinir Ağları (CNN), Tekrarlayan Sinir Ağları (RNN) ve Üretici Çekişmeli Ağlar (GAN) gibi derin öğrenme mimarileri, veri türüne özgü optimizasyonlarla ve verilerdeki gizli örüntüleri anlayarak makinenin öğrenme sürecini desteklemektedir (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.212).

Derin öğrenme konuşma tanıma, görüntü işleme gibi pek çok makine öğrenme işleminde önemli başarılar elde etmektedir. Bu başarının arkasında derin öğrenme ağlarının, katman derinliği ve mimari esnekliğe dayanmaktadır. Belirli bir veri türü için optimize edilmiş öğrenme mimarileri farklı alanlarda uygulamayı başarıya götürmektedir. Örneğin CNN'ler görüntü tabanlı görevlerde uzmanlaşırken, RNN'ler zaman serisi veya dil modelleme gibi sıralı verilerde daha etkilidir. Uzun Kısa Vadeli Bellek ağları, veri bağımlılıklarını uzun vadeli olarak koruyabilme yeteneğiyle öne çıkmaktadır. Ayrıca, Derin İnanç Ağları gibi yapılar veri soyutlamada yüksek doğruluk sağlayarak derin öğrenme modellerinin geniş bir uygulama alanında kullanılabilmesine imkân vermektedir (İşcan ve Durgun Kaygısız, 2024, s.212).

2.6. Hukuk ve Yapay Zekâ

Günümüzde iletişim ve veri işleme alanındaki hızlı ve büyük gelişmeler Dijital Toplum olarak tanımlanan yeni bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Teknolojide yaşanan devrim niteliğindeki ilerlemelerin yol açtığı ve artık giderek ağ temelli bir hale gelen bir toplumun evriminin son aşaması olarak yorumlanmaktadır. Dijitalleşme, büyük veri ve yapay zekâ alanındaki gelişmelerin toplumsal yapılar üzerinde önemli sonuçlar doğuracağı konusunda büyük bir ortaklaşma bulunmaktadır. Bu gelişmelerden etkilenmesi en muhtemel temel toplumsal

kurumlardan birisi hukuk ve onunla doğrudan bağlantılı olan hukuk mesleğidir (Caserta ve Madsen, 2019, s.1).

Dijitalleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan veri ve deneyim, yapay zekâ sistemlerinin ortaya çıkmasına yönelik bir gelişim çizgisi izlemiştir. Dijitalleşme ve hukuk teknolojilerinin gelişmesi hukukta önemli bir reformu beraberinde getirmiştir. Hukuk teknolojisi de hukuki bilgiye erişimin hızını, kapsamını ve yöntemini değiştirerek hukukta dijital bir reformu başlatmış ve yapay zekâ sistemlerinin hukuk alanında kullanılmasını gündeme getirmiştir (Abanoz, 2020).

Son yıllarda gerek akademik çevrelerde gerekse uygulamacılar ve politika yapıcılar nezdinde, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin mahkemelerin işleyişinde ve özellikle yargısal karar alma mekanizmalarında köklü dönüşümlere yol açabileceğine ilişkin farkındalık belirgin şekilde artmıştır. Hâlihazırda yalnızca sınırlı sayıda mahkeme YZ tabanlı sistemleri kullanmakta olup, bu durum tartışmaların çoğunlukla öngörülere ve geleceğe yönelik varsayımlara dayandırılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, yazılım geliştiriciler tarafından yaratılan yüksek beklenti ortamı, algoritmaların hâkimlere karar sürecinde önerilerde bulunması veya hâkimlerin tamamen devre dışı bırakılarak kararların doğrudan algoritmalar aracılığıyla verilmesi olasılığını gündeme taşımaktadır. Bu tür ihtimaller, adaletin idaresi konusuyla ilgilenen tüm tarafların dikkatini çekmektedir (Contini, 2020, s.4).

Ancak Contini (2020, s.5), YZ'nin çoğunlukla, yargı hizmetlerini geliştirecek güçlü ve yeni bir araç olarak sunulduğunu; geçmişte ve günümüzde kullanılan bilgi–iletişim teknolojilerinden (BİT) köklü biçimde farklı olduğu vurgulamaktadır. Ona göre dijital yeniliklerin yargı alanındaki etkilerini anlamak için, YZ ile “geleneksel” dijital teknolojiler arasındaki benzerlik ve farklılıkların dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda “geleneksel” teknolojiler; dava yönetim yazılımları, elektronik dosyalama sistemleri, entegre adalet zincirleri, e-adalet platformları, video teknolojileri, hukuk veritabanları ve idari–mali yazılımlar gibi çeşitli uygulamaları kapsamaktadır. Bu sistemlerin mahkemelerde uygulanma süreci, YZ'nin potansiyel etkilerini öngörmek açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Amaç, yeni teknolojik dalganın yargısal bağımsızlık, bütünlük ve tarafsızlık gibi temel ilkeleri zedelemesini önlemektir. Bu risk, Avrupa Konseyi'nin “Yargı Sistemlerinde Yapay Zekâ Kullanımına İlişkin Etik Şart”ında da açıkça vurgulanmıştır. Şart, YZ kullanımının

insan hakları, kullanıcı kontrolü ve şeffaflık–tarafsızlık–adil yargılanma ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir.

Hunter'ın (2020, s.1200) yapay zekâ ve makine öğrenimi sistemlerinin hukuk mesleğini nasıl etkileyeceğini tartıştığı makalesinde 2020'lerin sonuna kadar bu teknolojilerin avukatların bazı işlerini devralabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre hukuk mesleği, son derece hızlı bir değişim geçirmektedir ve bu değişimi, teknolojinin gelişimi, küreselleşme ve müvekkil beklentileri gibi çeşitli dinamikler yönlendirmektedir. Bu gelişmeler, hukuk sisteminin temel varsayımlarını köklü biçimde yeniden şekillendirmektedir. Hunter, gelecekte hukuki hizmet sunumunu, geleneksel anlamda “hukuk profesyonelleri” tarafından yürütülmeyeceğini savunmakta ve gelecekte hukuku belge üretim sistemleri ve yapay zekâ destekli, 19. yüzyılın meslek tanımlarını aşan çok disiplinli çeşitli aktörler tarafından karşılanacağını savunmaktadır. Gelecekte hukuk süreçlerinde dış kaynak kullanılması yaygınlaşacağı ve bu sayede hukuki çözümler, hizmetin talep edildiği ülkelerden değil, daha düşük maliyetli ve/veya daha nitelikli iş gücünün bulunduğu coğrafyalardan sağlanacağını ileri süren Hunter, büyük ölçekli şirketlerin birçoğunun geleneksel hukuk bürolarına başvurmadan —hatta doğrudan avukatlarla bile çalışmadan— hukuki ihtiyaçlarını karşılamak için "yönetilen hizmetler" yaklaşımını benimseyecek ve bu sayede daha kaliteli hukuki hizmeti daha düşük maliyetle elde edeceğini ileri sürmektedir.

Robotik, makine öğrenimi ve yapay zekâ alanlarının hukuk üzerinde en "yıkıcı" potansiyele sahip teknolojiler olarak gören Caserta ve Madsen (2019, s.10) ise bu teknolojilerin henüz ana akım hukuk piyasasına girememiş olmalarını, bu sistemlerin hala çok ilkel olmasına dayandırmaktadırlar. Bununla birlikte özünde büyük miktarda verinin işlenmesi ve yorumlanması olan bu teknolojiler, dijital çağda hukuk pratiğine oldukça elverişlidir. Bu alanda önde gelen uzmanlardan biri olan Marc Lauritsen, hukuk ve teknoloji alanında üç önemli alanda gelişmeler yaşanacağını beklemektedir. Bu alanlardan birincisi, bilgiyi depolayan ve dağıtan teknolojiler; ikincisi, insan zihnini genişleten teknolojiler ve üçüncüsü ise otonom iş yapan teknolojilerdir.

2.6.1. Hukuk, Teknoloji ve Yapay Zekâ

Bilgisayar biliminin köklü bir alt dalı olan YZ'nin hukukla ilişkili alt disiplini olan "hukukta yapay zekâ" çalışmaları neredeyse YZ'nin gündeme gelmesinden bu yana konuşulmakta; 1970'lerden bu yana dalgalı ama sürekli bir gelişim seyir izleyen YZ teknolojileriyle birlikte gelişme göstermiştir. Özellikle 1980'ler ve 1990'larda, hukuk uzman sistemleri üzerinde yapılan yoğun çalışmalarda, insan avukatlardan daha hızlı, ucuz ve az hata yapan sistemler hedeflenmiştir. Ancak bu dönemin teknolojileri, hukuk kurallarının sembolik biçimde temsil edildiği ve çeşitli çıkarım algoritmalarıyla işlendiği sistemlere dayanmaktadır ve bu sistemler başta vaad ettikleri başarıyı yakalayamamıştır. Bu durum da YZ ve hukuk alanının cazibesini yitirmesine yol açmıştır. Hunter (2020, s.1213-1214), bunun arkasında hem hukuk felsefesiyle ilgili bazı zorluklar hem de sembolik mantık programcılarının hukuk alanına yaklaşım tarzı etkili olduğunu ileri sürmektedir. "İkinci yapay zekâ kırsı" diye anılan, 1990'ların sonlarından 2010'lara kadar dönemde sadece hukuk teknolojilerinde değil, tüm YZ dünyasında genel bir durgunluk yaşanmıştır. Ancak 2010'lu yıllardan sonra yapay zekâ yeniden büyük ilgi görmeye başlamıştır. Hunter, bunun temel nedeninin, "derin öğrenme" (deep learning) adı verilen bilgisayara biliminin bir alt alanın gösterdiği etkileyici gelişmeler ve başarılar olduğunu savunmaktadır. Sinir ağları (neural networks) YZ'nin en eski tekniklerinden biri olmasına rağmen, 2012 yılında Krizhevsky, Sutskever ve Hinton'ın büyük veri kümeleri üzerinde katmanlı (multi-layer) sinir ağları kullanarak elde ettiği sonuçlar, bu yönetime yeniden ivme kazandırmıştır.

Yapay zekâ uygulamalarının hukuk alanında ele alınışı bakımından Japonya, tarihsel süreçte teorik öncülük rolü üstlenen ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. 1980'li yılların başından itibaren Japonya'da hukukta uzman sistemlerin geliştirilmesine yönelik birtakım prototipler üretilmiştir. Ancak bu çalışmaların büyük bir bölümü akademik yayınlar seviyesinde kalmış, mahkeme pratiğine doğrudan yansiyacak ölçüde ilerleme kaydedilememiştir. Ancak Meiji Gakuin Üniversitesi'nde oluşturulan bir araştırma grubu, hukukçuların katılımıyla uzman sistemlerin tasarlanmasına yönelik çeşitli projeler yürütmüştür. Bunlardan ilki, sözleşme hukuku alanına ilişkin uzman sistem geliştirmek amacıyla 1982 yılında başlatılan A-Projesi'dir. Ardından 1986'da hayata geçirilen LES-Projesi, aynı doğrultuda geliştirilen ikinci önemli çalışmadır. Bunun yanı sıra, 1982–1993 yılları

arasında yürütülen Beşinci Nesil Bilgisayar Sistemleri (FGCS) Projesi, yapay zekâya dayalı ulusal nitelikteki ilk büyük ölçekli girişimlerden biri olarak kayda geçmiştir. Bu proje kapsamında paralel bilgisayarlar, mantık programlama teknikleri ve yapay zekâ tabanlı uygulama sistemleri geliştirilmiştir. FGCS'nin en dikkat çekici unsurlarından biri ise mahkemelerde bilirkişi sistemi olarak kullanılabilir yapay zekâ uygulamalarını içermesidir. Erken dönemde öncü nitelik taşıyan bu girişimlere rağmen, Japonya'daki çalışmaların beklenen ölçüde ilgi görmediği ve diğer ülkelerdeki gelişmelere kıyasla daha sınırlı bir etki yarattığı da belirtilmektedir (Oğurlu, 2024, s. 9–10).

Hukuk alanında Türkiye'de önemli teknolojik uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bunlardan en önemlisi olan Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Adalet Bakanlığının 2000 yılında başta iki aşamada uygulamaya aldığı, merkezi teşkilatından başlayarak tüm verilerin bilgisayar ağ sistemine aktararak taşra teşkilatlarının da sisteme dâhil edilerek kurulacak geniş alan ağı (WAN) ve yerel alan ağları (LAN) aracılığıyla taşra birimlerinin merkezi bilgilere doğrudan erişimin sağlanması ve tüm işlemlerin elektronik ortamda gerçekleştirilebilen Adalet Bakanlığı merkez ve taşra personeli yanında avukatlar ve vatandaşların da erişim sağlayabildiği bir bilişim ağı yapısıdır. Adalet Bakanlığı UYAP'ın amacını merkez ve taşra teşkilatlarında, adli ve idari ilk derece mahkemeleri ve Cumhuriyet başsavcılıklarından yüksek mahkemelere ve diğer adli ve idari kurumlara kadar yargısal hizmetlerin etkin, verimli, hızlı ve sürekli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla kurulmuş bilişim sistemi olarak tanımlamaktadır (Ünal ve Kiraz, 2016, s.443).

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun son hükümler bölümünde, elektronik işlemler başlığını taşıyan madde 445'te UYAP, “...adalet hizmetlerinin elektronik ortamda yürütülmesi amacıyla oluşturulan bilişim sistemidir, dava ve diğer yargılama işlemlerinin elektronik ortamda gerçekleştirildiği hallerde UYAP kullanılarak veriler kaydedilir ve saklanır.” şeklinde tanımlanmıştır.

Türkiye'de adalet sisteminin dijital dönüşümünde önemli bir mihenk taşı kabul edilen olan UYAP, yargı süreçlerinin hızlandırılması, daha verimli hale getirilmesi ve şeffaflık sağlanması amacıyla geliştirilmiştir. UYAP, yargı makamlarından avukatlara, vatandaşlardan devlet kurumlarına kadar geniş bir

kullanıcı kitlesine hizmet eden çok paydaşlı bir bilişim sistemi olarak hizmet vermeye devam etmektedir (Yıldırım, 2025, s.190).

2.6.2. Hukukta Yapay Zekâ Kullanımı

Yargı süreçlerinin siber ortama taşınması, hukukun işleyişine yönelik yeni bir paradigmaya duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Özellikle 2019 yılının sonlarında Çin'de ortaya çıkan ve kısa sürede küresel bir kriz haline dönüşen COVID-19 pandemisi, yargı sistemlerinde önemli aksamalara yol açmıştır. Pandemi sürecinde fiziksel olarak gerçekleştirilen yargılama faaliyetlerinin büyük ölçüde durması, birçok ülkede yargı süreçlerinin geçici olarak askıya alınmasına neden olmuştur. Bu durum, hem zaman hem de ekonomik kaynaklar açısından ciddi kayıplar doğurmuş, aynı zamanda bireylerin adalete erişimini sınırlayarak yargı sistemlerine duyulan güveni sarsmıştır. Dijitalleşme, yargılama süreçlerini daha hızlı, daha etkin ve erişilebilir hale getirme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, dijital teknolojilerin yargıya entegrasyonu, sadece altyapı dönüşümünü değil, aynı zamanda hukuk normlarının yeniden değerlendirilmesini de gerektiren bir süreçtir. Son yıllarda, bu dönüşümün bir adımı olarak yapay zekâ teknolojilerinin yargı süreçlerine dâhil edilmesi tartışmaları hız kazanmıştır. Önümüzdeki on yıl içinde, belirli türdeki yargısal kararların makinalar tarafından verilmesi, insan yargıçlar ile yapay zekâ sistemlerinin doğrudan etkileşim kurduğu bir mekanizmanın geliştirilmesi ve bu mekanizmanın yargı sistemlerinde kurumsallaştırılması gibi konular, hukukun geleceğine ilişkin tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Ancak, bu dönüşüm beraberinde önemli etik, hukuki ve sosyolojik sorunları da getirmektedir. Örneğin, yapay zekâ destekli bir karar mekanizmasının, adaletin evrensel ilkeleriyle ne ölçüde uyumlu olabileceği ya da insan yargıçların sahip olduğu vicdani muhakeme yetisinin bu sistemler tarafından ne kadar taklit edilebileceği soruları, bu teknolojinin yargıya entegrasyonu sürecinde dikkate alınması gereken başlıca meseleler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, yargının dijitalleşmesi üzerine yapılan değerlendirmeler, yalnızca teknolojik gelişmelerle sınırlı kalmamalı; bu süreçlerin toplumsal, etik ve hukuk sosyolojisi bağlamındaki yansımaları da titizlikle ele alınmalıdır (Şentürk, 2021).

Günümüzde YZ, problem çözme, modelleme, insanlar ve makinelerle iletişim kurma, benzer araçları kontrol etme gibi insanlar tarafından yerine getirilen çeşitli işlevleri yerine getirebilmektedir. Hukuk ve diğer konularda sorulan sorulara

yüzeysel bir şekilde yanıt veren IBM'in Watson sistemi öncü bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Watson, ismini 2011 yılında ABD'de yayınlanan bir bilgi yarışması olan Jeopardy programının en iyi katılımcısını yenerek duyurmuştur. Daha önce tıbbi teşhislere yardımcı olmak için kullanılan Watson, IBM'in dikkatini hukuk ve yasal süreçlere çevirmesiyle birlikte verilerde kanıt aramak ve davaların nasıl kazanılacağını tahmin etmek için eğitime başlanmıştır. Bu tür bir teknolojinin bugün avukatların yerine getirdiği birçok görevi gerçekleştirerek hukuki uygulamaları önemli ölçüde değiştireceği tahmin edilmektedir (Caserta ve Madsen, 2019, s.11).

Ceza muhakemesi pratiği bakımından değerlendirildiğinde ise Sümer (2021, s.1559), YZ uygulamaları üç ana kategori altında incelemektedir: bilgi organizasyonu ve yönetimine yönelik sistemler, tavsiye/destek sistemleri ve tahmin sistemleri. Bilgi Organizasyonu ve Yönetimi Sistemleri grubundaki YZ uygulamaları, yargı sürecinde ortaya çıkan büyük hacimli verilerin düzenlenmesi, sınıflandırılması ve erişilebilir hâle getirilmesi işlevini üstlenmektedir. Yargılama faaliyetlerinde rutin nitelikteki bürokratik işlemlerin otomasyon yoluyla yürütülmesi, süreçlerin hızlandırılması ve idari yükün hafifletilmesi açısından önemlidir. Örneğin, ABD'de kullanılan eDiscovery sistemi, soruşturma öncesinde elektronik delillerin toplanması ve sınıflandırılmasında etkin bir araçtır. Türkiye'de ise UYAP, TURKLEX, ARYA ve HUKUK WORK gibi platformlar, mevzuat ve içtihat veritabanı oluşturma, dava dosyalarını otomatik biçimde düzenleme ve kullanıcıya hızlı erişim sağlama gibi işlevler üstlenmektedir. Bunun yanı sıra, Perfect NDA gibi uygulamalar, sözleşme belgelerini otomatik olarak hazırlayarak zaman tasarrufu sağlamaktadır.

Sümer'in (2021, s.1560-1561) sınıflandırmasının ikinci grubu ise Tavsiye ve Destek Sistemleri. Bu kategori, özellikle hukuk profesyonellerinin mesleki faaliyetlerini daha etkin yürütebilmeleri amacıyla geliştirilen yapay zekâ çözümlerini kapsamaktadır. Sözleşme inceleme ve düzenleme süreçlerinde hız ve doğruluk sağlayan eBRAVIA veya LawGeex gibi yazılımlar, manuel inceleme sürelerini önemli ölçüde kısaltmakta ve hata payını azaltmaktadır. Ticari marka araştırmaları için geliştirilen TradeMark Now veya patent analizlerinde kullanılan AcclaimIP gibi araçlar da benzer şekilde karar destek mekanizması işlevi görmektedir. Türkiye'de Kazancı, Lexpera ve Sinerji gibi içtihat bilgi bankaları; dilekçe örneklerine erişim,

güncel mevzuat takibi ve duruşma planlaması gibi destekleyici hizmetler sunmaktadır. Bu tür uygulamalar, mesleki özen yükümlülüğünün yerine getirilmesinde ve stratejik kararların oluşturulmasında avukatlara ve hâkimlere yardımcı olmaktadır.

Üçüncü kategori ise Tahmin Sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Yargı alanında yapay zekânın en tartışmalı fakat aynı zamanda en dikkat çekici uygulama alanı, öngörü ve risk analizi yapan tahmin sistemleridir. Bu sistemler, davaların olası sonuçlarını, sanıkların tekrar suç işleme ihtimallerini veya belirli bir hukuki iddianın kabul görme olasılığını istatistiksel modeller üzerinden hesaplamaktadır. ABD’de COMPAS sistemi, sanığın tekerrür riskini sabıka kaydı ve kapsamlı anket verileri üzerinden değerlendirmekte, ancak özellikle Afro-Amerikan sanıklar açısından önyargılı sonuçlar üretmesi sebebiyle ciddi eleştirilere konu olmaktadır. SCOTUS adlı makine öğrenmesi uygulaması, ABD Yüksek Mahkemesi kararlarını ve hâkimlerin oy verme davranışlarını yüksek doğruluk oranıyla tahmin etmeye çalışmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının %79 oranında öngörülmesini sağlayan ECtHR uygulaması da bu alandaki dikkat çekici örneklerdendir. Almanya’da Argumentum, yargısal argüman yapılarının otomatik analizi üzerine yoğunlaşırken; Rusya’da “Robot Avukat” sistemi, şirketlerin hukuki yeterliliklerinin denetlenmesini insan müdahalesi olmaksızın gerçekleştirmektedir. Meksika’da PROMET gibi uygulamalar, belirli dava türlerinde anahtar kelime analizi ve önceki karar örüntülerini kullanarak yüksek doğrulukta tahminler üretmektedir (Sümer, 2021, s.1561-1565).

Hukuk sistemlerinde yapay zekâ kullanımı, adalet kurumlarının temel yapısına dair bir sorgulamayı da beraberinde getirecektir. Bu teknolojilerin adalet sistemine entegrasyonu beraberinde belirli risklerin yanında fırsatları da getirecektir. Ergül, bu teknolojilerin hukuki karar verme süreçlerini hızlandıracağını belirtirken adaletin toplum tarafından nasıl algılanacağını üzerine derin etkiler yaratacağına dikkat çekmektedir. YZ teknolojilerinin önyargılı veya adil olmayan sonuçlara yola açmasını mümkün gören Ergül, özellikle mahkeme kararlarının yapay dil modelleri tarafından hazırlanmasının ciddi güvenilirlik sorunlarına yol açabileceğini de ileri sürmektedir (Ergül, 2024, s.271-272).

YZ’nin hukuk alanında kullanılmasında büyük miktarlarda veriyi hızla analiz ederek, karar verme sürecini hızlandırarak davaların hızlı sonuçlanmasını sağlayacak

böylece yargılama sürecinin verimliliğini arttıracaktır. Örneğin YZ, hukuki metinlerin veri tabanlarında yapacağı taramalar ile derdest davalarla ilgili içtihatları tespit ederek ilgili olmayanları ayıklayarak hukuki araştırmaların, dolayısıyla yargılamanın verimliliğini artıracak kapasiteye sahiptir. 2023 yılında Birleşik Krallık Yargı Ofisi, İngiltere ve Galler’de görev yapan yargıçların yargı süreçlerinin bir bölümünde YZ kullanmaları için onay vermiş, YZ’nin bazı iş süreçlerinde nasıl yararlı olabileceğine dair bir de kılavuz yayınlamıştır. Dünyada bu ve benzer örnekler doğrultusunda Ergül, YZ’nin yargılama maliyetlerinin düşürülmesinde yardımcı olabileceği gibi yargıçların daha adil ve objektif kararlar almasına da yardım edebileceğini savunmaktadır (Ergül, 2024, s.273).

Yapay zekâ ile hukuk alanındaki çalışmalar bakımından ABD, erken dönemlerden itibaren öncü ülkeler arasında yer almaktadır. 1970’li yıllarda Rutgers Üniversitesi’nden Thorne McCarty tarafından geliştirilen TAXMAN sistemi, bu alandaki ilk önemli girişimlerden biri olarak kabul edilmektedir. TAXMAN, şirketlerin vergi sorunlarını düzenlemek üzere tasarlanmış bir uzman sistemdi. Daha sonra hukuki bilgilerin tanımlanmasına dayalı olarak işleyen “hukuk bilgi temsil dili” (LEGOL) gibi yeni araçlar geliştirildi. YZ ve hukuk alanında ABD’deki diğer bir gelişme ise hukuk fakültelerinde vaka temelli eğitim süreçlerine katkı sağlamak üzere argümantasyon ve gerekçelendirme sistemlerinin geliştirmesiydi. Bu çalışmalar, ABD’nin yalnızca uygulamada değil, aynı zamanda hukuk eğitimi ve teorisi açısından da yapay zekâ tabanlı yöntemleri entegre etmeye başladığını da göstermektedir (Oğurlu, 2024 s.11).

ABD’de 2016 yılında Wisconsin vs. Loomis davası, YZ sistemlerinin hukuk alanında kullanımına dair önemli bir örnektir. Bu davada COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) adında suçluların tekrar suç işleme potansiyelini ölçen bir sistem kullanılmıştır. Davada sistemin verdiği yüksek risk skoru, mahkeme tarafından dikkate alınarak karar verilmiştir. Loomis, sistemin şeffaf ve adil olmadığı şeklindeki itirazlarını Wisconsin Yüksek Mahkemesi reddetmiş ve COMPAS’ın kullanımının meşru olduğunu teyit ederek böyle sistemlerin sadece yardımcı bir faktör olarak kullanılmasını ve son kararı hâkimin insani takdirine bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Benzer şekilde İngiltere’de HART adlı YZ sistemi kullanılarak yargılanan kişilerin suç geçmişi, yasalarla etkileşimleri ve sosyal çevrelerindeki diğer suçlularla ilişkileri analiz edilerek risk

faktörü değerlendiriliyor ve hüküm, şartlı tahliye, rehabilitasyon ve yönlendirme programlarına giriş gibi alanlarda öngörü ve gerçek kararlar almak için uygulanabilmektedir (Ergül, 2024, s.277-278).

ABD'nin hukuk alanında YZ kullanımına dair örnekleri daha da geriye gitmektedir. 2010 yılında makine öğrenmesinin hukuk alanına uygulanmaya başlamasıyla birlikte IBM bünyesinde 2016 yılında ilk YZ avukatı ROSS hizmete alınmıştır. İlk olarak avukatların ihtiyaçlarına yönelik bir akıllı arama motoru olarak hizmet veren ROSS, ilerleyen süreçte doğal dil işleme özelliği sayesinde yüklenen belgedeki vurguları, geniş hukuk veri tabanındaki öğreti ve içtihatlarla ilişkilendirerek zaman avantajı sağlamış, avukatların savunma stratejilerinin pekiştirilmesine yarayacak içtihatları bulmasının yanında alternatif stratejiler sunarak avukatları başka stratejilerle savunma yapmaya yönlendirmiştir (Gültekin-Varkonyi, 2022, s.30).

YZ'nin hukukta kullanımına dair öncü adımlar bu teknolojilerin bileşenlerini üretmede öncü olan Çin'den gelmektedir. Çin, sanal ve çevirim içi mahkemeler, yargıya yapay zekâyı dahil etme konusunda dünyadaki ilk örneği olması bakımından dikkat çekmektedir. 2015 yılında Çin'in Anayasa Mahkemesi sayılan Halkın Yüksek Mahkemesi, dijitalleşmenin ve dijital veri üretilmesinin hukuk alanında başlamasını, böylece YZ'nin eğitilmesinde kullanılacak 120 milyon mahkeme kararının dijital ortama aktararak akıllı mahkemelerin kurulacağını duyurmuştur (Gültekin-Varkonyi, 2022, s.26).

Yapay zekâ uygulamaları konusunda küresel ölçekte en iddialı aktörlerden biri olan Çin'de, özellikle mahkemelerin dijitalleşmesi ve “akıllı mahkeme” (Intelligent Court) modelleri geliştirilmesi noktasında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Çin'in bu alandaki çalışmalarının merkezindeki örneklerden biri, 2016 yılından itibaren uygulamaya geçirilen Suzhou modelidir. Suzhou Halk İstinaf Mahkemesi tarafından başlatılan bu girişim, elektronik dosyalama, panoramik ses kayıtları, otomatik belge üretimi ve sesle etkinleştirilen akıllı kanıt sunum sistemleri gibi uygulamalarla donatılmıştır. Böylece, hem mahkeme heyetlerinin hem de jüri üyelerinin iş yükünün azaltılması, zaman ve enerji tasarrufu sağlanması amaçlanmıştır. Ceza yargılamaları bakımından Çin'in uygulamaları daha ileri boyutlara ulaşmıştır. Jiangsu mahkemeleri, “sapma uyarı sistemi” adı verilen bir mekanizma geliştirmiştir. Bu sistem, hâkimlerin verdikleri ceza kararlarını daha

önceki benzer davalarla karşılaştırmakta ve olası farklılıkları tespit ederek alternatif ceza önerileri sunmaktadır. Böylece, mahkeme kararlarının yeknesaklığı sağlanmakta, ceza uygulamalarının standardize edilmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla Çin, yapay zekâ sistemlerini yalnızca yardımcı araçlar olarak değil, doğrudan karar önerileri üreten ve hâkimlerin karar süreçlerine yön veren mekanizmalar olarak da geliştirmektedir (Oğurlu, 2024, s.16-17).

Bu konuda ülkemiz hukuk sisteminin Kıta Avrupa hukuk sistemine dahil olduğu göz önünde bulundurulduğunda Alman hukukçularının görüşleri daha aydınlatıcı olacaktır. YZ'nin ceza adaletinde kullanılması ve cezai sorumluluk konularında Alman hukukçular, YZ'yi bir "kara kutu"ya benzetmektedir. YZ sisteminin karar alma nedenlerinde şeffaf olmama durumu, veri setleri arasındaki örüntülerden yola çıkarak gelişmiş bir istatistiksel analiz aracı olduğu, veriden nasıl öğrendiği, doğru öğrenip öğrenmediğinin kontrol edilemesi ve buna dair karar sürecini açıklamaması ve en önemlisi de bir insan gibi anlama yeteneğine sahip olmadığı düşüncesi endişeleri de beraberinde getirmektedir. Hukuki süreçlerin verilen kararlara itirazlardan, kararların gerekçelendirilmesine ve yüksek mahkeme süreçlerine kadar tüm süreç boyunca verilen kararların incelenabilirliği üzerinde ciddi endişeler yaratmaktadır. Alman hukukçuların görüşlerinde belirginleşen çıkarım: bazı şeyler, YZ'ye bırakılmak için çok önemlidir; son kararı insan vermelidir (Ergül, 2024, s.279-280).

Alman hukukçularının bu karamsal yakşamının yanında Avrupa'da hukuk alanında yapay zekâ uygulamalarında öncü ülkeler de bulunmaktadır. Avrupa'da daha çok çevirim içi uyuşmazlıkların çözümü ve kolluk güçlerine yardımcı sistemlerin kullanıldığı görülmektedir. Avrupa'nın en erken YZ uygulamalarından biri olan Hollanda adalet sistemindeki e-Court uygulaması, genelde boşanma davalarının çözümüne odaklanan ve insan müdahalesi gerektirmeden çalışan bir sistemdir. Özel bir şirket tarafından çalıştırılan bu sistem 2010-2017 yılları arasında aktif olarak kullanılmış daha sonra finansal gerekçelerle kullanımdan kaldırılarak Hollanda Adalet ve Güvenlik Bakanlığı'na devredilmiştir. Avrupa'da bir başka örnek uygulama ise Estonya'nın pilot olarak yürüttüğü "robot yargıç" projesidir. Bu projeye göre değeri 7 bin Euro'nun altındaki uyuşmazlıkların çözümü için sadece YZ'nin kullanılacak ve insan müdahalesine verilen karara itiraz edildiğinde izin verilecek (Gültekin-Varkonyi, 2022, s.33).

2.6.3. Fütüristlik Bir Gelecek: Robot Yargıçlar

Teknolojik gelişmelerin, yargılama süreçlerini hızlandırma, süreç içerisindeki hataları azaltma ve daha adil bir toplum tahayyülüne katkı vereceğini savunan Ergül, Estonya gibi ülkelerin basit davalar için “robot hâkim” geliştirme planı gibi örneklerin teknolojik gelişmelerin daha karmaşık dosyalar için insan hâkimlerin kullanılmasına imkan tanınmasına yol açacağını ifade etmektedir (Ergül, 2024, s.274).

YZ ile robotiğin birbiriyle ilişkili hatta iç içe geçtiğini savunan Gültekin-Varkonyi, robotun tanımını yaparken bir hukukçu olan Ryan Calo'nun “yapay zekânın vücuda gelmiş hali” tanımlamasını kullanmaktadır. AB kurumlarının da kabul ettiği bu tanımın işaret ettiği robotik yargıçların gerçekleşmesinin donanımsal ve fiziksel olarak şimdilik var olamayacağını savunulmaktadır. Gültekin-Varkonyi, Çin'de yaşanan gelişmiş görüntü ve ses sistemlerinin, doğal dil işleme yöntemlerinin ve karar öngörü sistemlerinin kullanıldığı mahkemelerinin varlığının gelecekteki robot yargıçlar için önemli birer adım görmektedir (Gültekin-Varkonyi, 2022, s.18-19).

Yapay zekâ destekli “robot hâkim” kavramının yargılamada nasıl işleyebileceğini anlamak için, mevcut uygulamalarda kullanılan karar süreçlerinin incelenmesi önemli gören Sümer (2021, s.1567), çalışmasında farklı ülkelerden verilen somut örnekler üzerinden bu mekanizmaların temel unsurları ve işleyiş biçimleri açıklamaya çalışmaktadır. Robot hâkim uygulamalarında karar sürecinin iki temel parametre üzerine kurulduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, uyumsuzluğa ilişkin verilerin toplanması ve analizidir; ikincisi ise bu verilerin hangi kurallar çerçevesinde işleneceğini belirleyen kısıtlayıcı normların tespitidir. Kullanılan algoritma yapısına göre —kural tabanlı, bilgi tabanlı, dava tabanlı (Case-Based Reasoning, CBR) veya çerçeve/semantik bağ incelemesine dayalı sistemler— veri işleme ve karar üretme süreci farklılaşabilmektedir. Dünyada görülen uygulamalardan örneklerden dava tabanlı muhakeme sistemleri yaygın olarak tercih edildiği tespit eden Sümer, bu yaklaşımın, geçmişte çözülmüş davaların kayıt altına alınması ve indekslenmesi; ardından yeni vakaların çözümünde benzer örneklerden yararlanılması esasına dayandığını ifade etmektedir. CBR sistemleri, olaylar arasındaki benzerlikleri belirleyerek çözüm önerilerini mevcut yargı pratiğine dayandırır.

Gelecekte tamamen özerk robot hakimlerin, mahkemelerde görev alması hem heyecan hem de endişe yaratmaktadır. Bu hâkimlerin, daha büyük ve hızlı bilgi işleme kapasiteleri sayesinde daha hızlı ve verimli olabilecekleri gibi daha az önyargılı ve hatalı davranabilecekler, kararları yüksek mahkeme içtihatlarını dikkate alarak objektif ve gerekçelendirilmiş şekilde verebileceklerdir. Bunun yanında robot hâkimler konusu beraberinde bazı etik zorunlulukları da gündeme getirecektir. Robot hâkimlerin tam otomasyonu durumunda sorumluluk ve hesap verebilirlik sorunları ortaya çıkacaktır. İnsan faktörünü süreçten çıkartıldığında hukuki sorumluluğun atfedilmesi zorlaşır, böylece bir robot hâkim hatalı veya adaletsiz karar aldığı anda ortaya “sorumluluk kimde?” sorunu çıkar. Bu da yargıya olan güveni sarsar. YZ sistemleri geçmişten günümüze gelen verilerle eğitiler, bu durumda geçmişteki değer yargıları ve önyargıların yargılama süreçlerine yansıtılması geçmişteki eşitsizliklerin sürmesine neden olarak anlayış ve empati eksikliği sorunlarını gündeme getirir. Adil karar vermek sadece kanunları uygulamak değil, hafifletici koşulları dikkate alarak, niyet analizleri ve sosyal etkinin birlikte değerlendirmesiyle ortaya çıkan bir süreçtir. YZ sistemlerinin yargılamada verimlilik ve tutarlılığa katkı sağlayabilecek, ancak şeffaflık, açıklanabilirlik ve sorumluluk konularında sorunlar ortaya çıkabilecektir (Ergül, 2024, s.274).

2.7. Hukuk Meslekleri

Ülkemizde hukuk sisteminde birçok çalışan bulunmaktadır. Hâkim, savcı, avukat, noter, icra müdürü, yazı işleri müdürü, kâtip, mübaşir gibi birçok isim altında hukuk sisteminin işleyişinde görev alan gerçek insanlar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın kapsamında hukukun üç temel mesleği olan hâkim, savcı ve avukatlar yer verilmiştir.

2.7.1. Hukuk Mesleklerinin Ülkemizdeki Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde hukuk mesleklerinin modern anlamda bir tarihçesinden bahsedebilmek için çok katmanlı bir araştırma ve analiz ortaya koyulması gerekmektedir.

Hâkim veya yargıç, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “Millet adına, yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda veya uyuşulmayan işlerde yasayı yerine getirmekle, adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse; hâkim” olarak tanımlanmaktadır. Araştırmamıza konu olan hukuk mesleklerinden ilki olarak hâkimlik mesleği, eski Türk ve İslam

devletlerinden etkilenererek Osmanlı Devleti'ne oradan da günümüze kadar gelmektedir. Osmanlı yargı teşkilatının en önemli üyesi olan kadılık, diğer İslam devletlerinden farklı olarak, Osmanlı'da belli bir takım niteliklere haiz olmak ve tahsil şartına bağlı olarak meslekte belli bir süre işgal edilmesini şart koşulmasıyla bir meslek olarak görülmüştür. Medreselerde eğitim gördükten sonra taşrada belli bir süre görev yapan Kadılar, ilmiye sınıfından sayılırlar ve idari olarak kazaskere bağlı olarak hiyerarşide yerlerini alırlardı. Klasik dönemde sadrazama bağlı kazaskerlik, Tanzimat'tan sonra meşihata yani Şeyhülislamlığa bağlanmıştır (Koyuncu ve Gök, 2019, s.71).

Tanzimat öncesi Osmanlı yargısı, özel hukuk- ceza hukuku ayrımı yapmaksızın önüne gelen her şer'i uyuşmazlığı çözmekle ve kural olarak kesin hüküm vermekle yetkili tek hâkimli (kadı) mahkemelerden oluşmaktaydı (Özkorkut, 2003, s.147). Cumhuriyetin ilanından sonra ilk hâkimler kanunu 1926 yılında kabul edilmiş, bu kanunla hakimler iki sınıfta tanımlanmış, birinci sınıfta ilk derece mahkemesi hakimleri, sorgu hakimleri icra reis ve yardımcıları, savcılar ve yardımcılar yer alırken ikinci sınıfta, temyiz mahkemesi hakimleri, başsavcılar ve müsteşarlar yer almıştır (Koyuncu ve Gök, 2019, s.74).

Avukatlık açısından bakıldığında ise Osmanlı Devleti'nde tarafları davada temsil edebilen kişilerin olduğu, bir uyuşmazlığa taraf olanlar, güvendikleri kişileri kadı önünde temsil etmek üzere vekil tayin edebiliyorlardı. Ancak bu vekiller bugünkü anlamda avukatlık mesleğinin gerektirdiği vasıfları taşımamaktaydılar (Özkorkut, 2003, s.148).

Fransızca "avocat" kelimesinde dilimize yerleşen Avukat, "*Hak ve yasa işlerinde isteyenlere yol göstermeyi, mahkemelerde, devlet dairelerinde başkalarının hakkını aramayı, korumayı meslek edinen ve bunun için yasanın gerektirdiği şartları taşıyan kimse; savunucu, müdafî.*" olarak TDK sözlükte tanımlanmaktadır. Tarihsel açıdan baktığımızda günümüze kadar avukat kelimesi yerine ülkemizde dava vekilliği, dava mümeyyizi, muhami ve avuka kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerden devlet kullanımına da yerleşen "muhami" kelimesi, avukat karşılığı olarak Osmanlı'dan genç Cumhuriyete kadar 1926 yılına kullanılmıştır. Bu yıldan sonra kanunda yapılan değişiklikle "avukat" ve "avukatlık" kelimeleri dilimize yerleşmiştir (Aydın, 2023, s.504).

Modern ceza yargılamasında iddia ve itham görevinde bulunan savcı, ceza yargılamasının temel bir süjesidir (Şık, 2019, s.510). Savcı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Kamu yararını gözetmek amacıyla devlet adına dava açmaya yetkili olan, mahkemelerde tespit ettiği suç delillerini ortaya koyarak sanıkları kovuşturan görevli; müddeiumumi.” şeklinde tanımlanmaktadır.

Tanzimat Fermanından sonra ilk kanunlaştırma hareketi ceza hukukunda yapıldı ve 1840 tarihli Ceza Kanunu yürürlüğe girdi. Bu tarihten itibaren kısasın istenmediği durumlarda devletin suçluyu cezalandırabilmesi öngörülmesine rağmen soruşturmanın devlet adına kim tarafından ve nasıl yürütüleceği 1864 yılında yapılan düzenlemeye kadar belirsizdi ve Osmanlı yargı teşkilatından savcılık bulunmamaktaydı. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile başlayan ve 1870 tarihli “İstanbul ve Bağlı Yerlerdeki Zabıta, Mülki İdare ve Nizamiye Mahkemelerine Dair Nizamname” ile devam eden düzenlemeyle savcılık makamı, ilk kez “Müdde-i Umumi” kavramıyla Osmanlı yargı teşkilatındaki yerini aldı (Özkorkut, 2003, s.150).

Davacı anlamına gelen “Müddei”, genel/kamu anlamındaki “Umumi” ile birleşik isim olarak kullanılan ve Osmanlıdan sonra Türkiye Cumhuriyetinin erken dönemlerinden beri kullanılan müddei umumi kavramı 04.06.1985 tarihinde yayınlanan Kanun ile savcıya dönüştürülmüştür (Şık, 2019, s.513).

2.7.2. Hukuk Mesleklerinin Günümüz Yapısı

2.7.2.1. Güncel Mevzuata Göre Hâkimlik ve Savcılık

Günümüzde Hakimlik ve Savcılık meslekleri Anayasa'nın Yargı bölümünün yer aldığı 138. ve devamındaki maddelerde ve bu maddelere dayanan kanunlarla düzenlenmiştir. Özellikle Anayasa'nın 140. Maddesi doğrudan “Hakimlik ve savcılık mesleği” kenar başlığı ile düzenlenmiştir.

Hâkimlik ve Savcılık mesleklerinin ana kanunu 26.02.1983 tarihinde yayınlanan Hâkimler ve Savcılar Kanunu'dur. Bu kanunun 3. Maddesine göre hâkim ve savcılar şöyle tanımlanmaktadır:

“a) Hakim:

1. Adli yargıda: Mahkeme başkan ve üyelerini, hakimleri, Yargıtay tetkik hakimleri ile Adalet Bakanlığı merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında idari görevlerde çalışan hakimleri,
2. İdari yargıda: Mahkeme başkan ve üyelerini, hakimleri, Danıştay tetkik hakimleri ile Adalet Bakanlığı merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında idari görevlerde çalışan hakimleri,

b) Savcı:

1. Adli yargıda: İl ve ilçe Cumhuriyet başsavcılarını, Cumhuriyet başsavcı vekillerini, Cumhuriyet savcılarını, Yargıtay Cumhuriyet savcıları ile Adalet Bakanlığı merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında idari görevlerde çalışan savcıları,

2. İdari yargıda: Danıştay savcıları ile Adalet Bakanlığı merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında idari görevlerde çalışan savcıları,

İfade eder.”

Mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kurulan ve görev yapan Hâkimler ve Savcılar Kurulu, hakimlik ve savcılık mesleklerinin çatı kurumudur ve dayanağını Anayasa'nın 159. Maddesinden almaktadır.

Bunun yanında ülkemizde hakimler ve savcılar uluslararası bazı etik ilkelere göre mesleklerini yerine getirmektedir. BM Bangalor Yargı Etiği ilkeleri Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun 27.06.2006 tarih ve 315 sayılı kararı ile; savcılar için etik ilkeleri belirleyen Budapeşte İlkeleri ise yine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun 10.10.2006 tarih ve 424 sayılı kararı ile benimsenmiştir.

2.7.2.2. Güncel Mevzuata Göre ve TBB'nin İlkeleri Işığında Avukatlık

Anayasa'da avukatlık mesleği hakkında özel bir düzenleme yer almasa da Anayasa'nın “Hak arama hürriyeti” başlıklı 36. Maddesinin 1. fıkrası “Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.” diyerek vatandaşların meşru vasıtalarla hak arama hürriyetini teminat altına almıştır.

Avukatlık mesleği, hâkim ve savcılık mesleğine nazaran kanunla net bir şekilde tanımlanmıştır. Resmi gazetede 07.04.2025 tarihinde yayınlanan 1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun 1. Maddesine göre avukatlık, kamu hizmeti yapılan ve serbest bir meslek ve yargının kurucu unsurlarından olan bağımsız savunmayı serbestçe temsil eden meslek olarak tanımlanmıştır.

Avukatların görev yaptıkları şehirlerde bağlı oldukları Baroların çatı örgütü olan Türkiye Barolar Birliği genel kurulunda kabul edilen Meslek Kuralları belgesinde avukatlık mesleği tanımlanmamakla birlikte, avukatların mesleki çalışmalarında uyması gereken kurallar, uzak durması ve sakınması gereken durumlar tanımlanmıştır.

3. YÖNTEM

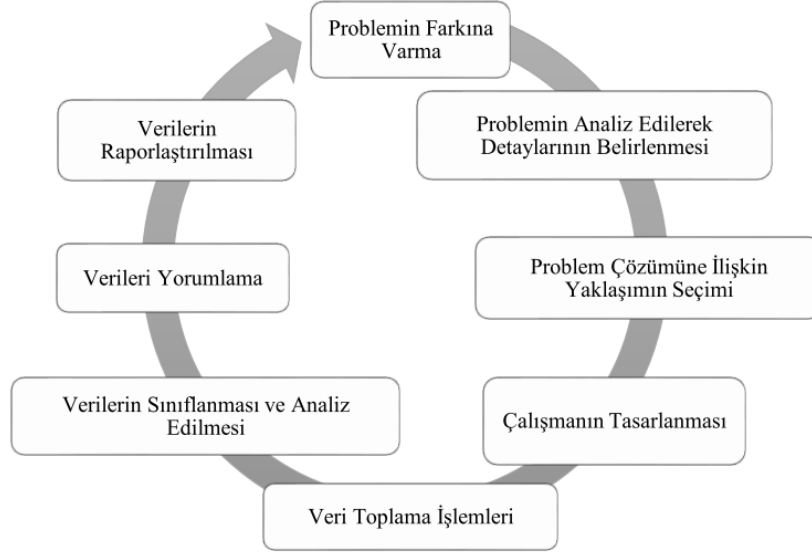
Araştırmanın yöntem ve hedefi, hukuk sosyolojisi perspektifinden yapay zekânın hukuk mesleklerinin geleceğine etkisini Balıkesir ölçeğinde nitel araştırma metodlarını kullanarak hukuk ve yapay zekâ sistemlerinin ilişkisini gelecek perspektifinden açıklamak ve bu ilişkinin hukuk alanını dönüştürme potansiyelini somutlaştırmaya çalışmaktır.

Hukuk pratiğinin üretilmesinde ana meslekler olan ve adaletin üçlü saç ayağını kabul edilen avukat, savcı ve hâkimler nezdinde yapay zekânın hukuk mesleklerine etkisini gelecek perspektifinden isabetli bir şekilde öngörebilmek için bir nitel araştırma yöntemi olan mülakat yöntemi tercih edilmiştir.

3.1. Nitel Araştırma Metodu

Nitel araştırmalar ilk olarak, insan yaşamının karmaşık doğasına dair pozitivist yaklaşımların kabul etmediği olguları tespit etmek için antropoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi bilimlerde görülmektedir. Sosyal hayatın karmaşık doğası, sosyal gerçekliğin derinlemesine incelenmesi ve açıklanmasında ortaya çıkan karmaşıklık, insana dair olgu ve olayların kendi bağlamında değerlendirilmesini ihtiyacından doğan nitel araştırmalar, Maxwell tarafından sosyal hayatın içindeki olgulara odaklanan ve onları bir dönüşüme uğratmadan inceleme çabası olarak görülmektedir (Baltacı, 2019, s.370).

Nitel araştırmalar istatistiksel analizlere ulaşmak için kullanılan ölçme araçlarıyla yapılırken, nitel araştırmalar araştırılan konuya dair bilginin detayları ve derinliği ile araştırma konusunun en iyi anlaşılmasına çalışır. Nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan metodlar, gözlem, görüşme, doküman ve içerik analizi olurken, görüşme (mülakat) öne çıkan nitel araştırma tekniğidir. İnsanların olgu ve olaylar hakkındaki görüşleri, tecrübeleri ve duygularından hareketle gerçeğe ulaşmaya çalışıldığı durumlarda başvurulan görüşme tekniği, konu hakkında derinlemesine bilgiyi kolaylıkla sağlaması açısından tercih edilmektedir (Baltacı, 2019, s.371).

Şekil 4. Nitel Araştırma Süreci.

Kaynak: Creswell, 2002'den aktaran Baltacı, 2019, s.372.

Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olan görüşme (interview) kavramı için Arapça “buluşma, karşılaşma” kökünden gelen “mülakat” kelimesinin de tercih edildiği görülmektedir (Polat, 2022, s.164).

3.2. Araştırma Deseni

Araştırmanın yöntemi olarak nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme veya mülakat (interview) kullanılmıştır. Hukuk mesleği olarak belirlenen avukat, savcı ve hâkimlere, yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden, 2 grup temel soru yöneltilmiş ve karşılıklı yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Balıkesir adliyesinde görevli 7 hâkim ve 4 savcı ile yine Balıkesir Barosuna kayıtlı 7 avukat ile yapılmış ve görüşmeler sonucunda anlamlı cevap kümelerinden araştırma soruları test edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış form ile yapılan görüşmelerde sorulan ilk soru, katılımcının profilini çıkarmak amacıyla tasarlanmıştır. Mesleki bilgiler başlığında ilk ayırdaki soru, katılımcının avukat, savcı ve hâkim olarak hangi hukuk mesleğini icra ettiğini; ikinci ayırdaki soru, katılımcının cinsiyetini ve üçüncü aşamada yaşı ve meslek yaşamındaki süreyi belirlemek üzerine olmuştur. Burada cinsiyet sorusu konuya yaklaşımda cinsiyet ayrışmasını belirlemeye, yaş ve meslek deneyiminin konuya bakış açısına etkisini ölçmeye yöneliktir.

Mülakatın ikinci sorusu “*Yapay zekâ, hukuk meslekleri (hâkimlik/savcılık/avukatlık) açısından nasıl bir dönüşüm yaratabilir? Bu dönüşüm*

hukuk mesleklerinin toplumdaki güvenini etkiler mi?” şeklinde tasarlanmıştır. Bu soruyla katılımcının kendisinin de hukuk mesleğinin içinden olması nedeniyle dijitalleşen ve gittikçe yapay zekânın her kurumsal alanı etkileyeceği öngörüsü ile bulunduğu meslekte yaratacağı dönüşümün yönüne, niteliğine ve sonucuna yönelik bir tasavvurda bulunması beklenmiştir. Bu soru ile araştırma sorularından olan “Hukuk profesyonelleri, yapay zekâ teknolojilerinin hukuk pratiği ve karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyor?” ve “Hukuk profesyonelleri, yapay zekâ teknolojilerinin hukuk mesleklerinin toplumsal karşılığı ve rollerinin değişim yönü hakkında ne düşünüyor?” araştırma sorularına cevap bulunması hedeflenmiştir.

Görüşmenin son sorusu: *“Yapay zekâ, adliye, mahkeme gibi hukuk kurumlarında nasıl bir işlev görebilir? Bu işlevin toplumun hukuk kurumlarından beklentisine nasıl bir etkisi olur?”. Bu soruda yapay zekanın kurumsal kapasiteye karşı işlevsel etkilerinin hukuk profesyonelleri tarafından nasıl görüldüğü ve toplumun kümülatif olarak hukuk kurumlarından talep ettiği “adalet” anlayışında nasıl bir etkisi olabileceğine dair görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Böylece “Hukuk profesyonelleri, yapay zekâ teknolojilerinin Bakanlık, adliye ve mahkemeler gibi hukuk kurumlarının işleyişini nasıl etkileyeceği hakkında ne düşünüyor?” araştırma sorusuna dair cevaplar alınması hedeflenmiştir.*

3.3. Araştırmanın Uygulanması

Araştırma öncelikli olarak hazırlanan bir dizi araştırma sorusu içinden pilot uygulamada test edilecek sorular seçildi. Görüşme için pilot uygulamada test edilen sorular ise şöyle kurgulanmıştır:

“1) Hukuk mesleği (Avukat, Hakim, Savcı), cinsiyet, yaş.

2) Yapay zekâ, adalet bürokrasisi, mahkemeler ve hâkimlik/savcılık/avukatlık meslekleri açısından nasıl bir dönüşüm yaratabilir?

3) Yapay zekâ, mahkemelerde tarafların iletişimini ve rasyonel müzakerenin rolünü nasıl etkiler?

4) Yapay zekânın gelecekte yargısal karar süreçlerine entegrasyonu, hukuk mesleklerinin toplumsal karşılığını nasıl etkiler?

5) Yapay zekâ, toplumda hukuka olan güveni etkiler mi?

6) *Yargulamada nihai karar bir insan tarafından mı verilmeli, yoksa yapay zekâ tarafından mı verilmelidir? Neden?"*

Pilot uygulama olarak Balıkesir Barosuna kayıtlı üç avukat ve Balıkesir Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görev yapan iki hukuk akademisyeniyle görüşülmüş ve görüşmeler sonucunda pilot uygulamada sorulan sorular revize edilerek ve birleştirilerek görüşme formunun son hali oluşturulmuştur. Bunun sonucunda profil sorusunun dışında, katılımcılarla görüşmede konuşulan araştırma konusu, iki grup soru etrafında şekillenmiştir.

Bu revizyon sonucunda araştırma katılımcılarına şu sorular sorulmuştur:

1) *Mesleki bilgiler:*

- a) *Mesleki tür (Hâkim, Savcı, Avukat)*
- b) *Cinsiyet*
- c) *Yaş ve mesleki deneyim yılı*

2) *Yapay zekâ, hukuk meslekleri (hâkimlik/savcılık/avukatlık) açısından nasıl bir dönüşüm yaratabilir? Bu dönüşüm hukuk mesleklerinin toplumdaki güvenini etkiler mi?*

3) *Yapay zekâ, adliye, mahkeme gibi hukuk kurumlarında nasıl bir işlev görebilir? Bu işlevin toplumun hukuk kurumlarından beklentisine nasıl bir etkisi olur?*

Araştırma kapsamında nihai haline getirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu, Balıkesir Barosuna kayıtlı avukatlara, Balıkesir merkez adliyesinde görevli savcı ve hâkimlere uygulanması planlanmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıların çoğunun tercih etmemesi nedeniyle ses kaydı yapılamamıştır. Görüşme sırasında alınan notlar ve görüşmeden hemen çıktıktan sonra, görüşmede konuşulanlar araştırmacı tarafından ses kaydına alınarak araştırma konusu hakkında katılımcıların görüşleri kaydedilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Genel Bulguların Sosyolojik Analizi

Araştırma kapsamında yapılan görüşmeler, hukuk mesleklerinin yapay zekâ (YZ) teknolojisine ilişkin değerlendirmelerinin, mesleklerin doğası ve sorumluluk alanlarına bağlı olarak farklılık gösterdiğini, ancak bazı temel noktalarda ortaklaştıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı, YZ'nin mevcut haliyle doğrudan karar verici konuma geçmesinin uygun olmadığını, ancak yardımcı, destekleyici ve teknik işlevlerde etkin bir şekilde kullanılabileceğini belirtmektedir.

Bu bağlamda, YZ teknolojisinin özellikle mahkemelerde “angarya” işlerin azaltılması, belge inceleme ve özetleme, içtihat taraması, duruşma planlaması ve delil analizinde kullanılmasının mesleki performansı olumlu yönde etkileyebileceği düşüncesi katılımcılar arasında yaygındır. Görüşmelerde, YZ'nin hukuki kararların merkezinde yer alan “vicdani kanaat” ve “insani sezgi” gibi unsurları yerine getiremeyeceği, bu nedenle nihai karar yetkisinin mutlaka insanlarda kalması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bulgular, YZ'nin meslek pratiğinde yaratabileceği dönüşümün iki yönlü toplumsal etki potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bir yandan süreçlerin hızlanması, hata payının azalması, şeffaflığın artması ve kayırmacılık iddialarının önüne geçilmesi, toplumda adalet sistemine olan güveni güçlendirebilecek faktörlerdir. Nitekim UYAP entegrasyonu ile dava sürelerinin kısalması veya dava türlerine göre otomatik planlama yapılması, bazı hâkim ve avukatlar tarafından güven artırıcı gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan karar mekanizmalarının tamamen YZ'ye bırakılması hâlinde, insan unsurunun ortadan kalkmasıyla birlikte toplumda güven kaybının yaşanabileceği uyarısı da dile getirilmektedir.

Bu çerçevede, kontrollü kullanım, şeffaf veri yönetimi ve insan denetiminin zorunluluğu, ortak bir güvenlik önlemi olarak önerilmektedir. Özellikle dava

sürelerinin kısılması ve vatandaşların hukuki süreçlere daha öngörülebilir şekilde erişebilmesi, toplumdaki adalet algısını YZ'nin olumlu biçimde destekleyebileceği kanaati yaygındır. Diğer yandan, karar verme süreçlerinde insan unsurunun geri planda kalması, hatalı veri girişi veya manipülasyon ihtimali, teknik arızalar ve algoritmik önyargılar, toplumsal güven üzerinde olumsuz etki yaratma riskini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle katılımcılar, YZ'nin kontrollü, şeffaf ve denetlenebilir biçimde uygulanmasının önemine dikkat çekmektedirler.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, görüşmeler hukuk mesleklerinin YZ'nin işlevini, kendi meslek işlevleri doğrultusunda yeniden tanımlama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Avukatlar, müvekkil ilişkisi ve mesleğin toplumsal prestiji açısından insan unsurunun önemini vurgularken YZ'nin bunu sarsabileceğini öngörmektedir; savcılar, yüksek dosya yükü ve iddianame hazırlama süreçlerinde YZ'nin sağlayabileceği zaman tasarrufu ve verimliliğe odaklanmaktadır. Hâkimler ise, mahkemelerin ve davaların hukuki niteliğine göre değişen biçimde, YZ'nin özellikle çekişmesiz yargı türlerinde ve idari süreçlerde daha yoğun şekilde kullanılabilme potansiyelini öne çıkarırken hâkimin vicdani kanaatinin devre dışı bırakılamayacağını belirtmektedir. Tüm bu görüşler, YZ'nin hukuk sistemine entegrasyonunun yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda meslekler arası rol ve yetki dengelerinin yeniden tanımlanacağı bir sosyolojik süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Katılımcıların yanıtları incelendiğinde, yaş gruplarına göre ayırmda farklı bir bulgu karşımıza çıkmaktadır. Bulgular, YZ'nin toplumsal güvene etkisi konusunda kuşak farkına dikkat çekmektedir. 40 yaş üstü katılımcılar genel olarak "*insan unsurunun çıkartılmaması gerekir*" düşüncesinde birleşirken, 30 yaş altı ise YZ'nin kullanılmasıyla insan unsurunun azaltılmasıyla adalete güvenin artırabileceğini ifade etmektedir. Burada mesleğe yeni başlayan hukuk mesleklerinden kişilerin hukukta karar verici insan unsurunun azaltılmasını önemserken, meslekte kıdemli noktaya gelenlerin ise adaletin sisteminin işleyişini tecrübe ettikçe insan unsurunun adaletteki önemini kavradıkları sonucuna götürmektedir.

Her meslek grubunun kendi görev alanı ve toplumsal rolüne göre YZ'ye yüklediği anlamlar farklıdır. Avukatlar açısından YZ, teknik konularda önemli kolaylıklar sağlasa da, analitik düşünme becerisini zayıflatma ve müvekkiller nezdinde mesleğin prestijini azaltma riski taşıdığını ifade etmektedir. Genç avukatlar

teknolojiyi mesleki gelişim aracı olarak görürken, kıdemli avukatlar vatandaşın “avukata gerek yok” algısının güçlenmesinden endişe etmektedir. Savcılar, yüksek KYOK (takipsizlik) oranlarının yarattığı zaman kaybını azaltmak amacıyla YZ'nin dosya filtreleme, delil analizi ve iddianame hazırlığı gibi alanlarda kullanılmasını kendi meslekleri açısından öncelikli görmektedir. Hâkimler ise, iş yükü azaltma, dava planlama ve çekişmesiz davalarda otomasyon olanaklarına daha fazla odaklanmakta; ancak çekişmeli davalarda insan sezgisinin ve vicdani kanaatin vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır.

Bu farklılıklar, YZ'nin hukuk sistemine entegrasyonunun yalnızca teknik bir uyum süreci olmadığını; meslekler arası işbölümü, mesleki kimlik ve toplumsal güven ilişkilerinin yeniden şekillendiği daha geniş bir dönüşüm sürecini işaret etmektedir. Dolayısıyla, YZ uygulamalarının tasarım ve entegrasyonunda bu meslekler arası öncelik farklılıklarının dikkate alınması, hem mesleki etkinlik hem de toplumsal güven açısından kritik görünmektedir.

4.1.1. Ortak Görüşler

Katılımcıların mülakat yanıtları incelendiğinde, farklı meslek gruplarında görev yapan hukukçuların YZ'ye dair temel beklenti ve çekincelerinin belirli noktalarda örtüştüğü görülmektedir. Öncelikle tüm meslek gruplarında, YZ'nin “yardımcı rol” üstlenmesi gerektiği yönünde güçlü bir mutabakat bulunmaktadır. Hâkim, savcı ve avukatlar; belge inceleme, delil analizi, dava planlama, içtihat tarama, duruşma kayıtlarının otomatik transkripti gibi zaman alıcı işlerde YZ'nin devreye girmesini faydalı görmektedir. Bu yaklaşım katılımcılar açısından, YZ'nin hukuki muhakeme ve karar verme süreçlerinde ana aktör değil, teknik ve lojistik destek sağlayan bir araç olması gerektiği fikrini güçlendirmektedir.

İkinci olarak, tüm katılımcılar, YZ'nin insana özgü olan “empati”, “vicdani kanaat” ve “sezgi” gibi özellikleri yerine getiremeyeceği konusunda hemfikirdir. Bu fikri bir hâkim, *"Bir annenin evladını kaybetmesindeki acıyı YZ hissedemez"* diyerek çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. Özellikle tanık beyanlarının güvenilirliğinin değerlendirilmesi, tarafların davranış biçimlerinden çıkarım yapılması ve hukuki kararların insani boyutunun korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Bir hâkim, *"Tanığın yalan mı söylediğini, numara yapıp yapmadığını tecrübeli bir hukukçu hisseder; YZ'nin bunu anlaması mümkün değildir"* ifadesiyle bu görüşü

somutlaştırmıştır. Benzer şekilde bir savcı, sanığın lehine olan meşru müdafaa veya zaruret gibi durumların YZ tarafından doğru yorumlanamayacağını, çünkü bu tür değerlendirmelerin insan yaşamına özgü duygusal ve sosyal algılar gerektirdiğini, bunu bir makinenin değerlendiremeyeceğini ve hakkaniyet konusunda eksik kalacağını belirtmektedir.

Üçüncü olarak, YZ'nin toplumun hukuk kurumlarına olan güveni üzerindeki etkisine ilişkin görüşler iki farklı yapı sergilemektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, yargılama süreçlerinin hızlanması, şeffaflığın artması, kayırmacılığın önlenmesi gibi unsurların güveni artırabileceğini savunmaktadır. Bununla birlikte, karar mekanizmalarının tamamen YZ'ye bırakılması hâlinde, insan unsurunun ortadan kalkmasıyla toplumda güven kaybının yaşanabileceği uyarısını da dile getirilmektedir. Araştırmaya katılan bir avukat "*İnsana zor güveniyorlar, robota nasıl güvensinler?*" ifadesiyle toplumda teknolojiye olan örtük şüpheyi dile getirmektedir. Bu çerçevede, kontrollü kullanım, şeffaf veri yönetimi ve insan denetiminin zorunluluğu, ortak bir güvenlik önlemi olarak tüm hukuk mesleği mensupları tarafından önerilmektedir.

Katılımcılar, YZ'nin teknolojik potansiyelinin adalet sisteminde kullanılan UYAP, Webtapu, e-devlet gibi diğer teknolojilerle entegrasyonu halinde hukuk kurumlarında işleyişin verimliliğini artıracığına ve bunun adalet sistemine olan toplumsal güvenin artacağına dair ortak görüşler belirtmektedirler. Özellikle kronik bir adalet sorunu haline gelen yargılama süreçlerinin uzun zamanlara yayılmasının önüne geçeceğini ve AİHM'de ülkemize getirilen eleştirilerden biri olan vatandaşların Adil Yargılanma Hakkının bir unsuru olan Makul Sürede Yargılanma Hakkı konusunda yaşanan sorunların kolaylıkla çözülebileceği belirtilmektedirler. Katılımcı bir hâkimin çekişmesiz yargı işlerinde YZ'nin rahatlıkla kullanılabilmesini, bunun uyuşmazlığın çözümünde hızlı bir yöntem olabileceğini belirtmekte ve hatta Sulh Hukuk Mahkemelerinde görülen davaların %75'inin sadece yapay zekâ tarafından karar aşamasına kadar getirebileceğini vurgulamaktadır. Bu noktada benzer bir görüşü katılımcı bir avukat da dile getirerek "*Çekişmesiz yargılar, veraset ilamları... Yani bunlar en azından o mahkemelerde yapay zekâ hâkimlerine gördürülebilir mi mesela? Bence gördürülebilir*" ifadeleriyle vurgulamaktadır.

4.1.2. Meslekler Arası Öncelik Farklılıkları

Görüşme bulguları, hâkim, savcı ve avukatların YZ'ye yönelik genel yaklaşımlarında ortak kesişim noktaları bulunsa da, her meslek grubunun kendi işlev ve sorumluluk alanlarından kaynaklanan farklı önceliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Avukatlar açısından YZ, hem mesleki kolaylaştırıcı hem de potansiyel bir tehdit olarak görülmektedir. Araştırmaya katılan avukatlar, YZ'nin dilekçe yazımı, içtihat araştırması ve dava stratejisi geliştirme gibi teknik konularda önemli kolaylıklar sağlayabileceğini kabul etmekle birlikte, bu durumun uzun vadede analitik düşünme becerilerini köreltebileceği ve mesleğin toplumsal prestijini zayıflatabileceği endişesini dile getirmektedir. Özellikle genç avukatlar, teknolojiyi mesleki gelişim aracı olarak görme eğilimindeyken; kıdemli avukatlar, “*vatandaşın avukata gerek olmadığı*” algısının güçlenmesinden ve müvekkil–avukat ilişkisinin insani boyutunun zayıflamasından kaygı duymaktadır. Avukatlık mesleği açısından YZ'nin mesleki verimliliği artırması ile avukatların müvekkil görüşmelerine daha çok vakit ayırabileceği ve bu açıdan zaman verimliliği yaratarak ortaya çıkacak müvekkil–avukat ilişkisinin tekrar güçlendirilmesi için kullanılabilmesi de farklı bir görüş olarak dile getirilmektedir.

Savcılar ise YZ'nin sunduğu zaman tasarrufu potansiyeline odaklanmaktadır. Mülakatlarda, yüksek orandaki KYOK kararları nedeniyle savcıların önemli bir zamanını gereksiz dosya incelemelerinin aldığı; YZ'nin bu dosyaları filtreleyerek yalnızca davaya dönüşme olasılığı yüksek dosyaları savcının önüne getirmesinin verimliliği artıracığı belirtilmektedir. Katılımcı bir savcı, savcılar için büyük bir iş yüküne dönüşen KYOK'ların sadece YZ kullanılarak verimliliğe olan etkisini şöyle ifade etmektedir: “*Benim önüme 200 dosya gelse, bu dosyalardan sadece 50 tanesi davaya dönüşse, geri kalan 150 dosyayı okumakla boşuna vakit kaybetmiş oluyorum. Onun yerine benim önüme 100 dosya gelse, yani diğer 100 dosyayı yapay zekâ kendisi ayıklaya, 100 dosya benim önüme gelse, ben 50 tane KYOK yazsam, benim verimliliğim %50'ye çıkmış oluyor. Diğer türlü %25'te kalıyor*”. Savcılar YZ kullanımına dair olası bir senaryoda, verimliliklerinin artacağını belirtmekte, böylece önlerine gelen dosyada ifade alma işlemlerine daha çok vakit ayırarak karşılarındaki kişileri, ister sanık ister mağdur olsun, anlamaya ve mevcut dosyayı aydınlatmaya daha çok vakit ayırabileceklerini belirtmektedirler. Ayrıca video çözümleme, belge

tarama ve delil analizi gibi dosyada yer alan ve bilirkişiye devredilen teknik işlemlerin YZ tarafından yapılmasının, hem süreci hızlandıracağı hem de maliyetleri azaltacağına altını çizmektedirler. Ancak savcılar, nihai kararın mutlaka bir insan tarafından verilmesi ve adaletin insanlar tarafından tesis edilmesi gerektiği vurgulamaktadırlar. Bu görüşü araştırmaya katılan bir Savcı şöyle ifade etmektedir: “İnsan günün sonunda, işini insanla halletmek ister”.

Hâkimler ise YZ'nin kullanım potansiyelini, en çok iş yükü azaltma ve dava süreçlerini planlama aracı olarak değerlendirmektedirler. Duruşma kayıtlarının otomatik transkripti, müzekkere yazımı, dava türlerine göre takvim oluşturma gibi işlemlerin YZ'ye devredilmesi, hâkimlerin davanın esasına ve vicdani kanaatin oluşumuna daha fazla zaman ayırabilmesini sağlayacağı ifade edilmektedir. Bir grup hâkim, çekişmesiz yargı türlerinde YZ kullanımına sıcak bakarken; çekişmeli davalarda tanık beyanlarının değerlendirilmesi gibi insani sezgi gerektiren alanlarda insan unsurunun vazgeçilmez olduğunu ifade etmektedir. Hâkimler, bazı yargılama türlerinde çok fazla doküman incelenmesi gerektiğini ancak zaman baskısı ile bunun her zaman verimli şekilde yapılamadığını bunun da adaletin tesis edilmesinde gecikmelere neden olduğu belirtmektedirler. Katılımcı bir hâkim, duruşma verimliliğine katkısı açısından YZ'nin üstlenebileceği rolü “*Duruşma sırasında sanık ya da tanık olsun, beyanların zapta doğru geçirilmesi için o kadar vakit kaybediyoruz ki bunun bile denetlenebilir bir YZ tarafından yapılması, duruşmanın zaman açısından verimliliğini yükseltmeye yetecektir*” cümleleriyle ifade etmektedir.

Bu farklılıklar, YZ uygulamalarının tasarım ve entegrasyon sürecinde bu meslekler arası öncelik farklılıklarının dikkate alınması, hem mesleki tatmin hem de toplumsal güven açısından kritik görünmektedir.

4.2. Araştırma Sorularına Göre Bulgular

4.2.1. Mesleki Bilgiler

Araştırmaya katılan hukuk mesleklerinden katılımcılar farklı yaş, cinsiyet ve mesleki deneyim sürelerine sahiptir. Avukat, savcı ve hâkimlerden oluşan örnekleme mesleki kıdem 1 yıldan 36 yıla kadar değişmektedir. Bu çeşitlilik, YZ'ye yönelik bakış açılarında kuşaklar arası ve deneyim temelli farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Araştırmaya katılan hukuk mesleklerinden katılımcılar iki ana gruba ayrılarak görüşmeler incelenmiştir. Katılımcılardan 1-10 yıl arasında mesleki geçmişi

olan avukat, savcı ve hâkimler “Genç Katılımcılar” olarak, 11 yıl ve daha üzeri mesleki geçmişe sahip katılımcılar ise “Kıdemli Katılımcılar” olarak gruplandırılmışlardır.

Genç meslek mensupları, teknolojiyi mesleki gelişim ve verimlilik artırma fırsatı olarak görme eğilimindedir. Bu grup, özellikle dosya ve delil inceleme, dilekçe taslağı veya karar gerekçesi oluşturma ve içtihat arama gibi teknik süreçlerde YZ’den yararlanmayı pragmatik bir yaklaşım olarak benimsemektedir. Buna karşılık, kıdemli meslek mensupları, teknolojinin mesleğin geleneksel değerlerini ve insani boyutunu zayıflatma potansiyeline daha temkinli yaklaşmakta; özellikle vicdani kanaat, şeffaflık, etik sorumluluk ve mesleki prestij unsurlarının korunmasını öncelikli görmektedir.

Genç katılımcılar, özellikle davalara hazırlık süreçlerinde YZ’nin hızlı yanıt verme ve bilgiye erişimi kolaylaştırma kapasitesini öne çıkartmakla birlikte, denetim ve kontrol şartına bağlı olarak YZ’nin kullanılması gerektiğini “*Yapay zekânın, işleri kolaylaştıracağı ama denetlemenin şart olması gerektiğini düşünüyorum*” ifadeleriyle belirtilmektedir. Buna karşın, kıdemli katılımcılar, özellikle hâkim ve savcılar, tecrübe ile kazanılan sezgi ve hukuki yorumlama becerisinin YZ tarafından ikame edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Araştırmaya katılan genç katılımcı bir hâkim “*YZ vicdansızdır. Sanığın gözünün içine bakamaz*” sözleriyle bu durumu somutlaştırmaktadır.

Tablo 1. Mesleki Deneyime Göre Tekrarlayan İfadelerin Gruplandırılması

Grup	Genç Katılımcılar (1–10 yıl)	Kıdemli Katılımcılar (11+ yıl)
Soru 2: YZ’nin hukuk meslekleri açısından yaratacağı dönüşüm.	<ul style="list-style-type: none">- Yapay zekanın yardımcı rolü vurgulandı.- “YZ hiçbir zaman bir savcı, bir hakim, bir avukat gibi işlev göremeyeceğini düşünüyorum.” ifade edildi.- YZ’nin, hukuk mesleklerine zaman ve iş yükü anlamında katkı sağlayacağı ifade edildi.- “Kararların bir insan kontrolünde verilmesi gerekir” düşüncesi kaydedildi.	<ul style="list-style-type: none">- Çekişmesiz yargılamada YZ’nin kullanılabileceği vurgulandı.- “YZ verimlilik, ekonomiklik, doğru sonuca daha hızlı ulaşmada kullanılmalı.” görüşü ön plana çıktı.- Hukuk mesleğini ortadan kaldırmayacağı, yardımcı rolü vurgulandı.- “Yapay zeka güvenlik açısından sıkıntı yaratabilir.”- Bilgiye ulaşmada kolaylık sağlar.

Tablo 1. Devamı

Soru 3: YZ'nin adliye, mahkeme gibi hukuk kurumlarında işlevi.	<ul style="list-style-type: none">- Mahkemelerde zaman tasarrufu açısından önemli bir görev alabileceği vurgulandı.- “İnsan hatasını azalttığını, yargılama sürelerini kısaltacağını öngörüyorum.” ifade edildi.- Hakimlerin karar vermesi sürecine kadar olan birçok işlemi halledebileceği görüşü savunuldu.- “İnsan unsuru olacak... Yapay Zeka karar verir, insan orada itiraz makamı olur... Yapay zekanın verdiği kararların kesinliği olmaz.” ifade edildi.	<p>“YZ’ya gitmek... aynı gün karar aldım demek değil... itiraz süreleri... Tüm haklar yerine getirilir, sonra ondan yararlanılır”</p> <ul style="list-style-type: none">- “Adliyenin günlük süreçlerinin hızlanması konusunda üretken YZ ile uygulamalar geliştirilebilir” görüşü dile getirildi.- İşler hızlanınca hataların da denetlenmesi gerekir. İlkel denetimlerin yapılması vurgulandı.- Hukuk mesleklerinin yerini dolduramayacağı görüşü ön plana çıktı.
Toplumsal Güven	<ul style="list-style-type: none">- “Toplumun bakış açısını etkilemez.” ifade edildi.- “Toplumda... Mahkemelerdeki bürokratik işlemler YZ'nin kontrolünde hızlı ve doğru şekilde ilerleyeceği için tabii ki olumlu yönde etkileyecektir.” görüşü ön plana çıktı.	<ul style="list-style-type: none">- UYAP benzeri hızlandırıcı uygulamalarla birlikte YZ, toplumun beklentilerine olumlu cevap vereceği vurgulandı.- “Toplumdaki güven olumlu olur. Çünkü toplum açısından davayı kaybettiği zaman bile makinenin objektifliğine güven olur.” ifade edildi.

Cinsiyet açısından dağılım incelendiğinde, araştırmaya 7 kadın ve 11 erkek katılımcının katıldığı görülmektedir. Kadın katılımcılar genellikle YZ'nin iş yükü hafifletici ve süreci düzenleyici yönlerini ön plana çıkarırken, erkek katılımcılar daha çok karar süreçlerindeki insan denetimi gerekliliğine odaklanmaktadır.

Kadın katılımcıların cevapları incelendiğinde, yapay zekânın hukuk mesleklerinde yardımcı ve destekleyici bir rol üstlenebileceği fikri ön plana çıkmaktadır. Kadın bir avukat katılımcı, YZ'nin içtihat araştırmalarında, dava özetlemelerinde ve bilirkişilik gibi karmaşık veri içeren dosyalarda faydalı olabileceğini, ancak yanlış veri girişlerinin ve yönlendirmelerin mesleki yetkinliği olmayan kişiler için riskli olabileceğini vurgulamıştır. Daha genç bir avukat ise YZ'nin “avukatları tembelleştirebileceğini”, analitik düşünmeyi köreltebileceğini, bu

nedenle mesleğin toplumsal prestijini olumsuz etkileyebileceğini belirtmiştir. Hâkim kadın katılımcılar, YZ'nin özellikle mahkemelerde “angarya” idari işlerin ortadan kaldırılmasında yararlı olabileceğini, bunların ortadan kalkmasıyla elde edilecek zaman tasarrufu ile daha nitelikli kararların önünü açabileceğini dile getirmektedirler. Ayrıca bunun toplumun adalet sistemine olan güvenini olumlu etkileyeceğini ifade etmektedirler. Ancak aynı zamanda, tanık beyanlarının değerlendirilmesi gibi vicdani kanaat gerektiren alanlarda YZ'nin yetersiz kalacağına dikkat çekilmektedir. Kadın katılımcılar, “insana ait” olan bu boyutun devredilemeyeceğini vurgulamaktadır. Araştırmaya kadın savcılar katılmamıştır.

Erkek katılımcıların cevaplarına bakıldığında ise YZ'nin hukuk mesleklerinde verimlilik ve hız kazandıracığı yönündeki beklenti baskındır. Katılımcılar, dilekçe hazırlama, içtihat tarama, iddianame hazırlama ve ön inceleme gibi görevlerde YZ'nin meslek mensuplarının yükünü azaltacağını vurgulamaktadır. Ancak erkek katılımcıların kadınlara kıyasla daha fazla “sistemsel risklere” dikkat çektikleri görülmektedir. Örneğin, yanlış veri, algoritmik önyargı, makine halüsinasyonu ve sistem çökmeleri gibi durumların güveni zedeleyebileceğini sıkça dile getirmektedirler. Buna ek olarak, erkek katılımcıların bazıları YZ'nin avukatlık mesleğinde “gereksizleşme” algısı doğurabileceğini, vatandaşların “avukata gerek yok” düşüncesine kapılabileceğini ifade etmektedir.

Özetle, kadın katılımcılar YZ'nin hukuk mesleklerine insan merkezli bir bakış açısı getirirken; erkek katılımcılar sistem merkezli, verimlilik odaklı bir yaklaşım geliştirmektedir. Kadın katılımcılar, YZ'nin insana özgü yönleri ve yetenekleri ikame edemeyeceğini vurgulamakta, vicdani kanaat, empati ve insani temasın özellikle karar süreçlerinde vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir. Erkek katılımcılar ise YZ'yi daha çok sistemin hızlanması, verimliliğin artması ve maliyetin düşmesi açısından değerlendirmektedir. YZ kullanımında riskleri daha çok teknik boyutta görmektedirler. Kadın katılımcılara göre daha teknik ve yönetsel bir yaklaşım sergilemektedirler.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Tekrarlayan İfadelerin Gruplandırılması

Boyut	Kadın Katılımcılar	Erkek Katılımcılar
Soru 2: YZ'nin hukuk meslekleri açısından yaratacağı dönüşüm.	<ul style="list-style-type: none">- YZ'nin yardımcı rolü vurgulandı.- Vicdani kanaat ve empati gibi insani boyutların yerine geçemeyeceği ifade edildi.- Genç avukatlar: YZ tembelleştirebilir, analitik düşünmeyi köreltebilir.- Kıdemli hâkimler: Süreçleri kısaltır ama karar insanda kalmalı.- Toplum güvenini olumlu etkiler, ancak yanlış yönlendirme riskleri var.	<ul style="list-style-type: none">- YZ'nin verimlilik ve hız kazandıracağı öne çıktı.- Dilekçe, içtihat tarama, iddianame hazırlama, ön incelemede fayda sağlayacağı düşünüldü.- “Avukata gerek yok” algısı doğurabilir.- Daha çok teknik risklere (hatalı veri, algoritmik önyargı, sistem çökmeleri) odaklanıldı.- Yaklaşım daha pragmatik: “insan denetimi olursa kabul edilebilir.”
Soru 3: YZ'nin adliye, mahkeme gibi hukuk kurumlarında işlevi.	<ul style="list-style-type: none">- Angarya işlerin YZ'ye devri önerildi.- UYAP entegrasyonu ve duruşma transkriptleri faydalı görülüyor.- Çekişmesiz davaların %75'inde YZ kullanılabilir.- Ceza davalarında insan unsurunun vazgeçilmezliği vurgulandı.- “Beni insan yargılasın” toplumsal beklentisi öne çıktı.	<ul style="list-style-type: none">- YZ'nin daha çok teknik ve yönetsel işlevlerde kullanılması gerektiği ifade edildi.- Dosya filtreleme, delil analizi, dava planlaması öne çıktı.- Daha çok “hukuk ekonomisi ve verimlilik” odaklı.
Toplumsal Güven	<ul style="list-style-type: none">- İnsan unsurunun yokluğu güveni azaltır düşüncesi vurgulandı.- Şeffaflık ve hız, güven artırabilir.	<ul style="list-style-type: none">- Toplumsal güven, insan denetimi sağlanırsa artar; tamamen otonom YZ, güven kaybettirir.

4.2.2. YZ'nin Hukuk Mesleklerinin Dönüşümü ve Toplumsal Güvene Etkisi

Araştırma bulguları, hukuk mesleklerinin yapay zekâyı potansiyel olarak hukuki süreçlerin merkezinde değil, çoğunlukla destekleyici bir araç olarak, çevresinde konumlandığını göstermektedir. Katılımcılar, YZ'nin özellikle iş yükünü hafifletme, süreleri kısaltma, teknik süreçleri kolaylaştırma gibi alanlarda önemli katkılar sağlayabileceğini öngörmekte ve mesleki dönüşümü bu eksende

gelişebileceğini ifade etmektedir. Ancak aynı zamanda, karar verme süreçlerinde insan unsurunun geri plana itilmesi halinde hem mesleki kimliğin zedeleneceği hem de toplumun, adalet sistemine olan güveninin sarsılacağı yönünde kaygılar dile getirilmektedir.

YZ'nin hukuk mesleklerini dönüştürmesinde olası en belirgin olumlu katkısının iş yükünü hafifletmek ve yargılama sürelerini kısaltmak olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Avukatlar, davalara hazırlanma ve dava stratejisi geliştirme gibi süreçlerde ve özellikle davaların farklı bakış açılarından yorumlanması gibi alanlarda YZ'nin avukatlara, hem hız hem de doğruluk sağlayacağını belirtmektedir. Savcılar, iddianame hazırlığında dosya özetleme, delil analizi ve dosyaları filtreleyerek gereksiz dosyaların elenmesi bakımından savcılara önemli bir destek aracı olabileceğini; hâkimler ise dava planlama, dosya ön inceleme süreçlerinde verimlilik artışı, duruşma tarih ve sürelerinin optimize edilmesi, delil incelemelerinin hızlandırılması ve karar verilmesine kadar ki süreçlerde YZ'nin kendilerine verimlilik sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Yargılama sürecinde hâkimler için YZ, özellikle duruşma tutanaklarının yazımı, müzekkere hazırlanması ve dava planlamasında kullanılabilecek teknik bir araç olarak görülmektedir. Bu yönleriyle YZ, adalet mekanizmasının hızlanması, süreçlerin daha öngörülebilir ve hale gelmesi ile vatandaşların adalete erişiminin kolaylaşması açısından hukuk mesleklerine güven artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcılar arasında YZ'nin olumsuz etkilerine dair güçlü bazı endişeler de öne çıkmaktadır. Avukatlar, teknolojinin vatandaş nezdinde “avukata gerek yok” algısı doğurabileceğini ve bu durumun mesleğin toplum nezdinde prestijine olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda avukatlar bu durumu, vatandaşların YZ ile kendi süreçlerini yürütmesi durumunda ortaya çıkabilecek hak kayıplarının ancak mesleki yeterliliğe sahip avukatların gözetiminde giderilebileceği için kaybedilecek zamanın, hukuk süreçlerinde bazı noktalarda hak kayıplarına neden olabileceği endişesiyle birlikte dile getirmektedir. Hâkimler, YZ'nin tanık beyanlarını değerlendirme, tarafların davranışlarını yorumlama ve vicdani kanaat oluşturma gibi insana özgü alanlarda yetersiz kalacağını vurgulamaktadır. Savcılar ise, algoritmik önyargı, hatalı veri girişi ve sistemsiz arızaların yanlış kararların alınmasına yol açabileceğini ve bunun toplumda hukuk mesleklerine ciddi bir güven kaybı yaratabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca, karar süreçlerinden insan unsurunun

tamamen çıkarılmasının, özellikle vicdani kanaatin arka plana itilmesi durumunda, adaletin insani boyutunun zedeleneceğini bunun da hukuk mesleklerini güveni azaltabileceğini ifade etmektedirler.

Genel eğilim, YZ'nin yalnızca yardımcı araç olarak kullanılması halinde toplumun hukuk mesleklerine güvenini artırabileceği, ancak nihai karar mekanizması hâline getirilmesi durumunda güveni zedeleyeceği yönündedir. Yargılama sürecinde karar verme yetkisinin tamamen YZ'ye bırakılmasının avukat, savcı ve hakimlere olan güveni sarsabileceği ifade edilmektedir. Katılımcılar, YZ'nin şeffaf, denetlenebilir ve insan gözetiminde kullanılması gerektiğini ortak bir ilke olarak dile getirmektedir. Bu bağlamda, insan denetimi ve şeffaf veri yönetimi, YZ uygulamalarının toplum nezdinde kabulü için temel şartlar olarak görülürken şeffaf olmayan algoritmalar ve veri manipülasyonu ise güveni zedeleyebilecek riskler olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, YZ'nin hukuk mesleklerine entegrasyonu teknik bir düzenleme olmanın ötesinde, toplumsal güvenin korunması açısından da belirleyici bir faktör olarak görülmektedir.

4.2.3. YZ'nin Hukuk Kurumlarında İşlevi ve Toplumdaki Güvene Etkisi

YZ'nin olası adalet sisteminde ve hukuk kurumlarında, duruşma kayıtlarını otomatik olarak metne dökmesi, delil analizi ve dava planlaması yapması; insan kaynağının yönetilmesinde; belge incelemeleri; iddianame hazırlama; ön inceleme davalarında ve suç vasfı belirleme; idari işlemlerde, çekişmesiz yargı alanlarında (ör. ortaklığın giderilmesi) gibi işlerde kullanıldığında zamandan ve maliyetlerden tasarruf yapılarak hukuk mesleklerinin uyuşmazlıklara odaklanabilecek zamanın kazanılabileceği düşünülmektedir.

Toplum nezdinde hukuk kurumlarına dair beklenen sonuçlar katılımcılar açısından genel olarak olumlu görülmektedir. Katılımcılar, YZ'nin adliye ve mahkemelerde farklı işlevler üstlenebileceğini belirtmiş; bu işlevler genellikle teknik süreçlerin otomasyonu ve zaman yönetimi üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Dava sürelerinin kısalması, yargılama süreçlerinin daha öngörülebilir hale gelmesi ve vatandaşların hukuki süreçlere erişiminin kolaylaşması, katılımcılar tarafından güven artırıcı unsurlar olarak görülmektedir. Katılımcı bir Avukat, *“Yapay zeka uygulamaları, hukuk kurumlarında karar mekanizmalarını destek mahiyetinde değerlendirilmeli, mevcut sistemlerin daha adil ve toplum tarafından vicdani*

rahatsızlıklara sebep olmayacak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir” diyerek YZ’yi iyileştirici bir teknoloji olarak görmektedir.

Bununla birlikte, insan unsurunun tamamen devre dışı bırakılması hâlinde, özellikle kararın insana özgü vicdani kanaatle alınması gerektiğine inanan katılımcılar, toplum açısından adalet kurumlarına güven kaybı yaşanabileceğini vurgulamaktadır.

4.3. Meslek Gruplarına Göre Ayrıntılı Bulgular

4.3.1. Avukatlar

Mülakat sonuçları, avukatların yapay zekâyı (YZ) mesleki pratiklerinde çoğunlukla teknik bir kolaylaştırıcı olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle içtihat araştırması, dilekçe yazımı ve bilirkişilik kapsamında karmaşık dosyaların analiz edilmesi gibi konularda YZ’nin zaman kazandırıcı bir işlev üstlenebileceğini belirtmiştir. Katılımcı bir avukat *“Yapay zekâ, eğer kişilerin zamanından tasarruf edebilecekse, hem adalet arayışında olan hem de adaleti tesis eden kişiler açısından verimlilik, ekonomiklik, doğru sonucu daha hızlı ulaşma gibi konularda verimli olabilecekse, bence kullanılmalı”* ifadeleriyle adalet mekanizmasında YZ’nin kullanılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca, farklı bakış açılarıyla davaların yorumlanması ve hukuki strateji geliştirme süreçlerinde YZ’nin yol gösterici olabileceği ifade edilmiştir. Bu noktada avukatlar, YZ’nin bilgiye erişim ve veri işleme kapasitesinin yüksek olmasını mesleğin günlük işleyişinde önemli bir avantaj olarak değerlendirmektedir.

Bununla birlikte, olumlu yaklaşımlara rağmen avukatların görüşlerinde mesleğin toplumsal prestiji konusunda ciddi endişeler öne çıkmaktadır. Bazı katılımcılar, YZ’nin dilekçe yazımı gibi alanlarda yoğun kullanılması hâlinde, yargılamada avukatın adalet sistemindeki etkisini azalabileceğini vurgulamaktadır. Bu durumun, avukatlık mesleğinin toplumsal meşruiyetini zedeleyebilir ve meslek mensuplarının rolünü tartışmaya açabileceğini ifade etmektedir. Katılımcı bir avukat bu durumu *“Sadece avukatlar için söylüyorum. O zaman mesleki geleceği açısından avukatların önemini azaltıyor”* cümleleriyle ifade edilmektedir.

Avukatların üzerinde durduğu bir diğer husus ise, YZ’nin adalet mekanizmasının insani boyutunu ikame edemeyeceğidir. Katılımcılar, YZ’nin teknik süreçlerde faydalı olabileceğini kabul etmekle birlikte, vicdani kanaat, empati ve

olayların özgünlüğünü kavrama gibi insana özgü işlevlerin devredilemez olduğunu belirtmektedir. Bu görüşlerini avukat katılımcılardan gelen “*Hakimin vicdani kanaatinin yerine konulamaz*”, “*Hukuk yaşayan bir meslek... yapay zeka tabii ki bir avukatlık mesleğine, hakimlerin vicdani kanaatine sahip olamaz*” gibi ifadelerle dile getirmektedir. Ayrıca, YZ’nin yanlış yönlendirmesi, hatalı veri kullanımı ya da toplum tarafından “mekanikleşmiş adalet” algısının güçlenmesi gibi risklerin, hukuk sistemine güveni zedeleyebileceği dile getirilmektedir. Bu bağlamda avukatların yaklaşımı, YZ’nin sınırlı, şeffaf ve denetimli kullanımı ile faydalı olabileceği; fakat mesleğin özünü ve mesleğin toplumdaki güven ilişkisini olumsuz etkileyebilecek sınırsız kullanımların reddedilmesi gerektiği yönündedir.

Avukatlar, YZ teknolojisini meslek pratiğinde hem önemli bir yardımcı araç hem de potansiyel bir tehdit olarak görmektedir. Katılımcı avukatların bazıları, “*Uzun vadede avukatlar olarak ileriye götüreceğini açıkçası şu dönemde düşünmüyorum*” ve benzer şekilde “*İnsanlar gerçekten avukata para vermek istemiyor. Bu zengin olsun, orta ya da yoksul olsun fark etmez. Maalesef toplumumuzda böyle bir düşünce var. Bu düşünce doğal olarak insanları hukuki uyumsuzluklarındaki yazacakları dilekçeleri yapay zekâyla oluşturmaya yöneliyorlar*” gibi ifadelerle YZ’nin mesleklerinin dönüşümünde kısa vadede olumsuz etkiler yapabileceğini düşünmektedirler.

Bunun yanında YZ’nin içtihat araştırmaları, dilekçe taslaklarının hazırlanması, dava stratejilerinin oluşturulması ve karmaşık dosyalardaki bilgi yoğunluğunun özetlenmesi gibi alanlarda ciddi zaman ve emek tasarrufu sağlayabileceği vurgulayarak YZ’nin mesleklerine yapacağı olumlu katkılara dikkat çekmektedirler. Bu açıdan özellikle genç avukatlar, teknolojiyi daha verimli çalışmanın ve mesleki gelişimi hızlandırmanın bir fırsatı olarak değerlendirmektedirler. Katılımcı bir avukat YZ’nin mesleğine yapabileceği olumlu katkıyı “*Hukuk mesleklerini icra eden kişilerin yapay zekâdan faydalanması, toplum nezdinde sübjektif değerlendirmelerin karar mekanizmalarında etkisinin azalmasına yönelik beklentisini, olumlu yönde etkileyeceği muhakkak olup güven duygusunu zedelemekten öte, daha saygın ve güvenilir bir hale getirilmesine katkıda bulunacaktır*” şeklinde ifade etmektedir.

Bununla birlikte, kıdemli avukatlar, YZ’nin kullanımının avukatlık mesleğinin toplumsal prestijini zayıflatabileceği yönünde endişelerini dile

getirmektedirler. Bazı katılımcılar, vatandaşların “*avukata gerek yok*”, “*avukatsız dilekçe yazabilirim*” algısına kapılabileceğini ve hukuki ihtiyaçlarını YZ tabanlı araçlarla karşılamaya yönelebileceğini bunun da meslekleri açısından olumsuz etkiler doğurabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, müvekkil–avukat ilişkisinin insani boyutunun, özellikle danışmanlık ve psikolojik destek unsurlarının, YZ ile korunamayacağına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, avukatlar YZ’yi sınırlı alanlarda ve mesleki standartlara uygun biçimde kullanmanın mesleklerinin dönüşümünde önemli katkılar sunabileceğine vurgu yapmaktadır.

Avukatlarla yapılan görüşmelerde YZ’nin hukuk alanında kullanımına dair olumlu ve olumsuz ifadeler diğer meslek gruplarına göre daha dengeli bir durumda olduğu görülmektedir.

4.3.2. Savcılar

Mülakat bulguları, savcılarının yapay zekâyı hukuk sisteminde doğrudan bir karar mercii olarak değil, özellikle iş yükünü azaltan, süreci hızlandıran ve teknik görevleri destekleyen bir araç olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar, yüksek dosya yoğunluğunun ve KYOK oranlarının yargılamayı verimsiz kıldığını, YZ’nin bu noktada dosya filtreleme, belge özetleme ve iddianame hazırlığı süreçlerinde ciddi katkılar sağlayabileceğini ve mesleğin dönüşümünde olumlu bir eğilimi ifade etmektedir. Özellikle dijital delillerin (video kayıtları, telefon dökümleri) çözümlemesinde YZ’nin kullanılması, hem hata oranını azaltacak hem de savcılara daha nitelikli soruşturmalar için zaman kazandıracığı ifade edilmektedir. Bu yönüyle savcılarının çoğunluğu, YZ’yi “yardımcı savcı” işleviyle mesleklerine olası katkısını tanımlamaktadır.

Diğer yandan, savcılarının olumlu değerlendirmeleri, YZ’nin adalet sistemine güveni artırma potansiyeli ile de ilişkilidir. Görüşmelerde, basit hataların ve teknik eksikliklerin YZ aracılığıyla önlenmesinin, toplumun hukuk mesleklerine ve adalet mekanizmasına duyduğu güveni pekiştireceğini belirtilmektedir. Savcı katılımcılar görüşmelerde YZ’ye dair “*Bilgiye ulaşmada kolaylık sağlar. Vatandaş açısından yapay zeka hukuk yollarla elde edebilecek bazı verilerle kendi hakkını koruyabileceği için büyük bir kolaylık sağlar*”, “*Yapay zeka bu açıdan bütün belgeleri, özetini çıkartarak... suçun vasfını, kişilerini, faillerini değerlendirebilir ve bununla ilgili bir özet çıkartabilir. İş yükünü rahatlatır*”, “*Bize daha çok vakit kazandırabilir. Karar*

vermede etkinliğimizi arttırır”, “Zamandan tasarruf sağlayacaktır... en büyük şikayetin yargılamaların uzunluğu olmasını düşünürsek yapay zekanın bu yargılamanın uzunluğuyla ilgili çok işlev görebilir”, “Yardımcı hizmetlerde, karar hazırlama süreçlerine çok daha faydalı olabilir. Yargılamayı hızlandırır... mesela dosyada yer alan bir video çözümlenmeyi yapay zeka yapabilir”, “Basit hataların hepsinin önüne geçebilir. Böylece mahkemelerdeki komik komik hataların önüne geçildiği için toplumda hukuka olan güven artar”, “Mahkemelerde kesinlikle zamanla kullanılabilir, zaman tasarrufu açısından önemli bir görev alabileceğini ve mahkemelerin işini kolaylaştırabileceğini düşünüyorum” gibi ifadelerle YZ’ye karşı olumlu görüşlerini belirtmektedir.

Savcılar, vatandaşların sıklıkla dile getirdiği “yargılamaların uzun sürmesi” sorununa çözüm olarak YZ’nin hız kazandırıcı yönüne vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda YZ, toplumun adalet beklentisini karşılamada işlevsel bir araç olarak görülmektedir. Ancak bu olumlu yaklaşım, YZ’nin yalnızca belge tarama, delil inceleme ve süreç hızlandırma gibi teknik görevlerle sınırlı kalması gerektiği koşuluna bağlıdır.

Görüşmeye katılan savcılarının neredeyse tamamı YZ’nin vicdani kanaat, insani sezgi ve dosyanın bütüncül değerlendirilmesi gibi insana özgü alanlarda yetersiz kalacağını vurgulamaktadır. Savcı katılımcılar YZ’ye dair olumsuz düşüncelerini görüşmelerde “*Ama bunun dışında insani olan sezgisellik, hukukta sezgisellik... failin ya da sanığın durumu ile ilgili bir çıkarımda bulunma konularında yardım edemez yapay zeka*”, “*Yapay zekâ hukuk mesleklerinin yerine asla geçemez... vicdani kanaat hukuku oluşturan şeylerin başında geliyor*”, “*Eğer yapay zeka karar verirse, yargıç gibi karar verirse vicdanen toplum buna olumsuz bakar*”, “*Her olay kendine göre bazı detayları vardır... YZ asla bir dosyayı bütün olarak değerlendiremez*”, “*Toplumun hukuk mesleklerine yapay zekanın olup olmaması, kullanıp kullanmaması toplumun bakış açısını etkilemez*” gibi cümlelerle ifade etmektedirler.

Savcı katılımcılar YZ’nin karar verici bir konuma gelmesinin, toplum nezdinde ciddi bir güven kaybı yaratacağı gibi, mesleki saygınlığın zedelenebileceği sık sık ifade etmektedir. Ayrıca, sahte delil üretimi, algoritmik önyargılar ve sistemin siber saldırılara açık olması gibi olası risklerle YZ’nin hukuk sisteminde denetimsiz ve sınırsız kullanılmasının sakıncaları dile getirilmektedir. Genel olarak savcılarının

yaklaşımı, YZ'nin teknik bir destek unsuru olarak sınırlı kullanımı ile toplumsal güveni artırabileceği, ancak insan unsurunun yerini alması hâlinde hem mesleki hem de toplumsal düzeyde hukuk mesleklerine ve kurumlarına dair etkilerin olumsuz olacağı yönündedir.

4.3.3. Hâkimler

Hâkimlerin mülakatlarında öne çıkan ilk bulgu, yapay zekânın yargı süreçlerinde doğrudan karar verici değil, daha çok kolaylaştırıcı bir işlev üstlenebileceği yönündedir. Katılımcılar, özellikle usule dair yazışmaların yapılması, duruşma tutanaklarının hazırlanması, hesaplamalarda doğruluğun sağlanması, dosyaların özetlenmesi ve müzekkere yazılması gibi işlerin yapay zekâyâ devredilmesinin mesleki iş yükünü önemli ölçüde hafifleteceğini vurgulanmaktadır. Katılımcı bir hâkimin yargılamada ortaya çıkan küçük hataların, iş yüküne olumsuz etkisini “*Adliyelerde hâkimlerin ceza hesaplanmalarını, indirimlerini, artırımlarını dikkate alarak sonuç cezanın hesaplanmasında hem doğru hem de hızlandırıcı bir katkı sağlayabilir. Çünkü hatalı bir ceza verildiğinde süre açısından bu bozuluyor ve mahkemelerin önüne tekrar geliyor. Bu da iş yükünü arttıran bir şey*” ifadeleriyle aktarmaktadır. Bu yaklaşım, yargılamaların hızlanacağı, insan hatalarının azalacağı ve davaların daha öngörülebilir şekilde ilerleyeceği yönündeki beklentilerle birleşmektedir. Ayrıca, hâkimler toplumun teknolojik gelişmelere duyduğu güveni hatırlatarak, yapay zekânın objektifliği sayesinde bazı durumlarda adalet algısının güçlenebileceğini de dile getirmektedir.

Hâkimler, YZ'nin hukuk mesleklerindeki dönüşüm potansiyelini en çok “iş yükünü hafifletme” ve “dava süreçlerini planlama” açısından değerli bulmaktadır. Özellikle teknik ve tekrarlayan işlerin YZ'ye devredilmesiyle Hâkimler, esas yargılama faaliyetlerine daha fazla zaman ayırabileceklerine inanmaktadırlar.

Bununla birlikte, hâkimler çekişmesiz yargı türlerinde YZ kullanımına görece daha sıcak bakarken; çekişmeli davalarda tanık beyanlarının değerlendirilmesi, tarafların davranışlarının yorumlanması ve vicdani kanaatin oluşumu gibi insani sezgi gerektiren alanlarda insan unsurunun vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır. Bir hâkim, “*tanığın yalan mı söylediğini, numara yapıp yapmadığını tecrübeli bir hukukçu hisseder; YZ'nin bunu anlaması mümkün değildir*” ifadesiyle bu görüş netleştirilmektedir.

Hâkimler açısından yapay zekânın olumlu etkileri belirli sınırlar dâhilinde kabul edilmektedir. Katılımcılar, yapay zekânın karar verici konuma gelmesi durumunda vicdani kanaat, empati gibi insana özgü boyutların göz ardı edileceği kaygısını taşımaktadır. Bu nedenle, kural olarak kanaat gerektiren kararların hiçbir şekilde yapay zekâyâ devredilmemesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Hâkimler, adaletin özü itibarıyla insani değerleri, sezgileri ve toplumsal duyarlılığı barındırması gerektiğini, yapay zekânın bu yönleri taklit edemeyeceğini ifade etmektedir. Bu bakış açısı, hukuk pratiğinin yalnızca teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda etik ve vicdani bir süreç olduğunu öne çıkarmaktadır. Bir hâkimin görüşünde “*Mahkemeye başvuran kişilerin insan olması nedeniyle, bir monitörden bir kararın kendilerine tebliğ edilmesi gibi şeylerin insanları çok da tatmin etmeyecektir, ama bir yapay zeka kullanılarak bir hakimin imzasıyla kararın verilmesinin güveni arttırabilecektir*” şeklinde ifade ettiği gelecek perspektifi insan unsurunun önemine vurgu yapmaktadır.

Hâkimler, YZ’nin karar süreçlerinde nihai merci olmaması gerektiği ortak görüşünü, katılımcı bir hâkimin “*İnsan unsurunun burada bypass edilemez, çünkü zaten adalet insana has bir şey. Adalet, güven duygusu olmadan tesis edilemeyecektir*” şeklindeki ifadesiyle de güçlü şekilde vurgulanmaktadır. Bazı hâkimler ise “*Toplumdaki güveni açısından da toplumun bu tarz teknolojik gelişmeleri, yapay zekâ destekli yargılamalara her zaman güvenebileceğini, yani güveni olumlu etkileyecektir*” şeklinde tam tersi görüş belirtmektedir. Ancak hakimler arasında toplumsal güven açısından, YZ’nin şeffaf ve insan denetiminde kullanılması durumunda olumlu etki yaratabileceği, ancak kararların tamamen YZ’ye bırakılmasının toplumun adalet duygusunu zedeleyebileceği görüşü yaygındır.

Son olarak, hâkimlerin görüşlerinde güvenlik ve meşruiyet kaygıları belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Bazı katılımcılar, yapay zekâ sistemlerinin olası teknik arızalar, siber saldırılar nedeniyle adalet toplumda ciddi güven kaybına yol açabileceğini dile getirmektedir. Ayrıca, ceza yargılamasında hâkimin merkezi konumunun korunması gerektiği, aksi durumda toplumun adalet beklentisinin karşılanamayacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle hâkimler, yapay zekânın yalnızca yardımcı araç olarak, insan gözetiminde ve denetiminde kullanılmasının mümkün olduğunu; fakat bağımsız bir karar vericiye dönüşmesinin hem mesleki kimliği hem de toplumsal güveni derinden sarsacağını belirtmektedir.

Tablo-3: Mesleklere Göre Göre Tekrarlayan İfadelerin Gruplandırılması

Boyut	Avukatlar	Hâkimler	Savcılar
Soru 2: YZ'nin hukuk meslekleri açısından yaratacağı dönüşüm.	<ul style="list-style-type: none">- YZ'nin dilekçe yazımı, içtihat arama ve dava stratejisi geliştirmede faydalı olacağı vurgulandı.- Mesleğin prestijini zedeleyebileceği ve "avukata gerek yok" algısı yaratabileceği endişesi dile getirildi.- Gençler daha çok fırsat, kıdemliler daha çok risk gördü.	<ul style="list-style-type: none">- YZ'nin iş yükünü azaltma ve yargılama sürelerini kısaltma işlevi olumlu karşılandı.- Vicdani kanaat, tanık değerlendir-mesi gibi insana özgü alanlarda yetersiz olduğu belirtildi.- Kararların insan hâkim tarafından verilmesi gerektiği vurgulandı.	<ul style="list-style-type: none">- Dosya filtreleme ve iddianame hazırlığını kolaylaştırma.- Yüksek KYOK oranı nedeniyle davaya dönüşme-yecek dosyaları elemekte faydalı görülüyor.- Delil analizi ve belge taramada zaman kazandırır.- Nihai karar merciinin mutlaka insan olması gerektiği belirtildi.
Soru 3: YZ'nin adliye, mahkeme gibi hukuk kurumlarında işlevi.	<ul style="list-style-type: none">- UYAP entegrasyonu, duruşma kayıtlarının otomatik yazımı ve belge incelemelerinde kullanılabileceği belirtildi.	<ul style="list-style-type: none">- Çekişmesiz davalarda (vesayet, ortaklığın giderilmesi) YZ'nin büyük oranda devralabileceği ifade edildi.- Angarya işler (müzekkere yazımı, duruşma tutanakları) YZ'ye devredilebilir.- Çekişmeli davalarda insan sezgisinin vazgeçilmezliği vurgulandı.	<ul style="list-style-type: none">- İddianame ön incelemesi, suç vasfı belirleme, delil analizi ve video çözümleme gibi teknik görevlerde önerildi.- Dava sürelerini kısaltma ve süreçleri öngörülebilir kılma işlevi öne çıktı.- YZ'nin "asistan savcı" gibi çalışabilir, fakat karar merci olamayacağı ifade edildi.
Toplumsal Güven	<ul style="list-style-type: none">- Sınırlı ve şeffaf kullanım güveni artırabilir.- Karar merci olması hâlinde güvensizlik doğurur.	<ul style="list-style-type: none">- Kontrollü kullanım güveni artırabilir.- İnsan unsurunun dışlanması hâlinde toplumsal güvenin zedeleneyeceği ifade edildi.	<ul style="list-style-type: none">- YZ hızlı ve doğru çalıştığında toplum güvenini artırır.- Otonom hâle gelirse güven kaybı yaşanır.- İnsan denetimi vurgulandı.

Tablo 4. Ortaklaşan İfade/Fikirler Kodlama Tablosu

Katımcı	#1	#2	#3	#4	#5	#6	#7	#8	#9	#10	#11	#12	#13	#14
Avukat-1	1	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0
Avukat-2	1	1	1	1	0	1	1	0	0	1	0	0	0	1
Avukat-3	1	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Avukat-4	1	1	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	0
Avukat-5	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Avukat-6	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Avukat-7	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Hâkim-1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0
Hâkim-2	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Hâkim-3	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Hâkim-4	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Hâkim-5	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1	0
Hâkim-6	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Hâkim-7	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
Savcı-1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	0
Savcı-2	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	0
Savcı-3	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0
Savcı-4	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0

#1 YZ, hukuk mesleklerinin yerine geçemez, ancak yardımcı rol üstlenebilir.

#2 YZ, hukuk mesleklerinde iş yükünü azaltıp zaman kazandırır.

#3 YZ, hukuk mesleklerinin miteliğini değiştirecek.

#4 YZ, vicdan, sezgi, empati gibi insani özellikler gösteremez.

#5 YZ, yanlış veya eksik bilgi üretebilir, bu da risklidir.

#6 YZ, adliyede angarya işleri (zapt, müzekkere, yazışma) azaltabilir.

#7 YZ, toplumda adalete güveni olumsuz etkileyebilir (teknolojik soğukluk).

#8 YZ, toplumda adalete güveni olumlu etkileyebilir (şeffaflık, hız, eşitlik).

#9 YZ, belirli dava türlerinde (örneğin çekişmesiz yargıda) kullanılabilir.

#10 YZ, insan gözetimi/denetimi altında kullanılması gerekir.

#11 YZ, bağımsız karar verebilecek seviyeye gelecektir.

#12 YZ'nin, yanlış kullanımı adaletle tehdit oluşturabilir.

#13 YZ, hukuk mesleklerinin toplumsal güvenini olumlu etkiler.

#14 YZ, hukuk mesleklerinin toplumsal güvenini olumsuz etkiler.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Dijitalleşme, otomasyon ve yapay zeka gibi gelişmeler, tüm sektörlerde olduğu gibi hukuk alanında da görüleceği konusunda literatürde bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Aynı fikir birliği araştırma bulgularıyla da paralel olarak hukuk mesleklerini icra edenlerde görülmektedir. Ancak YZ, hem dünya için hem de ülkemiz için çok yeni bir teknolojik gelişme olduğunda temkinli bir iyimserlik olduğu kabul edilmelidir.

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) teknolojisinin hukuk meslekleri üzerindeki etkisini Balıkesir örneği üzerinden sosyolojik bir perspektifle ortaya koymaktadır. Sosyolojinin metotlarıyla hukukun inceleyen hukuk sosyolojisi, hukuku toplumsal temellerinden başlayarak gelişimini ve bunun sonucunda dönüşümünün gelecek perspektifini öngörmeye çalışmaktadır. Bu çerçeveden araştırmamızda ortaya çıkan bulgular, hâkim, savcı ve avukatların YZ'ye ilişkin gelecek perspektiflerinde hem ortak noktalar hem de meslekler arası farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Araştırmada yapay zekâ sistemlerinin hukuk alanında kullanıldığı bir perspektifte, hukuk mesleği olarak tanımladığımız avukat, hâkim ve savcılarının yapay zekâ teknolojilerinin hukuk pratiği ve karar alma süreçleri üzerindeki etkileri, ilk araştırma sorusu olarak incelenmektedir. Yapay zekâ sistemlerinin hukuk alanına kullanılmasının, hukuk alanının uygulayıcıları olan hâkim, savcı ve avukatlar açısından önemli bir dönüşüm getirecektir. Bu dönüşümün hukuk pratiği ve karar alma süreçleri, hukuk mesleklerinin toplumsal karşılığı ve mesleki rolleri ve adliye ve mahkemeler gibi hukuk kurumlarının işleyişi üzerinde fark edilir düzeyde bir dönüşüme neden olacaktır.

Hukuk meslekleri, yapay zekâ teknolojilerinin hukuk mesleklerinin toplumsal karşılığı ve rollerinin değişim yönü hakkında ise genel itibarıyla olumlu bir gelecek görseller de özellikle avukatlar açısından “avukata gerek olmayacak” düşüncesinin

yaygınlaşmasına neden olabileceğinden avukatlık mesleğın gelecekte toplumsal prestijini zedelenebilecektir. Ancak avukatların YZ'yi bu prestiji güçlendirmek ve müvekkil ilişkilerine daha fazla zaman yaratmak için kullanılabilir imkânlar sunduğu da kabul edilmektedir. Buna paralel yine hâkim ve savcıların YZ'nin yardımcı rolünün ve bazı hukuk alanlarında otonom halde kullanılmasıyla mesleki rollerinin verimlilik ve zaman tasarrufu ekseninde olumlu bir dönüşüm süreci yaşanacaktır.

Araştırmada hukuk mesleklerinden katılımcıların yapay zekâ teknolojilerinin Bakanlık, adliye ve mahkemeler gibi hukuk kurumlarının işleyişini nasıl etkileyeceğı konusu ikinci araştırma sorusudur. Katılımcılar arasında güçlü bir ortak mutabakat, YZ'nin hukuk kurumlarında karar verici değil, yardımcı bir araç olarak konumlandırılması gerektiğidir. Tüm meslek mensupları için, mahkemelerin teknik ve zaman alıcı işlerinde YZ'nin kullanılmasının ciddi faydalar sağlayacağı kuşkusuzdur. Bunun yanında YZ'nin hukuk pratiğinde yaratacağı dönüşümün yalnızca teknik bir uyum süreci olmadığını; aynı zamanda meslekler arası işbölümünün, mesleki kimliklerin ve toplumsal güven ilişkilerinin yeniden şekillendiğı sosyolojik bir dönüşüm olduğunu göstermektedir.

Genel olarak araştırma, YZ'nin kontrollü, şeffaf ve insan denetiminde kullanılması durumunda adalet mekanizmasının hızlanması, süreçlerin öngörülebilir hale gelmesi ve toplumun adalete güveninin artması gibi olumlu sonuçlar doğurabileceğini; ancak denetimsiz ve nihai karar verici konumda uygulanması halinde mesleki kimliklerin zedelenmesine ve toplumsal güvenin sarsılmasına yol açabileceğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın ortaya koyduğu en temel sonuç, YZ'nin hukuk mesleklerinde doğrudan bir karar verici olarak değil, destekleyici ve kolaylaştırıcı bir araç olarak konumlandırılması gerektiğidir. Görüşmelere katılan hâkim, savcı ve avukatların tamamı, hukuki kararların merkezinde yer alan vicdani kanaat, empati, sezgi ve etik sorumluluklar gibi insana ait alanın teknoloji ile ikame edilemeyeceğini vurgulamakta; bu nedenle nihai karar merciinin mutlaka insanlarda kalması gerektiğini belirtmektedirler.

Sonuç olarak, araştırma, YZ'nin hukuk mesleklerinde doğru sınırlar içinde ve insan denetiminde kullanılması halinde adalet mekanizmasının işleyişine olumlu

katkılar sunabileceğini; ancak nihai karar verici konumda kullanılmasının mesleklerin toplumsal meşruiyetini zedeleyeceğini ve toplumsal güven kaybına yol açabileceğini ortaya koymuştur. YZ'nin kontrollü, şeffaf ve denetlenebilir biçimde kullanımı, hem mesleki etkinlik hem de toplumsal güvenin sürdürülebilirliği açısından temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

5.2. Öneriler

Ülkemiz teknoloji kullanımı ve mevcut sistemlerin entegrasyonu açısından e-devlet uygulamaları gibi örneklerden izlenebileceği gibi uyum kapasitesi oldukça yüksektir. Bu kapasitenin YZ teknolojileri bağlamında geliştirilmesi ve adım adım entegrasyonu oldukça önemli görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, hukuk meslekleri, hukuk kurumları, politika yapımcılar ve akademi dünyasına yönelik çeşitli öneriler ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle, hukuk meslekleri açısından YZ kullanımının sınırları belirlenmeli ve bu sınırlar meslek içi etik ilkelerle desteklenmelidir. Avukatlar için YZ'nin teknik süreçlerde nasıl kullanılması gerektiği ve müvekkil-avukat ilişkisini zedeleyecek ve mesleğin toplumsal prestijini sarsacak uygulamalardan kaçınılması konusunda Barolar ve TBB gibi kurumların çerçeve politikalarıyla belirlenmelidir. Savcılar için YZ, özellikle dosya filtreleme ve delil analizi süreçlerinde verimliliği artıracak biçimde kullanılabilir; böylece savcılarının nitelikli soruşturmalara daha fazla zaman ayırması sağlanabilir. Hâkimler için ise YZ'nin en uygun kullanım alanı, çekişmesiz yargı türleri ve duruşma kayıtlarının otomatik hazırlanması gibi teknik işlerdir; ancak çekişmeli davalarda vicdani kanaati etkileyebilecek alanlarda YZ kullanımından kaçınılmalıdır.

Hukuk kurumları ve politika yapımcılar açısından, YZ'nin yargı süreçlerine entegrasyonu insan denetimini zorunlu kılan ve şeffaf veri yönetimini esas alan hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmalıdır. UYAP gibi mevcut dijital sistemlerle entegrasyon güçlendirilmeli, algoritmik önyargı ve veri manipülasyonu risklerine karşı teknik ve hukuki denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Ayrıca, toplumun adalet algısının korunabilmesi için YZ'nin hangi aşamalarda ve hangi sınırlar içinde kullanılacağı kamuoyuna açık ve şeffaf biçimde anlatılmalıdır.

Toplumsal güvenin güçlendirilmesi açısından, YZ tabanlı uygulamaların denetlenebilirliği ve hesap verilebilirliği sağlanmalıdır. Vatandaşların adaletin

özünde insan unsurunun varlığını koruduğuna dair güven duygusu pekiştirilmeli, YZ'nin yalnızca süreçleri hızlandıran ve kolaylaştıran bir araç olduğu net bir biçimde ortaya konulmalıdır. Bu bağlamda, YZ uygulamalarının nihai karar verici değil, destekleyici rolü vurgulanmalıdır.

Akademik dünyaya yönelik olarak, YZ'nin hukuk mesleklerine etkileri farklı bölgelerde ve farklı örneklerle tekrar araştırılmalı, bölgesel farklılıklar karşılaştırmalı analizlerle ortaya konmalıdır. Bunun yanında benzer bir araştırma istinaf mahkemeleri ve temyiz mahkemeleri nezdinde de yapılarak YZ'nin hukuk meslekleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini ve mesleki kimlik, toplumsal güven ve adalete erişim üzerindeki etkileri daha geniş bir çerçevede ele alınmalıdır. Özellikle disiplinler arası araştırmalar, bu alandaki bilgi birikimine önemli katkılar sunacaktır.

Buna paralel olarak özellikle Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin YZ Ulusal Strateji Belgesiyle çizdiği çerçeve, Adalet Bakanlığı'nın strateji belgelerine yansımış 2019 yılından bu yana YZ teknolojilerinin hukuk sistemlerine uyumlaştırılması için önemli bütçeler ayrılmıştır. Bu bütçelerin ilerleyen süreçlerde artarak ayrılmaya devam etmesi alanın gelişmesi için önemli görülmelidir.

Sonuç olarak, bu tezden çıkan öneriler, YZ'nin hukuk sisteminde kontrollü ve insan merkezli bir yaklaşımla uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. YZ'nin verimlilik ve hız avantajları doğru kullanıldığında toplumsal güveni pekiştirebilecek; ancak denetimsiz ve insan unsurunu devre dışı bırakacak şekilde kullanılması halinde adaletin özünü zedeleyebilecektir. Bu nedenle, hukuk meslekleri, hukuk kurumları ve politika yapıcılar, YZ'nin sınırlarını doğru çizmek, şeffaflığı sağlamak ve insan unsurunu merkeze alan bir entegrasyon modeli geliştirmekle sorumludur.

KAYNAKÇA

- Agrawal, A. Gans, J. ve GoldFarb, A. (2022). *Geleceği gören makineler* (2. Baskı). İstanbul: Babil Kitap.
- Akçoraoğlu, A. (2019). ‘Yeni kapitalizm’ teorileri, dijital devrim ve Türkiye kapitalizmi. *Mülkiye Dergisi*, 43 (3), 525-575.
- Arf, C. (1959). Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?. *Atatürk Üniversitesi – Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi No: 1*, 91-103.
- Aydın, T. (2023). Türkiye’de avukatlığın tarihi ve ilk kurulan barolar hakkında. *Adalet Dergisi*, (71), 503-526.
- Bal, H. (2003). *Hukuk sosyolojisi*. Isparta: SDÜ Basımevi.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368-388.
- Birer, G. C. (2024). Yapay genel zekâ: insanlığın yeni ufku. *Bilim ve Teknik*. 58 (683). 27-37.
- Brynjolfsson, E ve McAfee A. (2020). Yapay Zekânın Vaat Ettikleri. *Dijital dönüşüm yapay zekâ içinde* (19-56). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Brynjolfsson, E. and McAfee A. (2015). Will humans go the way of horses? labor in the second machine age. *Foreign Affairs*. 94 (4), 8-14.
- Canatan, K. (2020). *Hukuk felsefesi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Caserta, S. and Madsen, M.R. (2019). The legal profession in the era of digital capitalism: disruption or new dawn?. *Laws 2019*, 8 (1), 1-17.
- Castells, M. (2008a). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür, cilt-1 ağ toplumunun yükselişi* (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008b). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür, cilt-3 binyılın sonu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River, NJ. ; Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications, inc.
- Aktaran Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368-388.
- Contini, F. (2020). Artificial intelligence and the transformation of humans, law and technology interactions in judicial proceedings. *Law, Technology And Humans* 2 (1), 4-18.
- Çiçek A., Dikici E. ve Bingöl O. (2020). *Hukuk ve sosyolojisi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Deflem, M. (2008). *Sociology of law - visions of a scholarly tradition*, New York: Cambridge University Press.
- Duguit, L. (1917). Law and the state, *Harvard Law Review*, 31 (1), 1-185.
- Ebibli, Ö. F. (2023). *Hukuk açısından yapay zekânın incelenmesi*. İstanbul: Platon Plus Yayıncılık.
- Ergül, E. (2024). *Yapay zekâ ve hukuk*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Ersoy, Ç. (2017). *Robotlar, yapay zekâ ve hukuk* (2.Baskı). İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- Friedman, L.M. (1969) Legal culture and social development. *Law & Society Review*, 4 (1), 29-44.
- Freidman, L.M. ve Özcan, M. T. (2012). Hukuk kültürü ve toplumsal gelişme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14 (27), 27-36
- Garland, D. (1991). Sociological perspectives on punishment. *Crime and Justice*, 14, 115-165.
- Gilli, A., Gilli, M., Leonard and Stanley-Lockman, Z. (2020). NATO-mation: strategies for leading in the age of artificial intelligence. *NATO Defense College*. 17-24.
- Goodfellow, I., Bengio, Y. and Courville, A. (2016). *Deep learning*. The MIT Press.
- Aktaran İşcan, H., ve Durgun, A. (2024). *Yapay zekâ: alt dalları ve uygulama*

- alanları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(4), 201-234.
- Gurvitch, G. (2021). *Hukuk sosyolojisi* (Çev: M. Koçakgöl). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Gurvitch, G. (1949). Hukuk sosyolojisinin konusu ve problemleri. (Çev: Hamide Topçuoğlu). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 222-245.
- Gültekin-Varkonyi, G. (2022). *Robot yargıçlar teknolojinin yargıdaki geleceği, fırsatlar ve riskler*. Ankara: Seçkin.
- Güriz, A. (1999). *Hukuk felsefesi*. (5.Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürkan, Ü. (2021). *Hukuk sosyolojisine giriş*. (11. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hunter, D. (2020). The death of the legal profession and the future of law. *University of New South Wales Law Journal*, 43 (4). 1199-1225.
- Huws, U. (2018). *Küresel dijital ekonomide emek*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Işıқтаç, Y. ve Koloş, U. (2017). *Hukuk sosyolojisi*, (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime-1*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İşcan, H., ve Durgun, A. (2024). Yapay zekâ: alt dalları ve uygulama alanları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(4), 201-234.
- İşsevenler, O. V. (2023). Hukuk fütürolojisi: hukuk geleceği bilimi çalışmaları, *İzmir Barosu Dergisi*, 88 (3), 109-133.
- Kıyak, E. (2020). Büyük veri ve yapay zekâ teknolojileri ile adım adım zeki uyap (ulusal yargı ağı projesi) ekosistemine doğru. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 79-121
- Kıyan, Z. (2015). “Dijital kapitalizm”in iletişim alanındaki izleri: üretim, dolaşım emek ve tüketim süreçleri. *Toplum ve Bilim*. (135), 27-56. Aktaran Demirkaya, İ. ve Koyuncu, E. (2021). Dijital kapitalizm, tüketim kültürü ve y kuşağının değişen tüketim davranışları. *Intermedia International e-Journal*, 8 (15), 174-196.

- Koloş, U. (2016). Leon Petrazycki ve hukukun gerçekliği sorunu: bir psikolojik hukuk kuramı. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*. 27. Kitap. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları. 493-540.
- Koyuncu, N. ve Gök, Ü. (2019). Türk hukuk tarihinde ve karşılaştırmalı hukukta hâkimlik mesleğine giriş ve hâkim yardımcılığı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1). 68-86.
- Longe, O. (2021). *Technology, innovation and access to justice*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Manovich, L.(2001). *The language of new media*, Massachusetts Institute of Technology. 27-48, aktaran Özçelik Baloğlu, Ö. (2023). Teknolojik bir dönüşüm olarak dijitalleşme kavramı ve etkileri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13 (2), 1189-1210.
- McCarthy, J., Minsky, M.L., Rochester N. and Shannon, C.E. (1955) A Proposal For The Dartmouth Summer Research Project On Artificial Intelligence. <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf>. (Er. Tar. 9.4.2025)
- Michailakis, D. (1995). Law as an autopoietic system, *Acta Sociologica*, 38 (4), 323-337.
- Oğurlu, Y. (2024). Dünyadan örnekleriyle mahkemelerde yapay zekâ hâkim uygulamaları: hedefler ve mevcut duruma dair bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Hukuk Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Otacı, C. (2014). Hukukta değişim ve süreklilik; töre saikiyle öldürme bağlamında değerlendirme, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* 26. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, 315-358.
- Öktem, N. (1985). *Hukuk felsefesi ve sosyolojisi*. (2.Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Önder, M. (2020). Yapay zekâ stratejileri ve Türkiye. *ULİSA12*. (2). 2-55
- Özalp, A.(2024). Eugen Ehrlich sosyolojisinde yaşayan hukuk, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 14-36.
- Özbek, U. (2021). Hukukun dinamizmi: yargıda reform, *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 5 (1), s.7-34.

- Özcan, M. (2021). Dijitalleşmenin kurumlar sosyolojisine etkisi üzerine bir tartışma. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10 (27), 363-377.
- Özçelik Baloğlu, Ö. (2023). Teknolojik bir dönüşüm olarak dijitalleşme kavramı ve etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13 (2), 1189-1210.
- Özkorkut, N. Ü. (2003). Savcılık, avukatlık ve noterlik kurumlarının osmanlı devleti'ne girişi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (4). 147-154.
- Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 161-182.
- Rehbinder, M. ve Gürkan, Ü. (1971). Hukukun toplumsal fonksiyonları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 28 (1). 455-475.
- Schiller, D. (2023). 2020'lerde dijital kapitalizm: dünyayı bölmek. *Etkileşim*, (12), 526-542.
- Schopenhauer, A. (2009). *Hukuk, ahlak ve siyaset üzerine* (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Schwartz, R. D. and Orleans, S. (1967). On legal sanctions, *The University of Chicago Law Review*, 34 (2), 274-300.
- Şık, H. (2019). Müddei umumiden savcıya evrilen yolculuk. *Adalet Dergisi*. 1-2 (62-63). 509-530.
- Timasheff, N. S. (1937). What is "sociology of law"?. *American Journal of Sociology*, 43 (2), 225-235.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind, New Series*, 59 (236), 433-460.
- Ünal, F., ve Kiraz, İ. (2016). Türkiye'de e-devlet uygulamalarının kamu hizmetlerinin sunumunda etkinliği: adalet bakanlığı uyap bilişim sistemi örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 437-450.
- Ünsal, A. (1974). Hukuk ve toplumsal yaşam (hukuksal ilişkilerin kaynakları üzerine bir deneme). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29 (02). 143-166.

Ünsal, H. (2024). Yapay zekâ: kuram tabanlı bir analiz. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(3), 351-374.

Sümer, S. Y. (2021). Ceza yargılamasının geleceği: robot hakim. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 1543-1591.

Yıldırım, H. (2025). Uyap'ın holistik güvenlik denetimi. *Denetim* (32), 189-203.

Yücel, M.T. (2014). *Hukuk sosyolojisi*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.

Yüksel, M., Avşar, Z. ve Akbaş, K. (2012). *Hukuk sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

http-1:

TDK Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> Er. Tar. 05.04.2025

http-2:

BM Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs/16> Er. Tar. 05.04.2025

http-3:

Oxford English Dictionary. https://www.oed.com/dictionary/artificial-intelligence_n?tab=meaning_and_use#38531565. Er. Tar. 05.04.2025.

http-4:

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025. <https://cbddo.gov.tr/UYZS> Er.Tar. 06.04.2025

http-5:

OECD. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>. Er. Tar. 05.05.2025

http-6:

OECD, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449> Er. Tar. 05.05.2025

http-7:

Hukuk Muhakemeleri Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6100&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> Er. Tar. 15.05.2025

http-8:

T.C. Anayasası. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
Er. Tar. 17.05.2025

http-9:

Hâkimler ve Savcılar Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2802.pdf> Er. Tar. 17.05.2025

http-10:

HSK Etik İlkeler. <https://www.hsk.gov.tr/yargi-etigi> Er. Tar. 18.05.2025

http-12:

Avukatlık Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1136.pdf>
Er. Tar. 18.05.2025

http-13:

TBB Meslek Kuralları.

https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/tbb_meslek_kurallari-2024.pdf Er. Tar. 18.05.2025